

ALTERNATIVNI IZVJEŠTAJ O NAPRETKU BOSNE I HERCEGOVINE U PROCESU EVROPSKIH
INTEGRACIJA

Sarajevo, 2013.

EDICIJA **EVROPSKE INTEGRACIJE** CENTRA ZA POLITIČKE STUDIJE

Ediciju uređuje: Dalila Mirović

Knjiga br. 1

naslov: Alternativni izvještaj o napretku Bosne i Hercegovine u procesu evropskih integracija

autor: Inicijativa za monitoring evropskih integracija Bosne i Hercegovine

istraživač: Vedran Kordić

saradnice na istraživanju: Sanela Muharemović, Dženana Kapo

savjetnik pri istraživanju: Adnan Ćerimagić

urednik_ca: Damir Banović, Tijana Cvijetićanin

prevod sa engleskog: Dalila Mirović

izdavač: Udruženje za istraživanje i političke studije – Centar za političke studije, www.cps.ba

za izdavača: Damir Banović

© Udruženje za istraživanje i političke studije – Centar za političke studije / Inicijativa za monitoring evropskih integracija Bosne i Hercegovine

Nekomercijalno umnožavanje, fotokopiranje ili bilo koji drugi oblik reprodukcije cijele publikacije ili njezinih dijelova je poželjno, uz prethodno pismeno informisanje izdavača na mail:

office@cps.ba

ALTERNATIVNI IZVJEŠTAJ O NAPRETKU BOSNE I HERCEGOVINE U PROCESU EVROPSKIH INTEGRACIJA

INICIJATIVA ZA MONITORING EVROPSKIH INTEGRACIJA BOSNE I HERCEGOVINE

Sarajevo, 2013

SADRŽAJ

O IZVJEŠTAJU

- Upoznavanje sa aktivizmom nevladinog sektora u BiH

ODNOS BOSNE I HERCEGOVINE I EVROPSKE UNIJE

- Monitoring mišljenja organizacija članica Inicijative o procesu evropskih integracija
- Hronologija procesa evropskih integracija Bosne i Hercegovine

DEMOKRATIJA I VLADAVINA PRAVA

- Ustav
- Parlament
- Javna uprava
- Institucija ombudsmena/ombudsmana za ljudska prava Bosne i Hercegovine
- Pravosudni sistem
- Antikoruptivna politika

PREGLED STANJA LJUDSKIH PRAVA U BIH

- Državne institucije i glavna pitanja vezana za ljudska prava
- Odgovornost za ratne zločine
- Prava osoba sa invaliditetom
- Povratak i reintegracija
- Obrazovanje
- Romi
- Socijalna zaštita – pravo na penzionisanje
- Sloboda medija
- Politička participacija manjina
- Prava LGBT osoba

- Prava žena
- Ostala pitanja

ZAKLJUČCI I PREPORUKE

- Ključni međunarodni akteri

BIBLIOGRAFIJA

O IZVJEŠTAJU

Ovaj Alternativni izvještaj o napretku Bosne i Hercegovine u procesu evropskih integracija (u daljnjem tekstu: Alternativni izvještaj) je izradila neformalna koalicije organizacija civilnog društva pod nazivom *Inicijativa za monitoring evropskih integracija Bosne i Hercegovine*, grupa nevladinih organizacija koje djeluju u BiH i koje su izrazile interesovanje za problematiku procesa pridruživanja Bosne i Hercegovine Evropskoj uniji¹.

Glavni cilj Inicijative jeste da učinkovito prati rad vlade tokom njenog mandata, te konstantno izvještava domaću i međunarodnu javnost o svim pozitivnim i negativnim kretanjima u procesu integracije. Inicijativa je, dakle, prepoznala potrebu za povezivanjem i osnaživanjem organizacija civilnog društva koje rade na promovisanju i zaštiti ljudskih prava, kao i na promovisanju evropske integracije na lokalnom i državnom nivou.

Glavni cilj ovog Alternativnog izvještaja jeste pokazati kako se odvija proces evropskih integracija BiH iz perspektive nevladinih organizacija. Kako je ovo prvi takav izvještaj objavljen u BiH, naš cilj jeste, prije svega, razmotriti koji je napredak već postignut, ali i istražiti da li i u kojem kapacitetu nevladin sektor u BiH može sarađivati, te zajednički izraditi jedan veoma složen i zahtjevan izvještaj. Fokus ovog izvještaja je na ljudskim pravima u svjetlu procesa pristupanja EU.

Nadamo seda će on imati uticaja na način na koji se proces pridruživanja Bosne i Hercegovine Evropskoj uniji predstavlja široj javnosti, da će služiti kao referentna tačka za one koji su zainteresovani za način na koji civilno društvo doživljava proces integracije u EU, te da će biti

---

¹ Članice Inicijative: Centar za političke studije, Fondacija CURE, Centar za ljudska prava Univerziteta u Sarajevu, Sarajevski otvoreni centar, ACIPS, UG Zašto Ne?, Green Council, Helsinški komitet građana Banja Luka, Zeleni Neretva, Centar za socio-ekološki razvoj, Perpetuum mobile, Centar za mlade“Kvart”, Vanjskopolitička inicijativa BiH, Evropski istraživački centar.

osnova za buduće slične izvještaje koji bi trebali biti redovno (godišnje) objavljivani, s povećanim sudjelovanjem nevladinih organizacija pri njegovoj izradi.

Zajedničko mišljenje svih organizacija koje su dale svoj doprinos pri izradi ovog izvještaja jeste to da je u interesu, kako Bosne i Hercegovine, tako i Evropske unije, da se otvaranje pregovora za članstvo u EU desi što je prije moguće. Zaključenje procesa pristupanja Hrvatske Evropskoj uniji, kao i proces priključivanja Crne Gore koji je u toku, pokazuju da se najveće političke i socijalno-ekonomske reforme počinju dešavati s otvaranjem pregovora o članstvu. Ovaj Alternativni izvještaj je otkrio uznemirujuća kombinacija prisutna u BiH - naša zemlja je jako daleko od otvaranja pregovora, dok je u isto vrijeme u očajničkoj potrebi za pravim političkim i socijalno-ekonomskim reformama.

Bosna i Hercegovina je potencijalna zemlja kandidat za članstvo u EU od sastanka Vijeća 2003. godine. Od tada je BiH postigla samo dva uspjeha, (1) ukidanje viza za građane Bosne i Hercegovine i (2) završetak pregovora za Sporazum o stabilizaciji i pridruživanju (SSP). Inače, prema agendi Evropske unije, BiH nije postigla mnogo, trgovinski odnosi BiH-EU su regulisani privremenim sporazumom, s obzirom da SSP još uvijek nije na snazi, a niti uslovi za kredibilnu aplikaciju za članstvo u EU nisu bili ispunjeni.

Da bi SSP mogao stupiti na snagu, potrebno je da političari u Bosni i Hercegovini ulože ogroman napor kako bi uskladili Ustav naše zemlje sa Evropskom konvencijom o ljudskim pravima (ECHR). Kredibilna aplikacija za članstvo u EU zahtjeva da se političari u BiH dogovore o koordinacijskim mehanizmima koji bi omogućili da složene političke i administrativne strukture u BiH govore jednim glasom kada se radi o pitanjima vezanim za Evropsku uniju. Ovi uslovi su bili postavljeni od strane Vijeća Evropske unije u martu 2011. godine, te potvrđeni na prvom sastanku Dijaloga na visokom nivou u julu 2012. godine². Međutim, mali ili nikakav napredak je postignut u implementaciji ovih uslova.

---

²Evropska komisija - juni 2012. godine, Zajednički zaključci sa prvog sastanka Dijaloga na visokom nivou o procesu pristupanja EU-u s Bosnom i Hercegovinom i iz Mape puta za aplikaciju BiH za članstvo u EU.

To znači da je gotovo tri godine, od kako su uslovi postavljeni, proces pristupanja Bosne i Hercegovine Evropskoj uniji u zastoju. Ovaj Alternativni izvještaj objašnjava zašto je za budućnost BiH važna implementacija preostala dva uslova postavljena od strane Evropske unije, te ujedno ukazuje na niz drugih gorućih pitanja koja se moraju riješiti. Zastoj u procesu pristupanja Evropskoj uniji u cjelosti šteti Bosni i Hercegovini i do rješenja se mora doći što prije. Rješavanjem problema bi, prvo Bosna i Hercegovina, a potom i Evropska unija, mogle usmjeriti svu svoju pažnju na druga pitanja identificirana u ovom izvještaju.

Alternativni izvještaj je sastavljen od tri poglavlja. Prvo poglavlje daje pregled odnosa BiH–EU iz perspektive nevladinih organizacija u Bosni i Hercegovini, drugo poglavlje se bavi pitanjima demokratije i vladavine prava, a treće poglavlje daje hronološki pregled stanja zaštite ljudskih prava u Bosni i Hercegovini. Izvještaj se temelji na iskustvima nevladinih organizacija koje su dale svoj doprinos pri evropskim integracijama BiH u protekloj godini. Svako poglavlje sadrži informacije o pitanjima kojima se bavi, konkretne nalaze do kojih se došlo, te preporuke.

UPOZNAVANJE SA AKTIVIZMOM NEVLADINOG SEKTORA U BIH

BiH je poznata kao zemlja s najvećim brojem nevladinih organizacija „po glavi stanovnika“ na Zapadnom Balkanu. 2008. godine je procijenjeno da u Bosni i Hercegovini djeluje 12.189 registrovanih nevladinih organizacija. Za usporedbu, u Srbiji djeluje 18.119 registrovanih udruženja, u Makedoniji 11.326, a u Crnoj Gori 3.454. Naravno, usporedbe sa zemljama Evropske unije nisu od velike koristi (primjera radi, Mađarska ima 40.000 nevladinih organizacija, dok Hrvatska ima više od 45.000), s obzirom na to da su neke organizacije registrovane na više od jednog administrativnog nivoa, pa je broj aktivnih nevladinih organizacija, zapravo, mnogo manji nego što se to na prvi pogled čini, te njihov broj ne prelazi 5.000. Naša procjena je da je došlo do značajnog povećanja registrovanih udruženja tokom protekle dvije godine, ali je mnogo teže procijeniti tačan broj aktivnih nevladinih organizacija.

Ukupni postotak uduženja građana osnovanih kako bi djelovali u skladu sa interesima svojih članova_ica je 71,8%, dok preostalih 28,2% udruženja djeluju za opšte interese. Većina udruženja u BiH registrovana je nakon 1991. godine, a samo 9,4% udruženja registrovanih prije navdene godine je i dalje aktivno.

Nadalje, u civilnom društvu BiH dominiraju manja udruženja (sa maksimalno deset zaposlenih ili stotinu aktivnih članova_ica/volontera_ki), te ova udruženja čine 85,4% od ukupnog broja registrovanih udruženja u BiH. Udruženja sa više od deset zaposlenih ili stotinu aktivnih članova_ica/volontera_ki, smatraju se većim nevladinim organizacijama (14,6%). Osim organizacija čije je djelovanje u direktnoj vezi s posljedicama rata, postoji nekoliko razlika u području rada nevladinog sektora u BiH u odnosu na razvijenije zemlje. Glavna područja djelovanja nevladinih organizacija uključuju: kulturu i rekreaciju, ekonomske i socijalne usluge, javne usluge, te zagovaranje. Sredinom 2000-ih, nevladine organizacije su pružale usluge za 29% građana_ki BiH, a 60% nevladinih organizacija su bile aktivne na lokalnom (opštinskom) nivou.

ODNOS BOSNE I HERCEGOVINE I EVROPSKE UNIJE

Bosne i Hercegovina je zemlja-kandidatkinja i kao takva je uključena u politiku proširenja Evropske unije. Ukupni politički i trgovinski odnosi između EU i BiH su regulisani SSP-om, koji se smatra prvim korakom u procesu pridruživanja. Iako je potpisan 2008. godine, a ratificiran 2010. godine, ovaj sporazum još uvijek nije zaživio u praksi. U međuvremenu, Privremeni sporazum reguliše bilateralne trgovinske odnose. Bosna i Hercegovina još nije podnijela zahtjev za članstvo u Evropskoj uniji. U martu 2011. godine, Vijeće Evropske unije je postavilo četiri uslova za kredibilnu aplikaciju za članstvo, od kojih je BiH ispunila dva (usvajanje zakona o državnoj pomoći i zakona o popisu stanovništva). Bosna i Hercegovina još nije ispunila preostala dva

uslova (implementacija presude Sejdić-Finci i uspostava koordinacijskog mehanizma za poslove sa EU). Od marta 2011. godine, Bosna i Hercegovina je, stoga, postigla mali ili nikakav napredak u procesu evropskih integracija.³

Zastoj u procesu evropskih integracija je zabrinjavajući, s obzirom da ne odražava volju građana_ki Bosne i Hercegovine. Nedavna istraživanja pokazuju da gotovo 80% građana_ki daje podršku članstvu u EU. Slab napredak na putu integracija rezultirao je suspenzijom IPA fondova za BiH, te prijetnjom da će BiH ostati i bez budućih. Ovo je zabrinjavajuće i iz razloga što bi time bio pogođen i nevladin sektor u BiH, ali i zbog toga što bi ukidanje IPA fondova unazadilo i malo napretka koji je do sada postignut.

Također, zabrinjava i to što su druge zemlje u regiji potigle značajan napredak, dok je Bosna i Hercegovina u zastoju. Albanija je podnijela zahtjev za članstvo u Evropskoj uniji i očekuje da će dobiti status kandidata, Makedonija već ima status kandidata, Srbija je dobila rok za otvaranje pregovora, dok je Crna Gora započela pregovore o nekoliko poglavlja, a Hrvatska je punopravna članica Evropske unije od 1. jula 2013. godine.

Evropska unija u septembru 2011. godine, s imenovanjem Petera Sorensena kao prvog specijalnog predstavnika Evropske unije u Bosni i Hercegovini, a koji u isto vrijeme vrši i dužnost šefa Delegacije EU-a u BiH, postaje „pojačano prisutna“ u našoj zemlji. Uprkos velikim naporima koje je uložio u cilju olakšavanja političkih dogovora oko dva preostala uslova za kredibilan zahtjev za članstvo, specijalni predstavnik nije uspio postići konkretne rezultate.

Zapravo, Bosna i Hercegovina se ne nalazi samo u situaciji u kojoj neće uspjeti postići napredak i u kojoj zaostaje u svim aspektima reformi i prilagođavanja vladavini prava, već je i u situaciji u kojoj su njene šanse za ulazak u Evropsku uniju smanjuju umjesto da se povećavaju. Kako bismo objasnili situaciju u kojoj se BiH trenutno nalazi, neophodno je navesti događaje iz maja ove godine sa rasprave Evropskog parlamenta o napretku evropskih integracija BiH.

---

³EU Izvještaj o napretku 2013 – BiH.

Na raspravi u maju 2013. godine, Evropski parlament je došao do zaključka da je BiH duboko podijeljena zemlja, s loše razvijenom ekonomijom kojom dominira korupcija, niskim nivoom slobode medija, te sa političkom kulturom u kojoj se taktika podsticanja etničkih tenzija još uvijek naširoko koristi kao sredstvo za učinkovito manipulisanje javnošću.

Nadalje, naša država nije učinila dovoljno napora u borbi protiv korupcije kao ni za provođenje ustavnih reformi kojima bi se obezbijedilo poštivanje ljudskih prava⁴. Evropski parlament se s pravom odlučio ne sankcionisati Bosnu i Hercegovinu, jer bi to više pogodilo građane i građanke nego političke lidere⁵. Također, Evropska unija ima pravo kada smatra da politički lideri moraju prilagoditi institucije kako bi one bile funkcionalne i spremne za reforme koje bi vodile pridruživanju. Zaključeno je i to da su Bosni i Hercegovini potrebni novi ljudi u državnim strukturama.

Doris Pack, članica Delegacije Evropskog parlamenta za odnose s BiH, navela je da je potrebna politička volja i koncenzus za rješavanje problema u Bosni i Hercegovini. Na ovoj plenarnoj sjednici, Stefan Füle, povjerenik za proširenje Evropske unije, izrazio je zabrinutost zbog neučinkovitosti bosanskohercegovačkih političara. On je, također, rekao da će Bosni i Hercegovini trebati još najmanje deset godina kako bi se pridružila Evropskoj uniji.⁶

Iako je Evropski parlament u konačnici odbio sankcionisati BiH, na ovoj plenarnoj sjednici je došlo do pomaka, jer je postalo jasno da je većina kreatora politike Evropske unije spremna sankcionisati Bosnu i Hercegovinu. Sankcije do kojih može doći, a koje ujedno i najviše zabrinjavu jesu zamrzavanje svih fondova za BiH, te nastavak zastoja u napretku BiH ka pristupanju.

EU-ov Izvještaj o napretku koji je nedavno objavljen, bilježi uglavnom mala ili nikakva poboljšanja u procesu evropskih integracija Bosne i Hercegovine. Osim toga, Vijeće za državnu

---

⁴ Rezolucija Evropskog parlamenta od 23. maja 2013. godine o Izvještaju o napretku 2012 za Bosnu i Hercegovinu (2012/2865 (RSP)).

⁵ <http://www.euractiv.rs/eu-i-zapadni-balkan/5869-bih-zaostaje-za-regionom-na-putu-ka-eu->

⁶ <http://www.euractiv.rs/eu-i-zapadni-balkan/5869-bih-zaostaje-za-regionom-na-putu-ka-eu->

pomoć koje je bilo pohvaljeno zbog svog osnivanja u izvještaju Komisije o napretku za 2012. godinu, bilo je kritikovano u izvještaju za 2013. godinu i okarakterisano kao nefunkcionalno. Isto tako, u ljeto 2013. godine, evropski razvojni projekti za poljoprivredu i ruralni razvoj su obustavljeni. Dana 10. oktobra 2013. godine, od strane Evropske komisije je pokrenut postupak za zamrzavanje 54% svih IPA fondova za 2013. godinu, zbog neuspješnog razvoja.⁷

MONITORING MIŠLJENJA ORGANIZACIJA ČLANICA INICIJATIVE O PROCESU EVROPSKIH INTEGRACIJA

Sedam nevladinih organizacija je dalo svoj doprinos pri izradi ovogodišnjeg Alternativnog izvještaja i kroz intervjue koji su vođene sa predstavnicima_ama organizacija, a koji se tiču evropskih integracija Bosne i Hercegovine. U nastavku dajemo sažetak mišljenja članica Inicijative za monitoring evropskih integracija o odnosu naše zemlje i Evropske unije.

Organizacije su upitane o njihovom mišljenju o dosadašnjem procesu evropskih integracija, te o tome na kome leži najveća odgovornost:

ACIPS – Asocijacija Alumni Centra za interdisciplinarne postdiplomske studije navodi da je u periodu od 2006. godine do danas, dakle u proteklih sedam godina, vidljiv zastoj. Nije došlo ni do kakavog napretka, što se može zaključiti kada se čitaju izvještaji Evropske komisije o napretku BiH. Odgovornost je na izabranim predstavnicima, članovima parlamenata i vlada u BiH. a također smatraju da je očito i to da je Evropska unija u proteklo vrijeme smanjivala svoje kriterije kada je proces integracije u pitanju.

Feministička organizacija, **Fondacija CURE** također tvrdi da je proces evropskih integracija veoma spor, te da bi građani_ke trebali u njega biti više uključeni_e.

---

⁷ http://europa.eu/rapid/press-release_MEMO-13-874_en.htm.

Green Council (organizacija čiji je fokus na poljoprivredi i ruralnom razvoju) smatra da su u našoj zemlji procesi evropskih integracija skoro pa nepostojeći, iako traju već dvanaest godina. Političari snose krivicu za ovakvu situaciju, jer žele zadržati status quo u zemlji. Nikakve važne odluke ne mogu biti donesene, s obzirom da ih političari namjerno blokiraju.

Sarajevski otvoreni centar, organizacija koja zagovara za ljudska prava LGBT osoba, naglašava da složenost državnog aparata BiH iziskuje potrebu za nekonvencionalnim načinima integracije u EU. Ova organizacija također naglašava da je BiH država koja je nastala međunarodnim sporazumom, te joj je zbog toga neophodna pomoć međunarodnih i nadnacionalnih organizacija tokom mirne tranzicije.

Udruženje građana **Zašto Ne?** Je nezadovoljano zbog ograničene reakcije od strane EU-a na politička previranja u BiH. Smatraju da bi Evropska unija trebala poduzeti strožije mjere prema BiH.

Populari, think tank organizacija, naglašava složenost političkih mehanizama u BiH, kao i nemogućnost donošenja bilo kakve zajedničke odluke ili strategije. Populari tvrdi da je nelinearnost zemlje uzrok ovih problema.

Helsinški parlament građana Banja Luka smatra da je proces integracije izuzetno spor i nejasan (u smislu obveza i odgovornosti BiH kao države koja želi podnijeti zahtjev za članstvo u Evropskoj uniji). Ova organizacija vjeruje da najveća odgovornost za ovakvu situaciju leži na lokalnim političarima.

*Na pitanje **kako gledaju na političko djelovanje Evropske komisije i Delegacije Evropske komisije u Bosni i Hercegovini,** organizacije su dale sljedeće odgovore:*

ACIPS smatra da, iako Delegacija Evropske komisije u Bosni i Hercegovini piše izvještaje i šalje ih u Brisel, ipak nema nikakvu političku moć. Sve odluke se donose u Briselu, a glavni problem je u tome što ne postoji nikakav pritisak na bh. političare. Kriteriji za pridruživanje se konstantno spuštaju.

CURE također smatraju da Evropska unija ne vrši dovoljan pritisak na bh. političare.

Green Council dijeli mišljenje sa ACIPS-om i CURE-ama, ali naglašava da sankcije EU-a ipak više pogađaju građane_ke, nego političare. Jedan od primjera je i nedavna obustava IPA poljoprivrednih fondova. Oni također tvrde da pitanje Sejdić-Finci uzrokuje više problema građanima_kama, nego političarima, te da slični problemi kršenja ljudskih prava postoje i u drugim zemljama, ali da EU nije obratila dovoljno pažnje na ovaj konkretan slučaj.

Sarajevski otvoreni centar je mišljenja da, s obzirom na organizacijsku složenost Evropske unije, oni dobro rade svoj posao na državnom nivou, ali kada se govori o njihovoj saradnji sa civilnim društvom i uopšte građanstvom, smatra da su jako zatvoreni i da imaju elitni pristup informacijama, što u državama Evropske unije tako ne funkcioniše.

Zašto Ne? primjećuje da se u slučaju Sejdić-Finci problem riješava na stranačkim sastancima, umjesto da se riješava u Parlamentu, institucijama, uz učešće građana_ki, odnosno, na transparentan način.

Populari napominje da je Evropska unija veoma birokratizirana, te da upravo to usporava čitav proces. Oni smatraju da bi EU trebala dopustiti građanima_kama da vrše veći pritisak na političare.

Helsinški parlament građana Banja Luka smatra da su predstavnici Evropske komisije konstantno angažovani i uključeni u dešavanja u EU, ali se ponekad čini da ni oni sami ne znaju šta bi sa Bosnom i Hercegovinom i kako da dalje rade sa bh. političarima.

Kakva je uloga civilnog društva u procesu evropskih integracija Bosne i Hercegovine?

ACIPS – civilno društvo bi trebalo biti tzv. „pas čuvar“ koji nadzire proces evropskih integracija, koji identificira probleme i nudi rješenja, međutim to se nažalost dešava u nedovoljnoj mjeri.

CURE – tvrde da feministički pokret mnogo radi na poboljšanju položaja žena u bh. društvu. Međutim, nezadovoljne su što ne mogu direktno učestvovati u procesima odlučivanja u vladi.

Green Council – uloga organizacija civilnog društva je da (bez pristrasnosti) informišu građane_ke o tome šta se događa u zemlji.

Sarajevski otvoreni centar smatra da je civilno društvo treći faktor – kako postoje državne institucije i institucije Evropske unije, onda u tom triangu treća strana treba da bude civilno društvo, kao jedna vrsta korektiva za obje strane koja ujedno utiče na sve one stvari koje ni sa jedne ili sa druge strane eventualno ne idu pravim putem.

Zašto ne? – vidi ulogu civilnog društva kao konfuznu i pretežno projektno orjentisanu, tj. rade se stvari koje su jednokratne, puno se pažnje posvećuje perifernim stvarima kao što su edukacijski programi o EU u trenutku u kojem Bosna i Hercegovina nije napravila nijedan korak ka ozbiljnijoj materiji koja je suštinski važna, te je i odgovornost Evropske unije da uključi civilno društvo u proces evropskih integracija.

Populari dijeli mišljenje Olli Rehna, te smatra da je civilno društvo okosnica društvenih promjena. Međutim, u BiH ne postoji nacionalna strategija za udruženja. Civilno društvo je vrlo neorganizirano, postoji samo nekoliko platformi, a i one se, uglavnom, sastoje od jednih te istih organizacija.

Helsinški parlament građana Banja Luka - mišljenja je da bi civilno društvo trebalo biti važan faktor u procesima integracije, ali ono to ipak nije. Iako su organizacije civilnog društva bile uključene u ovaj proces kroz konkretne inicijative i radne grupe, njihov uticaj je bio manje-više nevidljiv.

Na koji način smatrate da se može ubrzati dosadašnji proces evropskih integracija?

Tako što bi političari konačno preuzeli odgovornost, smatra **ACIPS**. Prema nekim istraživanjima, 80% građana_ki želi ući u Evropsku uniju. Civilno društvo bi trebalo biti aktivnije, bolje organizovano i imati značajniju ulogu u ovom procesu.

Green Council – implementacija zadanih reformi je od izuzetnog značaja, kao i veća odgovornost političara, zajedno sa jačanjem uloge civilnog društva, kako bi bilo aktivnije i uticajnije.

Sarajevski otoreni centar – smatra da je osnovna stvar do koje treba doći jeste da se političke strukture počnu baviti svojim poslom na način na koji bi to trebalo da rade, međutim, to se objektivno samo po sebi neće desiti. Jedini način da ih se natjera da počnu tako raditi jeste pritisak iz vana, i to ne samo međunarodni pritisak već i da se civilno društvo, građani i građanke uključe, i da zajedno djeluju. Do sada je bilo dosta inicijativa i pokušaja da se utiče na neke stvari koje bez pritiska iz vana nisu uspjele.

Zašto Ne? – veća odgovornost političara.

Populari - revidirati odnose Evropske unije prema Bosni i Hercegovini.

Helsinški parlament građana Banja Luka - jasnim definisanjem obaveza; smjenom dosadašnje generacije političara, približavanjem pojma i procesa evropskih integracija “običnim” građanima_kama (šta to znači za BiH, šta dobijamo, a šta gubimo, itd); kadrovskim jačanjem vladinih institucija, odnosno davanjem prilike stručnim ljudima da “povuku” sredstava iz različitih fondova namijenjenih BiH kako ta sredstva ne bi propala ili bila usmjerena negdje drugdje.

Na koji način je prema vašem mišljenju uticao ulazak Hrvatske u Evropsku uniju na Bosnu i Hercegovinu?

ACIPS – obustava izvoza prehrambenih proizvoda u Hrvatsku je imala jako veliki uticaj. Političari nisu bili spremni na ovo. Međutim, ako proizvođači u BiH uspiju dobiti potrebne certifikate za izvoz, imaće koristi od toga, s obzirom da im je evropsko tržište otvorena preko Hrvatske.

CURE – saraduju s feminističkim organizacijama u Hrvatskoj, te smatraju da se mnogo može naučiti iz njihovog iskustva.

Green Council - političari su krivi za velike gubitke u izvozu u poljoprivrednom sektoru. Ostali uticaji još uvijek nisu mjerljivi.

Ostale organizacije su dale slične odgovore, stavljajući naglasak na gubitke u izvozu proizvoda.

Da li smatrate da institucije Evropske unije imaju drugačiji pristup prema BiH u odnosu na druge zemlje-kandidatkinje kada je u pitanju kriterij poštivanja ljudskih prava? Kako biste ga ocijenili?

ACIPS – smatra da je to teško reći jer je BiH zbog svoje ustavne strukture, nažalost, sama po sebi specifična. Svaka zemlja jeste posebna, ali možemo reći da smo mi više posebni od drugih. Za BiH postoji smanjenje kriterija što s jedne strane jeste dobro jer možemo brže pristupiti, a s druge strane loše, jer se suštinski problemi ne rješavaju na adekvatan način, a „guranjem problema pod tepih“ nije ništa riješeno i ti će problemi opet izaći na površinu.

CURE ne snatraju da je proces pristupanja BiH Evropskoj uniji drugačiji u odnosu na druge zemlje. BiH zaostaje jer ima specifičnu političku strukturu, te treba više pritiska iz EU.

Green Council naglašava da je neobično to da su problemi u implementaciji presude Sejdić-Finci blokirali cijeli proces integracije, što nije bio slučaj pri pridruživanju drugih zemalja Evropskoj uniji. Postoje slučajevi kada su se druge zemlje također suočavale sa manjkavostima po pitanju ljudskih prava u svojim ustavima, ali to ih nije spriječilo u pridruživanju EU-u.

Sarajevski otvoreni centar je utiska da Evropska unija ima drugačiji pristup prema BiH, imajući na umu to da je Bosna i Hercegovina država-slučaj, te da EU ima odgovornost prema nama, i da prave velike iznimke, vrlo velike ustupke bh. liderima, kao i to da su spremni čak i na minimalne korake kako bi Bosni i Hercegovini omogućili dalji napredak ka EU.

Zašto Ne? tvrdi da je politika Evropske unije prema BiH definitivno drugačija, s obzirom da EU pregovara s političkim strankama, a ne sa demokratski izabranim čelnicima.

Helsinški parlament građana Banja Luka – smatra da je teško dati odgovor na ovo pitanje, s obzirom da je Slovenija, na primjer, primljena u članstvo iako u ovoj državi nije bilo riješeno pitanje tzv. “izbrisanih”, ljudi koji su živjeli i radili u Sloveniji, a koji su, potezima tadašnjeg slovenačkog državnog rukovodstva, jednostavno izbrisani sa spiska stanovnika ove bivše SFRJ republike. Također, pitanje izbjeglih, raseljenih i nestalih Srba u Hrvatskoj do dana današnjeg

nije do kraja riješeno. Imajući sve ovo u vidu, može se govoriti o dvostrukim mjerilima Evropske unije.

HRONOLOGIJA PROCESA EVROPSKIH INTEGRACIJA BOSNE I HERCEGOVINE

Vijeće ministara Evropske unije 1997. godine postavlja političke i ekonomske uslove za razvoj bilateralnih odnosa. BiH stiče samostalnost u trgovinskim povlasticama.
1998. godine se osniva BiH/EU Konsultativno radno tijelo (CTF), koje pruža tehničku i stručnu pomoć iz oblasti administracije, regulatornih okvira i politike.
U maju 1999. godine je započeo Proces stabilizacije i pridruživanja (SAP). SAP je ponudio jasnu perspektivu pridruživanja Bosne i Hercegovine i ostalih pet zemalja Zapadnog Balkana Evropskoj uniji.
U junu 1999. godine, postignut je dogovor o Paktu o stabilnosti, političkom dokumentu čiji je strateški cilj stabilizacija Jugoistočne Evrope s ciljem približavanja tih zemlja evroatlantskim integracijama i jačanje regionalne saradnje.
U Sarajevu je održan je Samit šefova država i vlada, uključujući i one u Kanadi, Japanu i SAD-u, u julu 1999. godine, na kojem je Pakt o stabilnosti za Jugoistočnu Evropu potvrđen i ozvaničen. U martu 2000. godine definisana je i EU Mapa puta. Ovim dokumentom je definisano 18 bitnih koraka koje Bosna i Hercegovina mora poduzeti, kako bi se počelo raditi na Studiji izvodljivosti za otvaranje pregovora o Sporazumu o stabilizaciji i pridruživanju.
2000. godine uveden je bescarinski pristup bh. proizvodima na evropskom tržištu, te su dogovorene Autonomne trgovinske mjere (ATM).
Vijeće Evrope je u decembru 2000. godine usvojilo Uredbu 2666/2000 o pomoći Zajednice u obnovi, razvoju i stabilizaciji (CARDS), program tehničke pomoći namijenjen za SAP zemalje: Albaniju, BiH, Hrvatsku, Makedoniju i Saveznu Republiku Jugoslaviju (Srbiju i Crnu Goru).
U martu 2003. godine je počela izrada Studije izvodljivosti. Evropska komisija je dala upitnik

<p>Vijeću ministara BiH koji se sastojao od 346 pitanja, a koji se ticao pitanja političkog i ekonomskog uređenja Bosna i Hercegovine, te drugih područja relevantnih za zaključivanje Sporazuma o stabilizaciji i pridruživanju.</p>
<p>Evropska komisija je usvojila procjenu Studije izvodljivosti u novembru 2003. godine. Studija izvodljivosti je identificirala 16 prioriteta područja u kojima značajan napredak u reformama predstavlja temelj na osnovu kojeg će Evropska komisija predložiti Vijeću EU-a otvaranje pregovore sa Bosnom i Hercegovinom o Sporazumu o stabilizaciji i pridruživanju.</p>
<p>Vijeće Evropske unije je usvojilo prvo Evropsko partnerstvo sa BiH u martu 2004. godine.</p>
<p>Pregovori o Sporazumu o stabilizaciji i pridruživanju i službeno su započeli u Sarajevu 25. novembra, 2005. godine.</p> <p>U januaru 2006. godine, održana je Prva plenarna runda pregovora o SSP-u između EU i BiH i Prvi plenarni sastanak Praćenja procesa reformi (Reform Process Monitoring - RPM), koje zamjenjuje dotadašnje Konsultativno radno tijelo. Vijeće Evropske unije je usvojilo drugo Evropsko partnerstvo s Bosnom i Hercegovinom.</p>
<p>U januaru 2007. godine uspostavljen je Instrument pretpristupne pomoći (Instrument for Pre-accession Assistance - IPA), namijenjen za sve pretpristupne aktivnosti, koje finansira Evropska komisija.</p>
<p>Vijeće Evropske unije je u februaru 2008. godine usvojilo treće Evropsko partnerstvo sa Bosnom i Hercegovinom.</p> <p>U novembru 2007. godine su okončani tehnički pregovori o Sporazumu o stabilizaciji i pridruživanju, a parafiranje i potpisivanje zavisi od ispunjenja političkih uslova.</p>
<p>4. decembra 2007. godine je parafiran Sporazum o stabilizaciji i pridruživanju.</p>
<p>20. februara 2008. je potpisan Okvirni sporazum o pravilima saradnje za implementaciju finansijske podrške Evropske komisije BiH u okviru Instrumenta za pretpristupnu pomoć (IPA).</p>
<p>16. juna 2008. godine potpisan je Sporazum o stabilizaciji i pridruživanju.</p>
<p>1. jula 2008. godine stupa na snagu Privremeni sporazum o trgovini i trgovinskim pitanjima.</p>

U novembru 2008. godine je održan prvi sastanak Privremenog odbora za stabilizaciju i pridruživanje, kao najvišeg tijela u okviru procesu stabilizacije i pridruživanja, čiji je osnovni zadatak (zajedno sa šest privremenih pododбора), praćenje ispunjavanja obveza Privremenog sporazuma.

U julu 2011. godine je održan prvi sastanak Strukturiranog dijaloga o pravosuđu između Bosne i Hercegovine i Evropske unije.

27. jula 2012. godine održan je 1. sastanak Dijaloga na visokom nivou o procesu pristupanja BiH, kada je uručena Mapa puta za zahtjev za članstvo BiH u EU. Drugi sastanak je održan u novembru 2012. godine.

DEMOKRATIJA I VLADAVINA PRAVA

USTAV

Ustav Bosne i Hercegovine uspostavio je složenu institucionalnu strukturu koja je neefikasna i podložna različitim interpretacijama. Kompliciran proces donošenja odluka i dalje ima negativan uticaj na strukturne reforme i sposobnost napredovanja naše zemlje prema EU.

Ustav Federacije BiH podrazumijeva složene strukture upravljanja s određenim preklapanjima nadležnosti između Federacije, kantona i opština.

Očita je potreba za reformom.⁸

---

⁸ http://www.ustavnareforma.ba/bs/o_projektu.html.

MEHANIZMI KOORDINACIJE ZA EVROPSKE INTEGRACIJA⁹

Potrebno je što hitnije rješenje procesa koordinacijskog mehanizma među različitim nivoima vlasti za prenošenje, primjenu i provedbu zakonodavstva EU, kako bi se omogućilo zemlji da govori jednim glasom o pitanjima EU.

Iako postoje formalni odnosi između BiH, s jedne i Unije, s druge strane, ipak zbog drugačijeg tumačenja obaveza Bosne i Hercegovine, predstavnici Republike Srpske nastoje utvrditi odvojeni proces pristupanja Uniji za pojedine entitete što predstavlja dodatni problem i usporava cijeli proces integracija, jer ne postoji saglasnost rješenja pojedinih pitanja. Zakonodavstvo EU bazirano je, između ostalog, na direktivama, kao obavezujućim pravnim aktima, a direktive su definisane kao „rješenje koje treba postići“ , pri čemu je izbor načina implementacije direktiva ostavljen državama članicama Unije.

Odabir metoda implementacije ostavlja dosta prostora za različita tumačenja predstavnika pojedinih nivoa vlasti na kojima se implementacija može vršiti. Ipak, iako države biraju kako će implementirati određenu direktivu, ipak treba postojati koordinacija za svaku pojedinu oblast na nivou države.

Na prvi pogled, insistiranje na mehanizmu koordinacije, koji zahtjeva Evropska komisija djeluje logično i potrebno, ali se s druge strane može shvatiti i kao derogiranje postojećih institucija Bosne i Hercegovine, a time i same države.

Naime, Direkcija za evropske integracije, kao tijelo pri Vijeću ministara Bosne i Hercegovine, upravo ima koordinatorsku ulogu.

---

⁹ Makul, Anes. <http://cps.ba/wp-content/uploads/2013/10/cps.pdf>.

Međutim, i pored postojanja Direkcije, sa definisanom ulogom koordinatora procesa evropskih integracija Bosne i Hercegovine, postojeća ustavna struktura BiH spriječava da se Direkcija aktivnije bavi svojim definisanim poslom. Pored toga, i dalje je problem što ne postoji dovoljno komunikacije i harmonizacije politika među pojedinim institucijama i nivoima vlasti zbog ispolitiziranosti administracije, ali i zbog rascjepkanosti i neuvezanosti sistema, a rijetki su slučajevi gdje postoji centralno mjesto na državnom nivou koje u punom kapacitetu koordinira politikama na nižim nivoima.

Stoga je potrebno provesti ustavne reforme, koje će omogućiti državnom nivou jaču koordinacijsku ulogu. Pored toga, državna tijela bi za svaku pojedinu oblast, pored koordinacijske uloge, trebala imati po jednu tačku koja bi dobijala informacije s nižih nivoa vlasti, ali i od Evropske komisije kako bi se lakše provodile politike EU jer Komisija primarno, ali i ostale institucije Unije, komuniciraju s državnim nivoom vlasti, a ne s nižim nivoima vlasti.

PRIJEDLOZI USTAVNIH REFORMI OD STRANE NEVLADINOG SEKTORA

ACIPS je predlagao ukidanje institucije Predsjedništva - ili znatno umanjivanje njegove uloge – Dom naroda bi birao predsjednika. Dok bi izvršna vlast i Zastupnički dom ostali u istoj formi u koj se nalaze, Dom naroda bi bio proširen kako bi uljučivao i predstavnike manjina i Brčko distrikta. Dom naroda bi imao isključivo pravo na bavljenje pitanjima vezanim za kolektivna prava i vitalni nacionalni interes.

2011. godine, nevladina organizacija Forum građana Tuzla je predložila da Predstavnički dom imenuje predsjednika. Dom naroda bi bio proširen na 31 člana, uključujući i četiri člana iz reda "Ostalih". Za kvorum bi bilo potrebno 17 članova, pet iz svakog od konstitutivnih naroda i 2 iz reda "Ostalih". Predstavnički dom i Vijeće ministara bi ostali manje-više isti.

Pravni institut je predlagao da predsjednika imenuje Dom naroda. On ili ona bi tada nominirali 3 potpredsjednika (od kojih nijedan ne bi mogli biti iz istog reda konstitutivnih naroda). Dom naroda bi se proširio za po 7 članova iz reda svakog od konstitutivnih naroda, sa dva člana iz reda "Ostalih" (za ukupno 23 delegata). Broj zastupnika u Zastupničkom domu bi bio smanjen. Bile bi napravljene određene izmjene kako bi se omogućilo da ministar iz reda "Ostalih" bude u Vijeću ministara BiH. Što se tiče reforme Federacije BiH, Pravni institut predlaže uključivanje mehanizma referenduma. Također, ovaj Institut je predlagao i transparentnije podjele nadležnosti između Federacije BiH i ostalih nivoa vlasti, gdje ne bi došlo do radikalnih promjena.

Vijeće nacionalnih manjina BiH je predlagalo rješenje za provedbu presude Sejdić-Finci tako što bi se Predsjedništvo proširilo za još jednog člana, a Dom naroda za po dva. Na taj bi način, "Ostali" bili uključeni. Ostale institucije bi bile nepromijenjene.

Inicijativa mladih za ljudska prava u Bosni i Hercegovini - Mladi aktivisti i aktivistice u borbi za ljudska prava i građanske slobode (YIHR) predlagala je radikalno restrukturiranje. Njihov model bi uključivao tri regije s upravnim nadležnostima, te ukidanje kantona. Struktura ovih regija bi bila slična onoj u kantonima, s tim što bi regija bilo tri, a ne deset. Ovaj prijedlog predviđao je i samo jedan dom parlamenta, pod nazivom Parlament Ujedinjenih Regija.¹⁰

PARLAMENT

Ustav BiH predviđa niz konkretnih rješenja koja se odnose na Parlamentarnu skupštinu BiH. Njen položaj je uglavnom određen federalnim državnim uređenjem Bosne i Hercegovine, uz mnoge specifičnosti konsocijacijske demokratije. Ustav direktno ne podrazumijeva princip podjele vlasti, ali primjena ovog principa naslućuje se iz ustavnih propisa. Etnički je element

---

¹⁰Public International Law & Policy Group. Constitutional reform diagrams: Modeling for clarity and comparison.

Parlamenta, odnosno dominacija nacionalnih političkih elita, vidljiv i u strukturi Parlamentarne skupštine i u načinu na koji ona donosi odluke.

Iako Zastupnički dom treba da zastupa građane_ke (što i jeste tako, sudeći po direktnom biranju članova), njime u isto vrijeme dominiraju etnički i entitetski elementi (etnički određene političke stranake i tzv. entitetsko glasanje). Dom naroda zastupa konstitutivne narode, dok se njegovi delegati biraju posredno, u entitetima. Parlamentarna skupština obavlja uobičajene zakonske funkcije, no s nešto neobičajnijim rasponom sadržaja. Ovo je uslovljeno uskim djelokrugom državnih nadležnosti, za razliku od entitetskih parlamenata. Parlamentarna skupština ne obavlja poslove koji su često u nadležnosti zakonodavne vlasti. Na primjer, ona ne bira suce Ustavnog suda BiH, jer to spada u nadležnost entitetskih parlamenata.

Parlamentarna skupština, također, nema nikakvu ulogu pri imenovanju nosioca pravosudnih funkcija na državnom nivou, jer je to nadležnost nezavisne institucije - Visokog sudskog i tužilačkog vijeće BiH. Funkcionisanje Parlamentarne skupštine je uslovljeno dominacijom etničkih političkih elita i širih blokova stranaka.

Do sada je opozicija u Parlamentarnoj skupštini bila oskudna. Širi blokovi stranaka se sastoje od stranaka povezanih sa sva tri konstitutivna naroda. Heterogeni sastav ovih širih koalicija otežava funkcionisanje parlamentarne većine, odnosno vlade i opozicije, jer pojačava neizvjesnost pri donošenju i implementaciji politika.

Sve ovo utiče na rad Parlamentarne skupštine, naročito na efikasnost njene zakonodavne funkcije i njen odnos prema Vijeću ministara BiH. Iako Vijeće ministara dominira zakonodavnom procedurom (češće nego u drugim državama), dolazi do toga da zakoni koje dostavlja nisu usvojeni zbog nestabilnosti parlamentarne većine.

Stranačka disciplina koja povezuje članove Parlamentarne skupštine i vaninstitucionalne sporazumi stranačkih čelnika, umanjuju važnost Parlamentarne skupštine, koja samo formalizira političke dogovore postignute na sastancima stranačkih elita. Parlamentarnoj skupštini su na taj način oduzete neke od najvažnijih njenih nadležnosti, čime ona značajno gubi na kredibilitnosti. Analiza učinka zakonodavnih i kontrolnih funkcija, kao i transparentnost i međunarodnih uticaja, bi trebali dati odgovor na pitanje može li i u kojoj mjeri Parlamentarna skupština obavljati funkcije koje su joj dodijeljene Ustavom¹¹.

JAVNA UPRAVA

Tokom proteklog desetljeća, kapacitet javne uprave u BiH je porastao, sa svakim nivoom vlasti koji je sve više ispunjavao osnovne obveze. Kako vrijeme prolazi, tako se povećavaju očekivanja građana i građanki. Obezbjedivanje osnovne administracije više nije dovoljno; svi građani i građanke žele održiv ekonomski i društveni razvoj u okviru članstva u EU. Kako bi zadovoljila zahtjeve građana_i, a i kako bi se približila ostarivanju cilja ka pridruženju Evropskoj uniji, javna uprava mora proći kroz proces unaprijeđenja i reforme.

Uprava treba aktivno doprinijeti utvrđivanju politika, uključujući regulaciju tržišta i davanjem podsticaja privatnim inicijativama. Bolja koordinacija na svim nivoima je nepohodna kako bi se udaljili od defektnih i međusobno kontradiktornih politika i zakona. Javna uprava mora biti u stanju da kvalitetno služi građanima_kama i preduzećima. To zahtjeva modernu upravu, koja je fleksibilana i otvorena za participiranje javnosti.

Konačno, napredovanje ka ovim ciljevima zahtjeva i finansijski odgovornu i održivu javnu upravu. Prekomjerna potrošnja i administrativna složenost odvrćaju privatne investicije,

---

¹¹ Sarajevski otvoreni centar – Poboljšanje demokratskih performansi Parlamentarne skupštine Bosne i Hercegovine, 2012.

usporavaju rast i razvoj, te umanjuju napore usmjere ka suzbijanju siromaštva. Visok nivo korupcije je simptom loše administracije, a posljedice ovoga snose građani_ke i preduzeća. Evropska unija priznaje da je izazova mnogo, kao i promjena do kojih mora doći kako bi se steklo članstvo. U skladu s tim, date su jasne smjernice za zemlje koje žele postati članice Evropske unije.

Kriteriji za pristupanje utvrdilo je Evropsko vijeće u Kopenhagenu 1993. godine, a stupili su na snagu na Evropskom vijeću u Madridu 1995. godine. Prema kriterijima Evropske unije, upravni kapaciteti su ključni uslov za članstvo u EU, s obzirom da ona sama prvenstveno i djeluje kroz uprave svojih članica: potrebno je da zemlje-kandidatkinje pokažu sposobnost da se uklope u 35 poglavlja propisa o zakonodavstvu Evropske unije (acquis communautaire), kao i da budu sposobne da ih u potpunosti implementiraju. Ostali kriteriji za pristupanje su stvar političkih obveza, kao i ekonomskih uslova¹².

Ipak, politički i ekonomski razvoj se moraju odvijati paralelno s odgovarajućim mjerama za izgradnju kapaciteta.

Trenutno je u Bosni i Hercegovini postignut veoma mali napredak u području reforme javne uprave. Ured koordinatora za reformu javne uprave (PARCO) je revidirao akcioni plan iz 2006. godine pod Strategijom reforme javne uprave (PAR), time pružajući okvir za reforme u idućih pet godina.

Strategija reforme javne uprave provodi se u podjednako u šest reformskih oblasti: (1) Izrada politika i koordinacijskih kapaciteta, (2) javne finansije, (3) institucionalna komunikacija, (4) informacijske tehnologije, (5) upravni postupak i (6) menadžment ljudskih resursa, te na sva četiri administrativna nivoa (država BiH, Federacije BiH, Republika Srpska i Brčko distrikt).

Pitanje finansijske održivosti javne uprave treba riješiti na svim nivoima. Izabrani su direktori Uprave za indirektno oporezivanje (UIO), Državne agencije za istrage i zaštitu (SIPA) te Ureda za

---

¹² Bosna i Hercegovina - Strategija reforme javne uprave (PARCO)

veterinarstvo BiH. Na imenovanja direktora u još nekim ključnim agencijama se čeka, konkretno za Regulatornu agencija za komunikacije, Vijeće za državnu pomoć BiH, te preduzeća za prenos električne energije - TRANSCO. Zakon o državnim službenicima na državnom nivou je izmijenjen kako bi Agencija za državnu službu mogla obrađivati lične podatke državnih službenika i iskoristiti informacijski sistem kako bi upravljala ljudskim resursima. U Federaciji BiH su usvojene izmjene i dopune Zakona o državnoj službi, koje su usklađene s odlukama Ustavnog suda Federacije BiH, te je na taj način omogućeno priznavanje diploma iz Bolonjskog procesa.

Nakon odluke Ustavnog suda, izrađen je okvirni zakon za usaglašavanje kantonalnih zakona. Usvajanje zakona o državnoj službi u dva kantona, koji nisu u potpunosti u skladu s okvirnim zakonom, pridonijelo je fragmentaciji sistema državne službe i osnivanju zasebnih agencija za državnu službu na kantonalnom nivou.

Prema zadnjem kvartalnom izvještaju Ureda koordinatora za reformu javne uprave, napredak u implementaciji Akcionog plana 1 Strategije reforme javne uprave iznosi 37.69%. No, brojni domaći i međunarodni izvještaji konstantno negativno ocjenjuju reformu javne uprave na svim nivoima¹³. Javna uprava se uglavnom opisuje kao glomazan i fragmentaran aparat opterećen nejasnom raspodjelom nadležnosti i s jakim uticajem političkih elita na izvršne i administrativne funkcije javne uprave. Javna uprava se također smatra sporim i nepristupačnim mehanizmom koji nema dovoljno kapaciteta da planira svoje djelovanje koje bi bilo u koordinaciji s potrebama društva.

Potreba za stalnim, čak i povećanim monitoringom napredovanja reformi javne uprave u BiH je očita. Regionalni kontekst nameće reformu javne uprave u BiH kao jednog od ključnih društvenih prioriteta. Proces liberalizacije viznog režima za zemlje Zapadnog Balkana može poslužiti kao izvrstan primjer. Naime, kada je sredinom 2009. godine Evropska komisija donijela odluku o liberalizaciji viznog režima za Srbiju, Crnu Goru i Makedoniju, bio je to još jedan u nizu signala da BiH zaostaje za zemljama u regiji.

---

¹³ Asocijacija Alumni Centra za interdisciplinarnu postdiplomske studije (ACIPS) – Quo vadis, upravo?

Ovaj zaključak je ponovno potvrđen uvidom u brojne pokazatelje koji se odnose na ocjenjivanje zemalja i njihovih kapaciteta iz određenih područja. Na primjer, Bosna i Hercegovina se nalazi na 75. Mjestu Indeksa ljudskog razvoja¹⁴, te je tako najlošije rangirana zemlja Zapadnog Balkana. S druge strane, na listi na kojoj je najbolje biti zadnji – Indeksu neuspješnih država¹⁵ - Bosna i Hercegovina se nalazi na 63. mjestu, zajedno sa zemljama koje se označane kao “opasne”. I na Indeksu percepcije korupcije¹⁶ za 2012. godinu, Bosna i Hercegovina se nalazi iza susjednih zemalja, na 72. mjestu. Također, u odnosu na ostale zemlje u regiji, BiH je najlošije rangirana u Indeksu "Doing Business 2012", koji ocjenjuje lakoću poslovanja u 183 zemlje u svijetu.

Loša međunarodna percepcija BiH je rezultat lošeg javnog upravljanja čiji je sastavni dio, kako je već navedeno, javna uprava kao zbir izvršne, administrativne i tehničke funkcije upravljanja. Naravno, ne smije se zaboraviti da je neuredna politička situacija u zemlji glavni krivac za postojeće stanje, ali to javnu upravu ne oslobodila dijela krivice. Zapravo, mora se naglasiti da je nedostatak povjerenja građana_ki prema javnoj upravi osnovni unutrašnji faktor koji zahtjeva reformu¹⁷. Javna uprava se od strane građana i građanki koji su bili_e s njom u kontaktu najčešće opisuje kao: neprofesionalna, neučinkovita, korumpirana i politizirana.

---

¹⁴ Svjetska banka

¹⁵ Foreign Policy Research Group Index

¹⁶ Transparency International.

¹⁷ Asocijacija Alumni Centra za interdisciplinarnu postdiplomske studije (ACIPS) – Quo vadis, upravo?

INSTITUCIJA OMBUDSMENA/OMBUDSMANA ZA LJUDSKA PRAVA BOSNE I HERCEGOVINE

Ombudsmen za BiH je predao izvještaj UN-u i Parlamentarnoj skupštini BiH o stanju ljudskih prava u zemlji i o implementaciji zakona o zabrani diskriminacije. Neke od preporuka, npr. preporuke vezane za pravosuđe, pristup informacijama i diskriminaciji, nisu usvojene, zbog slabih kapaciteta za implementaciju i nedostatka političke podrške. Smanjenje sredstava je imalo negativan uticaj na funkcionisanje ombudsmena.

Iako zakonodavni okvir pruža dobru platformu za važnu ulogu ombudsmena u borbi protiv diskriminacije, brojni problemi sa kojima se ova institucija suočava u svom radu u praksi smanjuju potencijal koji ona ima. U odnosu na sudsku zaštitu, ova institucija može biti jednostavnija, brža i učinkovitija za zaštitu od diskriminacije. Vremenom dolazi do razvijanja specifičnih znanja i iskustva, te Institucija ombudsmena/ombudsmana za ljudska prava Bosne i Hercegovine može imati značajan uticaj na zakone i njihovu primjenu. Kako bi ombudsmen, koji ima ulogu centralne institucije za zaštitu ljudskih prava, postao pravi katalizator za društvene promjene u ovom području, moraju se obezbijediti uslovi za nesmetano, nezavisno i učinkovito djelovanje ove institucije - prvenstveno finansijsko snadbjevanje i kapacitiranje osoblja.

Institucija ombudsmena/ombudsmana za ljudska prava Bosne i Hercegovine u velikoj mjeri dijeli iste probleme s kojima se suočavaju i institucije za ravnopravnost u ostalim zemljama, a koje se u prvom redu odnose na ograničene resurse i nedostatak uvažavanja od strane vlasti koja odobrava budžet.

To ilustrira i činjenica da još nije usvojena zakonski predviđena posebna stavka u budžetu potrebna za rad Odjela za eliminaciju svih oblika diskriminacije. To direktno utiče na provedbu svih nadležnosti ove institucije: brzinu rješavanja pritužbi, prisutnost na terenu, organiziranje

edukativnih aktivnosti za podizanje svijesti, sprovođenje raznih anketa, normativnih pravnih analiza, iniciranje i sudjelovanje u različitim sudskim postupcima, te ostale aktivnosti. No, neki problemi se odnose i na postupke, procese i uslove pod kojima Institucija ombudsmena/ombudsmana koristi svoje nadležnosti.

U kontekstu nedovoljno razvijene kulture vladavine prava, njenim preporukama se ne pridaje uvijek dovoljna pažnja, te joj je potrebna podrška drugih ključnih aktera, prije svega parlamenata. To također znači da nedostaje podrška jačanju ugleda i autoriteta ove institucije. Primjeri za ovo su prekršajni postupci za zaštitu od diskriminacije, podsticanje brojnih inovacija, kao što je ona o proširenju nadležnosti Institucije ombudsmena/ombudsmana kako bi ona mogla djelovati na pritužbe koje se odnose na privatni sektor, te zabrana viktimizacije.

Iako je jasno da je većina ovih pitanja u direktnoj vezi sa opsegom sredstava kojima ombudsmen raspolaže i činjenicom da je uloga ombudsmena u ovom izuzetno važnom području relativno nova, sada je najbolji trenutak za reviziju postojeće prakse i poduzimanje strateških koraka potrebnih za optimiziranje učinkovitost ovog ključnog mehanizma za zaštitu pojedinca_ki od diskriminacije u BiH.¹⁸

PRAVOSUDNI SISTEM

Prema Izveštaju Evropske unije o napretku za 2013. godinu, nije došlo do značajnog napretka iz oblasti reforme pravosudnog sistema. Strukturirani dijalog o pravosuđu bi povećao političku podršku i raspodjelu ljudskih i finansijskih resursa. Zakon o Visokom sudskom i tužilačkom vijeću i Zakon o sudovima Republike Srpske su nedavno izmijenjeni, kako bi se približili međunarodnim

---

¹⁸Analitika - Ombudsman u sistemu zaštite od diskriminacije u BiH.

standardima o samostalnosti, ali još uvijek nisu usklađeni. O dovođenju Suda BiH bliže međunarodnim standardima se još uvijek raspravlja.

Najveći problem, prema dužnosnicima EU-a u Bosni i Hercegovini, jeste budžetska fragmentacija sudova u BiH, što utiče na njihovu samostalnost. Svi sudovi ozbiljno zaostaju s rješavanjem predmeta. U izvještaju se također naglašava postojanje nedostataka u istražnim kapacitetima i ljudskim resursima sudova u BiH, što opet dovodi do smanjenja broja riješenih predmeta.

Što se tiče antidiskriminacijskih zakona i sistema u BiH, usvajanje Zakona o zabrani diskriminacije 2009. godine, je bio važan korak ka unaprijeđenju zaštite pojedinaca_ki od diskriminacije u BiH. Iako je prošlo dosta vremena od kada je ostvaren osnovni normativni preduslov za zaštitu od diskriminacije, primjena ovog zakona u sudskoj praksi i dalje je vrlo rijetka.

Statistika koju vodi organizacija Vaša prava BiH, a koja se između ostalog bavi i pravnim zastupanjem žrtava diskriminacije i strateškim parničanjem, sve pokazuje. Do decembra 2012. godine, odobrena su samo tri zahtjeva za primjenu Zakona o zabrani diskriminacije BiH (LPDBiH) - pravomoćna presuda Opštinskog suda u Mostaru, prvostepena presuda Opštinskog suda u Livnu, te prvostepena presuda Opštinskog suda u Mostaru.

U isto vrijeme, odbijeno je pet zahtjeva i odbačene su tužbe u dva slučaja. S obzirom na navedeno, teško je u dati čvrsto utemeljene zaključke o primjeni mnogih pravnih instituta i inovacija propisanih ovim Zakonom, kao i ukazati na probleme koji se mogu pojaviti u tom pogledu u budućim sudskim praksama. Pravosuđe Bosne i Hercegovine se još uvijek suočava sa važnim i izazovnim zadatkom njegovog tumačenja i pravilne primjene.

U nedostatku razvijene sudske prakse, kao što je istaknuo opštinski sudac u Livnu koji je vodio jedan od tih predmeta, suci se bore da "riješe svoje dileme u skladu sa stečenim iskustvom i

praksom iz drugih vrsta postupka, a u duhu i značenju zakonskih odredaba"¹⁹, što je u skladu s Izvještajem o napretku EU-a koji tvrdi da se trebalo uložiti više u obrazovanje kako bi se ubrzao proces sudskih postupaka.

ANTIKORUPTIVNA POLITIKA

BiH je postigla ograničen napredak u rješavanju pitanja korupcije, koja je i dalje široko rasprostranjena u javnom sektoru i u interakciji između ovog i privatnog sektora. Zakonski okvir je solidan, ali neophodna je harmonizacija sankcija u cijeloj zemlji. Korupcija će i dalje uticati na sve sfere života, ekonomski razvoj i vladavinu prava²⁰.

Zakon o sukobu interesa je također dobar, međutim usklađivanje ovog zakona sa ostalim u cijeloj zemlji je u još utoku. Komunikacija i koordinacija među raznim nivoima vlasti je vrlo slaba. Nepotizam i ucjenjivanje su česti, borba protiv njih je tek na početku, a korupcija u javnim nabavkama veoma raširena.

Sve u svemu, Bosna i Hercegovina se još uvijek nalazi u početnoj fazi u borbi protiv korupcije. Ona je i dalje prisutna u mnogim područjima i to predstavlja ogroman problem. Iako imamo dobre zakonske okvire, nedostaje jaka politička volja za rješavanjem problema i poboljšanjem institucionalnih kapaciteta. Implementacija strategije i akcionog plana se treba ubrzati. Potrebni su stalni naponi kako bi se uspostavile kredibilne proaktivne istrage, gonjenja i presude za slučajeve korupcije na visokim nivoima.

---

¹⁹ Analitika - Ombudsman u sistemu zaštite od diskriminacije u BiH.

²⁰ EU Izvještaj o napretku 2013 – BiH.

Izvori finansiranja političkih partija nisu najjasniji. Centralna izborna komisija izvještava o ovome. U poslijeratnom periodu, mnoge nevladine organizacije su također bile uključene u korupcijske aktivnosti. O ovome postoje navodi, ali je vrlo malo empirijskih dokaza²¹.

Bosna i Hercegovina je tradicionalno slabo rangirana na Indeksu percepcije korupcije Transparency International-a (CPI). 2012. godine je bila na 72. mjestu od ukupno 180 ocijenjenih zemalja, te se time zaključuje da je korupcija izuzetno raširena u našoj zemlji.

Međutim, iste godine, je prema Svjetskim indikatorima upravljanja Svjetske banke ukazano na pozitivne trendove u posljednjih nekoliko godina, u većini procijenjenih administrativnih područja. Ako se zanemare slabi i pogoršani rezultate u domeni "političke stabilnosti", naša zemlja je napredovala u tome u kojoj su mjeri građani_ke zemlje u mogućnosti da sudjeluju u odabiru vlade, kao i u slobodi izražavanja, slobodi udruživanja i slobodi medija (40 2012. godine, u odnosu na 44 iz 2011.), te u području suzbijanja korupcije (45,9 u odnosu na 43,7 iz 2008. godine), dok je do najznačajnijih poboljšanja došlo kada se radi o "državnoj učinkovitosti" (35,1 u odnosu na 20,9), "vladavini prava" (43,5 u odnosu na 23,3), kao i u "regulatornoj kvaliteti" (48,8 u odnosu na 27,8).

Bosanskohercegovački građani_ke smatraju da je korupcija veoma razvijena u našoj zemlji. Istraživanje koje je u maju 2008. godine sproveo Centar za istraživačko novinarstvo (CIN) iz Sarajeva, pokazalo je da 82% ispitanih građana i građanki korupciju smatraju ozbiljnim problemom u BiH.

Prema TI-jevom Globalnom barometru korupcije iz 2007. godine, bh. građani_ke su bili pesimistični što se tiče budućnosti, 66% ispitanika_ca je vjerovalo da će se korupcija povećati u naredne tri godine. Korupcija je također identificirana u Izvještaju o globalnoj konkurentnosti Svjetskog ekonomskog foruma 2008-2009, kao jedna od glavnih prepreka za poslovanje u zemlji,

---

²¹ www.antikorupcija.ba

zajedno s državnom nestabilnošću, nestabilnošću politike, neučinkovitim državnim regulacijama, te nedostatnom infrastrukturom. U skladu s regionalnim trendovima, 35% ispitanih preduzeća u okviru Svjetske banke i IFC-a Enterprise Survey-ja iz 2009. godine, također identificira korupciju kao jednu od najvećih prepreka u poslovanju.

Vrste korupcije koje prevladavaju u Bosni i Hercegovini su: politička korupcija, birokratska korupcija, organizovani kriminal i pravosuđe. Sektori koji su najviše pogođeni korupcijom su: sektor za izdavanje saglasnosti za izgradnju, komunalne, porezne i carinske uprave, sektor prirodnih resursa, javna nabava, te privatizacija.²²

PREGLED STANJA LJUDSKIH PRAVA

KONTROVERZE

Jasno je da postoji napetost između ustavnog sistema temeljenog na kolektivnoj jednakosti etničkih skupina, s jedne strane, te principa individualnih prava i ravnopravnosti građana_{ki}, s druge strane. To se najviše primijećuje u sastavu Doma naroda, koji nije kompatibilan s članom 14. Evropske konvencije o ljudskim pravima (ECHR), dok pravila o sastavu i izboru za Predsjedništvo nisu u skladu s Protokolom 12. koji je u BiH stupio na snagu 1. aprila 2005. godine²³. Ipak, do sada su svi izbori održani bez obzira na ove povrede zakona.

---

²² www.antikorupcija.ba.

²³ Asocijacija Alumni Centra za interdisciplinarnu postdiplomske studije (ACIPS) - Naš stav za Ustav

Osobe koje ne pripadaju ni jednom od tri konstitutivna naroda, kao i njihovi interesi, u opasnosti su da budu zanemarene, ili su dovedene u situaciju da se umjetno identificiraju s jednom od tri konstitutivne skupine, kako bi ostvarile svoja prava, čak i ako su, na primjer, “miješanog” porijekla ili pripadaju drugoj skupini. Svaki pojedinac i pojedinka imaju slobodu da promijene svoju stranačku pripadnost.

Za razliku od toga, etnički identitet je nepromijenjiv, a pojedinci_ke možda neće biti spremni_e da glasaju za stranke za koje smatraju da zastupaju interese drugih etničkih skupina, pa čak i ako bi im te stranke omogućile bolju i učinkovitiju vladu. Sistem koji favorizira etnički određene stranke je, dakle, manjkav.

Ustav podržava velik broj konvencija o ljudskim pravima i garantuje da ove konvencije imaju supremaciju nad lokalnim zakonima. Međutim, uprkos formalnom ispunjavanju zahtjeva iz područja ljudskih prava i bez obzira na činjenicu da ove konvencije treba direktno primijenjivati, Bosna i Hercegovina je jedna od rijetkih zemalja u regiji, a i šire, čiji Ustav direktno krši prava manjina. U multietničkoj državi kakva je BiH, čini se da je to opravdano osiguravanjem multietničkog karaktera državnih institucija, koje bi oslikavale multietničnost društva. Problem je, međutim, u način na koji se teritorijalni i etnički princip kombinuju²⁴.

U području antidiskriminacijskih politika, Evropska komisija priznaje da državni i entitetski ustavi garantuju jednak tretman za sve građane_ke. Međutim, sveobuhvatni zakon o zabrani diskriminacije još uvijek nije usvojen. Antidiskriminacijski zakoni postoje u određenim područjima, ali se ne primijenjuju dovoljno.²⁵

---

²⁴ Analitika - Novi-stari ustavni inženjering, 2011.

²⁵ EU Izvještaj o napretku 2013 – BiH.

DRŽAVNE INSTITUCIJE I NAJVAŽNIJA PITANJA VEAZNA ZA LJUDSKA PRAVA

Tri glavne institucije koje su zadužene za zaštitu ljudskih prava u Bosni i Hercegovini na državnom nivou su: Ustavni sud BiH, Institucija ombudsmena/ombudsmana za ljudska prava BiH i Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice.

Ombudsmen je savjetodavno tijelo. Njemu/njoj se može obratiti bilo koji_a građanin_ka u vezi kršenja ljudskih prava, a on ili ona može, na njegovu ili njenu diskreciju, istražiti zahtjev. Ombudsmen ima zakonsko pravo na pristup svim službenim dokumentima i svim relevantnim informacijama koje mu/joj trebaju. Na kraju istrage, ombudsmen je dužan izvijestiti o svojim nalazima i zaključcima.

Ombudsmen može također podnositi i posebne izvještaje određenom nadležnom državnom organu ili službeniku, koji je potom dužan dati konkretne odgovore na bilo koje njegove/njene zaključke. U slučaju da osoba ili preduzeće ne postupe prema zaključcima i preporukama ombudsmena, njegov/njen izvještaj će biti proslijeđen Visokom predstavniku, te upućen na daljnje procesuiranje Predsjedništvu odgovarajućeg entiteta²⁶.

Dom za ljudska prava BiH je bio aktivan od marta 1996. do decembra 2003. godine. To je bilo sudsko tijelo osnovano u Bosni i Hercegovini prema Aneksu 6 Dejtonskog mirovnog sporazuma. Dom je bio samostalno tijelo sve do 2004. godine, kada je preimenovan u Komisiju za ljudska prava, te postaje ured pri Ustavnom sudu. Struktura Komisije (u odnosu na onu kada je bila Dom) je također promijenjena, sa smanjenim brojem sudaca.

Trenutno nema stranih (međunarodnih) sudaca u ovoj instituciji. Komisija ima mandat samo za rješavanje neriješenih slučajeva prethodno utvrđenih od strane ugašenog Doma za ljudska prava. Novi zahtjevi sa povredama ljudskih prava se podnose Ustavnom sudu. Provedbe odluka Doma za ljudska prava i Komisije za ljudska prava, koje su sada u nadležnosti Ustavnog suda BiH,

---

²⁶ <http://www.ombudsmen.gov.ba/Default.aspx?id=10&lang=BS>.

tek trebaju biti riješene - drugim riječima, Komisija ne rješava neriješene predmete koji su započeti prije 2003. godine²⁷.

Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice BiH na državnom nivou je formirano 2000. godine Zakonom o Vijeću ministara BiH, u kojem se navodi da Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice BiH ima mandat da obezbijedi zaštitu ljudskih prava i izbjeglica u skladu sa Ustavom (Dejtonskim mirovnim sporazumom), međunarodnim konvencijama, te drugim zakonskim aktima. Također, ovo ministarstvo koordinira obezbjeđivanje prava izbjeglica između entiteta²⁸.

Neka druga pitanja vezana za zaštitu ljudska prava proizašla su iz činjenice da u Bosni i Hercegovini postoje minska polja, loši uslovi u kaznionicama i zatvorskim objektima, imovinska prava i vlasništva nad zemljištem u vlasništvu vjerskih zajednica, diskriminacija i nasilje nad manjinama (ženama, seksualnim manjinama i vjerskim skupinama), te diskriminacija osoba s invaliditetom, trgovina ljudima, kao i ograničeno pravo na zaposlenje.

Što se tiče međunarodnih instrumenata za zaštitu ljudskih prava, Bosna i Hercegovina je ratificirala sve značajnije UN-ove i međunarodne konvencije o ljudskim pravima. Principi Evropske konvencije o ljudskim pravima su ukorijenjeni u Ustav BiH, koji također garantuje supremaciju ove Konvencije nad nacionalnim zakonodavstvom. U velikom broju slučajeva, odluke Ustavnog suda BiH nisu bile sprovedene, što je dovelo do njihovog podnošenja Evropskom sudu za ljudska prava.

Sve u svemu, pravni i institucionalni okvir za zaštitu ljudskih prava je zadovoljavajući, ali implementacija standarda za zaštitu ljudskih prava ostaje neusaglašena. I dalje je veoma važna provedba presude Evropskog suda za ljudska prava u slučaju Sejdić-Finci, koja je još uvijek prioritet u ovom području.

Dervo Sejdić i Jakob Finci, građani BiH romskog, odnosno, jevrejskog porijekla, podnijeli su tužbu protiv BiH, žaleći se da Ustav BiH sprječava građane_ke koji se ne izjašnjavaju ni kao jedan od tri

---

²⁷ <http://www.hrc.ba/commission/bos/default.htm>.

²⁸ http://www.mhrr.gov.ba/default.aspx?langTag=bs-BA&template_id=127&pageIndex=1.

konstitutivna naroda (Bošnjaci, Srbi, Hrvati) da se kandiduju za Predsjedništvo BiH i Dom naroda Parlamentarne skupštine BiH.

Privremeni Zajednički parlamentarni odbor osnovan je u oktobru 2011. godine, čije je zaduženje da izradi amandmane na Ustav BiH i Izborni zakon BiH, kako bi ih uskladio s Evropskom konvencijom o ljudskim pravima i presudom Evropskog suda za ljudska prava u vezi diskriminacije građana_ki na temelju etničke pripadnosti. Do sada nije došlo do bilo kakvih konkretnih promjena.

ODGOVORNOST ZA RATNE ZLOČINE

Sudovi i tužilaštva u BiH se bave slučajevima ratnih zločina od završetka rata 1992-1995. U 2003. godini, novoosnovani Sud BiH i Tužilaštvo BiH, dobili su nadležnost nad ovim slučajevima, a značajan broj slučajeva – njih oko stotinu - uspješno su obrađeni, jer su institucije u punom kapacitetu počele djelovati 2005. godine.

Također, suđenja za ratne zločine i dalje su u toku na nekoliko sudova u entitetima i Distriktu Brčko, zahvaljujući zakonima i pravilima koji su na snazi u BiH, a koji predviđaju procesuiranje manje složenih predmeta vezanih za ratne zločine pred kantonalnim i vlastima Brčko distrikta.

Trenutne procjene pokazuju da u Bosni i Hercegovini postoji više od 1.300 neriješenih predmeta vezanih za ratne zločine koji uključuju oko 8.000 osumnjičenih. Nacionalna strategija za procesuiranje ratnih zločina je razvijena kako bi se borila da ovaj zaostatak akteri iz pravosudnog sektora BiH konačno riječe, te i usvojena u decembru 2008. godine²⁹.

---

²⁹ Human Rights Watch World Report 2013 Bosnia and Herzegovina.

Nedostatak informacija dostupnih bh. javnosti o pravosudnom sistemu podstakao je zablude o suđenjima za ratne zločine, te o kapacitetu domaćeg kaznenog pravosuđa da se bavi tim slučajevima. Ova situacija je pridonijela ukupnom nepovjerenju javnosti u kaznenopravni sistem i time nespremnost na saradnju sa sudovima i tužilaštvima. To je posebno problematično za rješavanje predmeta ratnih zločina i punu obnovu vladavine prava u Bosni i Hercegovini.

U kontekstu strategije okončanja rada Međunarodnog suda za ratne zločine počinjene na području bivše Jugoslavije (ICTY), ICTY je prenio rješavanje šest slučajeva iz Haaga, koji uključuju deset optuženika, vlastima u Bosni i Hercegovini, u skladu s pravilom 11bis Pravilnika ICTY o postupku i dokazima (poznat i kao Pravilo 11bis). Misija je podnijela oko 60 izvještaja o ovim slučajevima Uredu za ICTY tužiteljstvo, opisujući tok svakog slučaja i fokusirajući se na bilo kakve izazove vezane za zaštitu ljudskih prava, kao i na pozitivne korake koje su poduzeti za prevazilaženje tih izazova.

Bosna i Hercegovina ipak jeste postigla određeni napredak u obradi slučajeva ratnih zločina. U periodu od 2004. godine do marta 2013. godine, 214 slučajeva ratnih zločina u BiH je okončano. Ukupno je osuđeno 235 osoba i poslano na izdržavanje ukupno 2.262 godina zatvora. Uprkos ovim uspjesima, postoji i zaostatak od oko 1.315 slučajeva ratnih zločina koji još uvijek čekaju procesuiranje³⁰.

Nacionalna strategija za ratne zločine u BiH je odredila rok završetka najsloženijih i prioritetnih slučajeva do 2015. godine, a za sve preostale slučajeve do 2023. godine. U nastojanju da ispune

---

³⁰ OSCE - Izvještaj o procesuiranju predmeta ratnih zločina 2013.

ove rokove, brzinu procesuiranja slučajeva treba znatno ubrzati, u isto vrijeme obraćajući pažnju i na to da su zadovoljeni najviši sudski standardi i standardi za zaštitu ljudskih prava.

Kao što je predviđeno Nacionalnom strategijom za ratne zločine u BiH, na stotine slučajeva ratnih zločina je prebačeno sa državnog na niže nivoe vlasti u posljednjih nekoliko godina. Ovaj je prenos značajno promijenio strukturu zaostalih ratnih zločina u BiH. Otprilike polovina zaostalih slučajeva, od ukupno 1.315, se sada nalazi u državnoj jurisdikciji, dok će preostala polovina biti procesuirana u nadležnosti entiteta i Brčko distrikta.

Balkanska istraživačka mreža (BIRN) je u julu 2013. godine pokrenula kampanju kako bi spriječila da svjedoci za ratne zločine budu anonimni pred sudovima u BiH. Ova kampanja ima za cilj pružiti građanima kama sva svjedočenja, kao i video snimke svjedoka u tim slučajevima, jer je do sada identitet krivaca za ratne zločine bio skriven.

ACIPS (u svojoj studiji o procesuiranju slučajeva ratnog seksualnog nasilja na Sudu BiH) zagovara za okončanje anonimnost počinitelja seksualnih ratnih zločina. Štaviše, oni se zalažu za više osjetljivosti, kada je u pitanju izvještavanje o ovim slučajevima, te za to da suci budu tolerantniji prema žrtvama u tim slučajevima. Oni predlažu dodatno obrazovanje sudaca i novinara.

Nevladine organizacije u BiH su zabrinute da prijestupnici osuđeni za ratne zločine imaju privilegirani status i da uživaju u zatvorima, kao i da bi osuđenici za ratne zločine mogli pobjeći iz zatvora. Najnoviji primjer za to je Dominik Ilijašević, osuđenik za ratne zločine, koji je pobjegao iz zatvora u Mostaru.

PRAVA OSOBA SA INVALIDITETOM

S ratifikacijom Konvencije o pravima osoba s invaliditetom iz 2009. godine, koja je uslijedila nakon usvajanja Zajedničke politike za osobe sa invaliditetom 2008. godine, Bosna i Hercegovina se obavezala na ispunjenje najviših standarda u pristupu programima za odgoj i obrazovanje osoba s invaliditetom. S obzirom na političko uređenje BiH i na raspodjelu odgovornosti među državom i entitetima, te između entiteta i kantona u Federaciji BiH, ispunjavanje najviših standarda u pristupu programima za odgoj i obrazovanje osoba sa invaliditetom bi moglo biti izuzetno komplikovano, gotovo pa nemoguće.

BiH izdvaja velik udio BDP-a na socijalnu zaštitu (više o ovome u poglavlju o socijalnoj zaštiti). Razlog tome je što postoje mnoge skupine uključene u programe socijalne zaštite, uglavnom zbog rata. Tu je također značajna razlika u socijalnim transferima za osobe s invaliditetom kao posljedicom rata i onih koji su inavliditet stekli drugim uzrocima, što samo po sebi predstavlja diskriminaciju.

Postoji sistem specijalnih škola koje pohađa manji broj djece i omladine s teškoćama u razvoju, ali njihov institucionalni status nije u potpunosti riješen i te škole uglavnom ne obezbijeduju odgovarajuće uslove za učenike i učenice. Postoje posebne javne obrazovne ustanove za osobe s oštećenjem vida, oštećenjem sluha, intelektualnim poteškoćama ili tjelesnim invaliditetom. Osobama s invaliditetom odgoj i obrazovanje pružaju redovne odgojno-obrazovne ustanove, specijalne obrazovne institucije, kao i nevladine organizacije i organizacije osoba sa invaliditetom.

Nekoliko "mainstream" institucija, uglavnom osnovnih škola, imaju stručne timove za podršku djece s teškoćama koje su uključene u redovne obrazovne programe, te i učiteljima_cama ove djece. Takvi timovi uglavnom pružaju podršku raznim obrazovnim institucijama, a najčešći oblik

podrške je pomoć nastavnicima_ama u prilagođavanju nastavnih planova za rad s učenicima_ama s teškoćama u razvoju. Međutim, rijetko rade s roditeljima³¹.

Postoji osam specijalnih javnih obrazovnih ustanova za osobe s intelektualnim teškoćama širom Bosne i Hercegovine. Osim toga, tu je i pet centara koji, između ostalog, pružaju pomoć osobama s intelektualnim poteškoćama³².

Javne obrazovne ustanove namijenjene isključivo za slijepe su Centar za odgoj i obrazovanje slijepe djece (osnovna i srednja škola) u Sarajevu i Institut za slijepu djecu "Budućnost" (osnovna i srednja škola) u Derventi.

Specijalne javne obrazovne ustanove za osobe s oštećenjem sluha su Centar za slušnu i govornu rehabilitaciju Sarajevo, Centar za obrazovanje i vaspitanje i rehabilitaciju slušanja i govora Tuzla, te Institut za obrazovanje i odgoj djece s oštećenjem sluha Banja Luka³³.

Osam institucija pruža prevoz do škole osobama s invaliditetom.

Prema Ustavu Bosne i Hercegovine, zdravstvena zaštita i zdravstveno osiguranje su u nadležnosti entiteta. U Federaciji BiH se ta odgovornost dijeli između entiteta i kantona. Ova decentralizacija zdravstvenog osiguranja i zdravstvene zaštite, pogotovo u Federaciji BiH, kao i razlika u ekonomskoj moći između entiteta i kantona, rezultiraju time da osiguranici_e ne uživaju jednaka prava u obaveznom zdravstvenom osiguranju, niti imaju jednak pristup svim nivoima zdravstvene zaštite, te srodnim institucijama.

---

³¹ Međunarodna alijansa osoba sa invaliditetom IDA.

³² Informativni centar za osobe s invaliditetom Lotos Tuzla – An Analysis of the Current and the Future Model for Supporting People with Disabilities in BiH, 2013.

³³ Informativni centar za osobe s invaliditetom Lotos Tuzla – An Analysis of the Current and the Future Model for Supporting People with Disabilities in BiH, 2013.

Ostvarivanju prava na zdravstvenu zaštitu osoba s invaliditetom je često praćeno diskriminacijom na osnovu njihovog invaliditeta, neadekvatnim sistemom finansiranja zdravstvene zaštite, neracionalnom dodjelom sredstava na različitim nivoima zdravstvene zaštite, neadekvatnim stepenom organizacije i opremanja zdravstvenih ustanova, slabom pristupaćnošću, neadekvatno obućenim medicinskim i pomoćnim osobljem, nedostatkom kontrole kvalitete pružanja zdravstvenih usluga, kao i slabom kontrolom potrošnje. Pristup zdravstvenoj zaštiti je neravnopravan, kako osnovnoj (selo–grad, i između entiteta i kantona), tako i specijalnoj zdravstvenoj zaštiti.

Osobe s invaliditetom ne mogu ostvariti pravo na zdravstvenu zaštitu ukoliko nisu osigurani. U većini kantona, oni ne mogu biti osigurani samo na osnovu invaliditeta. Veliki broj osoba sa invaliditetom ostaje bez zdravstvenog osiguranja i zaštite, što dalje rezultira pogoršanjem njihovog zdravstvenog stanja.

Osobe s invaliditetom često su isključene iz osnovnih zdravstvenih usluga i sistematićno se usmjeravaju ka specijaliziranim zdravstvenim ustanovama. Ono što je pozitivno jeste da postoji, 60 centara u Bosni i Hercegovini u okviru sistema osnovne zdravstvene zaštite u kojima osobe s invaliditetom imaju pristup odrećenim medicinskim i rehabilitacijskim uslugama. Oni su se osnovali u periodu od 1997. i 2004. godine, a ima ih 38 u Federaciji i 22 u Republici Srpskoj. Cilj ovog integriranog modela rehabilitacije je osigurati bolju dostupnost zdravstvenoj zaštiti osobama s invaliditetom, s interdisciplinarnim pristupom, te sa upućivanjem na relevantne institucije ukoliko je to potrebno. Pružanje usluga za zaštitu mentalnog zdravlja je omogućeno putem mreže od 55 centara za mentalno zdravlje, 38 u Federaciju BiH, 16 u Republici Srpskoj, te jedan u Brćko distriktu.

Zdravstvene usluge koje pružaju javne zdravstvene ustanove, privatne medicinske klinike, te nevladine organizacije i organizacije osoba sa invaliditetom, kroz svoje projekte nude konkretne

oblike medicinske rehabilitacije, uključujući fizioterapiju i psihosocijalnu podršku za osobe s invaliditetom i članove njihovih porodica³⁴.

Prema Ustavu BiH, socijalna zaštita je u isključivoj nadležnosti entiteta. U Federaciji BiH nadležnost je, međutim, podijeljena između entiteta i kantona. Ova struktura nadležnosti znatno otežava ostvarivanje jedinstvenog pristupa socijalnoj zaštiti, posebno kada se radi o pružanju različitih oblika podrške osobama s invaliditetom.

Zakonom Republike Srpske o socijalnoj zaštiti (amandmanom koji je trenutno u parlamentarnoj proceduri) propisano je pravo na doplatu za pomoć i njegu druge osobe za one s teškim tjelesnim ili senzornim invaliditetom, osobe s poteškoćama u razvoju s težim tjelesnim poteškoćama, osobama s višestrukim poteškoćama u razvoju s umjereno ozbiljnim ili težim intelektualnim poremećajima, osobama s autizmom i osobama s hroničnim intelektualnim teškoćama i bez kapaciteta za zaposlenje, te onim s apsolutno umanjenom pokretljivošću ili onima koji nisu u stanju podmiriti svoje osnovne potrebe bez tuđe njege i pomoći, s tim da oni ne moraju biti prihvatljivi na bilo kojoj drugoj pravnoj osnovi ili za smještaj u ustanove za socijalnu zaštitu. Istim zakonom je propisan i doplatu u visini od 41,00 KM.

Neki od uzroka niske stope zaposlenosti osoba s invaliditetom jesu loši uslovi za rad kao i radno okruženje koje nije prilagođeno njihovim potrebama, slaba motiviranost poslodavaca, te predrasude prema ovoj skupini građana_ki. Oba entiteta su pokušala redizajnirati i reformirati svoje programe i zakone u oblasti zapošljavanja. Politike, koje se odnose na zapošljavanje osoba s invaliditetom, pokazuju volju za poduzimanjem mjera i podsticanjem pozitivnih promjena u ovom području. Jedan institucionalni model je predstavljen nedavno usvojenim zakonima: Zakon o profesionalnoj rehabilitaciji i zapošljavanju osoba sa invaliditetom, donesen 2004.

---

³⁴ Informativni centar za osobe s invaliditetom Lotos Tuzla – An Analysis of the Current and the Future Model for Supporting People with Disabilities in BiH, 2013.

godine u Republici Srpskoj, te Zakon o profesionalnoj rehabilitaciji, osposobljavanju i zapošljavanju osoba s invaliditetom, donesen 2010. godine u Federaciji BiH.

U Bosni i Hercegovini je uvriježeno mišljenje da osobe s invaliditetom, pogotovo žene, ne mogu živjeti samostalno, osnovati porodicu, brinuti se o sebi ili obavljati svakodnevne aktivnosti. Osobama sa invaliditetom se ne pruža nikakava sistematična pomoć pri ostvarivanju prava na intimni i porodični život, što se najjasnije ogleda u roditeljstvu.

Roditelji, ili ostali članovi porodice, su oni koji najčešće pružaju pomoć ovim osobama, a to se posebno odnosi na žene s invaliditetom. Ne postoje programi za podršku samostalnog života za osobe s intelektualnim teškoćama. Što se tiče prava vezanih za porodicu, zakonom nisu propisane nikave beneficije za porodice na čijem su čelu osobe s invaliditetom, osim u slučaju vojnih invalida³⁵.

Postoji 8 socijalnih stambenih ustanova za osobe s invaliditetom u BiH. Prema studiji koju je izdao Sumero, 1.926 osobe je smješteno u 5 ustanova za socijalnu zaštitu u Federaciji BiH u 2011. godini: 848 (44.07%) žena i 1.078 (55,93 %) muškaraca, od kojih su 1.848 (95,95 %) odrasli i 78 (4,05 %) djeca. Postoje dvije ovakve institucije u Republici Srpskoj, u kojoj su smještene 361 osobe: 150 žena i 211 muškaraca, od kojih su 311 odrasle osobe, a 50 maloljetne osobe³⁶.

Prema članovima 21. i 30. Konvencije o pravima osoba s invaliditetom, države su dužne poduzeti odgovarajuće mjere kako bi osigurale da osobe s invaliditetom mogu ostvariti slobodu izražavanja i mišljenja, uključujući i slobodu istraživanja, primanje i širenje informacija i ideja na ravnopravnoj osnovi s drugima, kroz korištenje svih oblika komunikacije, u skladu s njihovim izborom. Bosna i Hercegovina priznaje pravo svih osoba s invaliditetom na sudjelovanje u

---

³⁵ Informativni centar za osobe s invaliditetom Lotos Tuzla – An Analysis of the Current and the Future Model for Supporting People with Disabilities in BiH, 2013.

³⁶ Informativni centar za osobe s invaliditetom Lotos Tuzla – An Analysis of the Current and the Future Model for Supporting People with Disabilities in BiH, 2013.

kulturnom životu na ravnopravnoj osnovi s drugima, te se obvezala da će poduzimati odgovarajuće mjere kako bi se osiguralo da razvijaju i koriste svoje kreativne, umjetničke i intelektualne potencijale, ne samo za vlastitu korist, već i za dobrobit cijelog društva. Prema Ustavu BiH, kultura je u nadležnost entiteta, dok je u Federaciji BiH ovaj domen u nadležnosti kantona. Ovakav decentraliziran sistem slabo funkcioniše, pogotovo kada se u obzir uzmu prava i potrebe osoba s invaliditetom.

Osobe s invaliditetom, posebno one s teškim invaliditetom ili s senzornim i intelektualnim teškoćama, gotovo u potpunosti su isključene iz mainstream kulture i komunikacije. Osobe sa slušnim i vidnim oštećenjima imaju ograničen pristup informacijama u određenim oblicima komunikacije. Vladini odjeli nemaju tumače za znakovni jezik, dok osobe s oštećenjem vida mogu imati poteškoće oko dobivanja informacija u pisanom obliku. Internet nije prilagođen potrebama osoba s invaliditetom, naročito stranice državnih institucija, tako da one ne mogu biti pravilno i pravovremeno informisane.

Pitanja vezana za invaliditet su na neprihvatljiv način predstavljena u medijima, često kao tragedija ili senzacija, tako da na taj način podržavaju stereotipe.

POVRATAK I REINTEGRACIJA

Međureligijsko vijeće Bosne i Hercegovine je izvjestilo o napadima na vjerske objekte kao načina zastrašivanja povratnika_ca. Od 2011. do 2012. godine, broj tih incidenata je u pola smanjen. Samo dva – od oko 70 takvih slučajeva - bilo je procesuirano kao zločin iz mržnje. U 2011. i 2012. godini, zabilježeni su i napadi na privatno vlasništvo u Banjaluci. Reakcija policije nije bila efektivna. Udruženje Zašto Ne? je izvjestilo da su se napadi na privatno vlasništvo u 2012.

godini, za vrijeme lokalnih izbora, znatno povećali, pogotovo u opštinama Srebrenica i Bratunac. Zabilježeno je, također i to da je Ministarstvo unutrašnjih poslova Republike Srpske, u aprilu 2013. godine, legitimisalo oko 900 stanovnika_ca navedenih opština, te je 300 zahtjeva za prebivalište odbijeno.

Osim ove vrste zlostavljanja povratnika_ca, tu je i diskriminacija pri zapošljavanju, kao i u drugim sferama privatnog života, iako je Zakonom o zabrani diskriminacije zagantovan jednakopravan status svih građana_ki. Zašto Ne? je također izvijestio o napadima na povratnike_ce u opštini Prijedor u 2013. godini.

OBRAZOVANJE

U etnički homogenim školama, nacionalizmu se podučavaju čak i djeca koja nisu bili rođena za vrijeme rata i koja ne mogu razumjeti nacionalnu netrpeljivost u Bosni i Hercegovini. Udžbenici sadrže i suptilan i direktan govor mržnje, a u školama su vidljivi vjerski simboli lokalne religijske većine³⁷. S uspomenu iz rata koje su još uvijek svježije, svaka etnička skupina tumači prošlost na drugačiji način. Kultura, historija, pa čak i jezik, prožeti su politikama razlike i diskriminacije. Ovo je pojačano postojanjem tri jezika, koji su gotovo identični, te pravom roditelja da obrazuju djecu na jeziku svoje etničke skupine.

Problemi u Republici Srpskoj nastaju kada se Bošnjaci muslimani vrte u svoje gradove. U tim zajednicama, obrazovna politika prije svega odražava dominaciju srpske većinske skupine nad manjinama. Djeca koja pripadaju manjinskoj skupini imaju pristup samo onom obrazovanju koje odgovara potrebama većinske skupine, pa je neprijateljska atmosfera prisutna u nekim

---

³⁷ OSCE web stranica

školama³⁸. Srpski plan i program odražava srpsku perspektivu, nastava se odvija na srpskom jeziku, te je u upotrebi ćirilčno pismo.

Na časovima muzičkog obrazovanja se uče srpske patriotske pjesme, a jedini vjeronauk koji se pohađa je pravoslavni³⁹. Maglovite reference, kao što je "naša zemlja", implicitno se odnose na Srbiju, a ne na BiH. Iako je obrazovni sistem u Republici Srpskoj centraliziran, a administracija funkcionije bolje nego u Federaciji BiH, škole ne uključuju manjine.

U Federaciji BiH, obrazovanje je manje centralizirano i većina odluka je delegirana kantonalnom nivou. Postoji dosta napetosti između Bošnjaka i Hrvata, a to se opet očituje u školama. U pet kantona s muslimanskom većinom, nastava se pohađa na bosanskom jeziku i iz bošnjačke perspektive. Literatura se fokusira na bošnjačke autore_ice i ne uključuje autore_ice drugih etničkih skupina u regiji. Udžbenici historije naglašavaju da su agresija i genocid bili usmjereni upravo protiv muslimana⁴⁰. U dva kantona s hrvatskom većinom u Federaciji BiH, proučavanje jezika znači pohađanje nastave na hrvatskom jeziku, bez ikakvih referenci na druge jezike u regiji.

Ratovi 90-tih se smatraju „domovinskim ratovima“. Udžbenici historije su pisani iz hrvatske perspektive, te zanemaruju ne-hrvatsko stanovništvo. Bosna i Hercegovina se smatra stranom zemljom, poput Srbije ili Makedonije, jer su svi udžbenici objavljeni u Zagrebu⁴¹.

Ustavi Federacije BiH i Republike Srpske izričito garantuju vjersku slobodu, dok su implicitno sekularni. Vjeronauk je uveden u svim javnim školama 1990. godine, iako se u školama izučava samo religija većinskog stanovništva. Vlasti objašnjavaju da je nemoguće obezbijediti nastavnike_ice koji bi predavali svim vjerskim skupinama, što je odraz političke podjele u

---

³⁸ Open Society – Teaching Intolerance 2008.

³⁹ Low-Beer, Ann. "Politics, School Textbooks, and Cultural Identity: The Struggle in Bosnia and Hercegovina." Paradigm 23 (2001).

⁴⁰ Open Society – Teaching Intolerance 2008.

⁴¹ Spirit of Bosnia – Segregated Education in Bosnian High Schools 2013.

zemlji⁴². Tehnički, vjeronauk je izborni predmet, u stvarnosti se učenici_e koji se odluče ne pohađati ovaj predmet suočavaju s diskriminacijom u pojedinim školama.

Tako su u nekim školama učenici_e su prisiljeni_e sjediti u hodniku dok se odvija nastava iz vjeronauka⁴³. Ovakva metoda praktikovanja multikulturalizma u školama samo naglašava i jača razlike među nacionalnostima.

Najgori slučajevi diskriminacije su „škole pod jednim krovom“ u dva etnički izmiješana kantona u Federaciji BiH, koji se protežu od središnje Bosne, kroz grad Mostar do južne granice s Hrvatskom. Mnoge škole u ova dva kantona funkcionišu tako što muslimanska i hrvatska djeca pohađaju školu odvojeno, ali u u istoj zgradi. Jedan od primjera je Srednja škola Stolac, u Stocu, koji se nalazi na jugoistoku Bosne i Hercegovine u blizini granice s Hrvatskom. Stolac je grad sa hrvatskom većinom, a učenici_e pohađaju nastavu u dvije smjene – učenici_e hrvatske nacionalnosti u jutarnjim satima, a bošnjačke u popodnevnim.

Nakon rata, Organizacija za evropsku sigurnost i saradnju (OSCE) je pozvala hrvatske vlasti da dopuste bošnjačkim učenicima_ama da pohađaju nastavu u poslijepodnevnim satima. Ovaj kompromis je zamišljen kao privremeno rješenje do donošenja državnog kurikulumu, što se još uvijek nije desilo. Kada su učenici_e bošnjačke nacionalnosti prvi put došli pred zgradu škole, školsko osoblje hrvatske nacionalnosti je napravilo barijeru od nagomilanih stolica kako se djeca ne bi miješala između smjena⁴⁴. Trenutno oko 50 škola u Bosni i Hercegovini djeluju principu Srednje škole Stolac⁴⁵.

Mostar, koja se nalazi u istom kantonu kao i Stolac, smatra se jednim od rijetkih gradova u BiH koji ima integrisane srednje škole. Gimnazija Mostar se nalazi na trgu koji je ranije služio kao

---

⁴² United States Institute of Peace. The Current Status of Religious Coexistence and Education in Bosnia and Herzegovina. By Renata Stuebner. DC: Washington, 2009.

⁴³ Russo 5.

⁴⁴ Cerkez-Robinson, Aida. "Bosnia's ethnic divisions are evident in schools ." Seattle Times 22 August 2009: Web. 9 Jan 2010. <seattletimes.nwsourc.com>.

⁴⁵ Cerkez-Robinson, Aida. "Bosnia's ethnic divisions are evident in schools ." Seattle Times 22 August 2009: Web. 9 Jan 2010. <seattletimes.nwsourc.com>.

prva borbeno linija između hrvatskih i bošnjačkih snaga tokom rata. Ovaj grad je i dalje podijeljen između dvije etničke skupine, a Gimnazija Mostar je jedina „mješovita“ javna škola. Uprkos tvrdnjama ove škole, integracija je ipak ograničena.

Hrvatski i bošnjački učenici_e najvažnije predmete uče po dva različita nastavna plana i programa, dok su sportske i vannastavne aktivnosti, te nekoliko tehničkih predmeta, integrisani. Na trećem spratu iste zgrade se nalazi privatna srednja škola pod nazivom Koledž ujedinjenog svijeta. Ova škola prima učenike_ce svih etničkih skupina u BiH, kao i međunarodne učenike_ce, a nastava se odvija na engleskom jeziku.

U Federaciji BiH, etnički podijeljen školski sistem stvara pukotinu na lokalnom nivou, iako lokalne vlasti ne diktiraju politiku obrazovanja. U aprilu 2012. godine, Općinski sud u Mostaru zabranio je praksu "dvije škole pod jednim krovom" u Stocu i Čapljini, ali odluka nije sprovedena zbog slabe političke volje (čak je i Ministarstvo prosvjete Hercegovačko-neretvanskog kantona apelovalo na ovo). U oktobru 2012. godine, Općinski sud u Travniku je odbio tužbu po istom pitanju. Međutim, 2013. godine je Kantonalni sud u Mostaru poništio prvostepenu presudu Općinskog suda u Mostaru iz 2012. godine, čime je potvrđeno da se održavanje nastave temelji na principu nacionalnosti i diskriminacije djece u podijeljenim školama u Hercegovačko-neretvanskom kantonu.

Uzevši sve ovo u obzir, jasno je da se manjine direktno zanemaruju u obrazovnom sistemu, jer se u školama može birati samo između bošnjačkog, srpskog i hrvatskog nastavnog plana i programa. Postojali su projekti Federalnog ministarstva obrazovanja i sporta koji bi riješili ova pitanja, ali kantonalna ministarstva obrazovanja nisu implementirala ove reforme, a oni imaju više nadležnosti nad obrazovanjem nego entitetski nivo.

Nevladine organizacije su također bile veoma aktivne kada se radi o vjeronauku u školama u Kantonu Sarajevo. 22. aprila 2011. godine, ministar Emir Suljagić je naložio svim osnovnim i srednjim školama na području Kantona Sarajevo da ocjena iz ovog predmeta ne ulazi u ukupni prosjek, što je izazvalo burne reakcije u cijeloj BiH. Ministar Suljagić je podnio ostavku na svoju

poziciju, jer je dobivao prijetnje, te su na njegovu kućnu adresu bili poslani i meci. Niko nije procesuiran za govor mržnje prema Suljagiću, kao ni za prijetnje koje je dobio.

ROMI

Kako bi se obezbijedila odgovarajuća rješenja za pitanja koja se odnose na Rome, najbrojniju manjinu u Bosni i Hercegovini, Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice BiH i Vijeće ministara BiH usvojilo je sljedeće dokumente:

- 2005. godine - Vijeće ministara BiH usvojilo je Strategiju BiH za Rome.
- 3. jula 2008. godine - Vijeće ministara BiH usvojilo je Akcioni plan BiH Roma u oblastima zapošljavanja, stambenog zbrinjavanja i zdravstvene zaštite.
- 4. septembra 2008. godine - BiH je potpisala Akcijski plan Desetljeća za uključivanje Roma 2005-2015.
- 2010. godine je usvojen Revidirani Akcijski plan za obrazovanje Roma⁴⁶.

Osnova svih usvojenih dokumenata je bio Zakon o zaštiti prava pripadnika nacionalnih manjina u BiH, koji je usvojen 2003. godine. Posljednji popis stanovništva u BiH bio je 1991. godine, a samo se oko 8.000 građana_ki izjasnilo kao Romi/Romkinje. Svi pokazatelji upućuju na to da Roma u Bosni i Hercegovini ima više. Iz tog je razloga, Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice BiH pokrenulo postupak registracije Roma i njihovih potreba 2010. godine. Podaci zabilježeni 2010. i 2011. godine su uključeni u jedinstvenu bazu podataka. Proces registracije je ostao otvoren za sve romske povratničke porodice ili pojedince_ke koji su propustili priliku da se registruju.

---

⁴⁶ OSCE - Izvještaj o bespravno izgrađenim romskim naseljima u BiH.

Proces registracije su vodili lokalni centri za socijalnu zaštitu, te su u cilju uspostave baze podataka dobili tehničku opremu (računare). Posebna pažnja posvećena je zaštiti podataka, u skladu sa Zakonom o zaštiti podataka. Registracija romskih potreba je korisna za bolje planiranje aktivnosti i sredstava. Ukupno je registrovano oko 17.000. Ako uzmemo u obzir i one koji nisu registrovani te one koji su bili odsutni, procjenjuje se da u Bosni i Hercegovini živi između 30.000 i 40.000 Roma⁴⁷.

Stambeno pitanje: mnogi Romi u BiH žive u bespravno izgrađenim naseljima koja njihovim porodicama ne pružaju stabilnost i sigurnost. Uvijek postoji prijetnja prisilnih deložacija, a vlada nije donijela nikakve odredbe o adekvatnom alternativnom smještaju za deložirane porodice i pojedince_ke. Prisilne deložacije su poseban problem u Mostaru, s obzirom da su neke romske porodice bile deložirane i po dva puta u posljednje dvije godine. Nedavno je, u oktobru 2011. godine, stotinu Roma ostalo bez adekvatnog smještaja nakon deložacije koja je sprovedena kako bi obezbijedio smještaj za druge Rome. Nikome od onih koji su deložirani nije ponuđen alternativni smještaj.

Obrazovanje: romske se porodice širom Bosne i Hercegovine suočavaju sa finansijskim preprekama pri upisu u škole, uključujući i troškove prehrane, udžbenika, odjeće i prevoza, a koje vlada ne obezbjeđuje. Kao rezultat toga, romska djeca rijetko pohađaju i završavaju školu u mnogim dijelovima zemlje, a samo trećina romske djece pohađa osnovnu školu u poređenju sa 93% druge djece.

Zapošljavanje: glavni izvor prihoda za većinu romskih porodica predstavlja recikliranje otpadnog metala, te prošenje. Iako je vlada pokrenula program zapošljavanja Roma, vrlo malo kako Roma, tako i poslodavaca je u njemu sudjelovalo. Razlog tome je što je veoma mali broj Roma službeno registrovano kao nezaposleno. Pristup zaposlenju u državnim službama u Federaciji BiH i

---

⁴⁷ Vijeće Roma Federacije BiH - Komentari na implementaciju okvirnog sporazuma o zaštiti nacionalnih manjina u BiH

Republici Srpskoj im je otežan zbog ustavnih zahtjeva za popunjavanje pozicija na osnovu etničke pripadnosti prema popisu stanovništva iz 1991. godine.

Zdravstvena zaštita: u Federaciji BiH, Romi se moraju prijaviti biroima za zapošljavanje u roku od 30 dana od gubitka posla, kako bi imali pravo na zdravstvenu zaštitu, a sa ovim pravilom mnogi od njih su upoznati tek nakon što rok za prijavu već prođe. Većinu 2011. godine, Hercegovačko-neretvanski kanton, uključujući Mostar, kršio je zakon Federacije BiH ne finansirajući zdravstvenu zaštitu za djecu, trudnice i starije osobe. Ova je situacija pogotovo uticala na Rome⁴⁸.

Iako se čini da se obraća pažnja na probleme Roma, usvajanjem strategija i zakona za zaštitu njihovih interesa, u stvarnosti se Romi suočavaju sa veoma očitom diskriminacijom. Ove godine, izabrano je pet romskih koordinatora za pitanja Roma na državnom nivou u Bosni i Hercegovini. Postoje brojni primjeri kada se prema ovoj populaciji diskriminatorno ponaša u medijima i kada se ona naziva pogrđnim imenima. Nevladine organizacije su izvijestile o slučaju iz prošle godine kada je jedan od roditelja (policajac po zanimanju) napao direktora škole u Sarajevu zato što nije želio odstraniti romsko dijete iz razreda koje pohađa njegovo dijete.

SOCIJALNA ZAŠTITA – PRAVO NA PENZIONISANJE

Prema međunarodnim standardima, izdvajanja za programe socijalne zaštite u Bosni i Hercegovini su veoma visoka. Prema regionalnim standardima, javna potrošnja na penzije također je visoka, a podstaknuta je prijevremenim penzionisanjem i sistemom povlaštenog

---

⁴⁸ Human Rights Watch - Second Class Citizens: Discrimination Against Roma, Jews, and Other National Minorities in Bosnia and Herzegovina.

penzionisanja, dok je u isto vrijeme potrošnja za programe aktivne politike tržišta rada niska. To rezultira ograničenim mogućnostima davanja podsticaja za zapošljavanje.

Od 2008. do 2012. godine, BiH je trošila i do 4% svog BDP-a na nekontributivne gotovinske transfere, što našu zemlju čini jednom od najvećih potrošača u Evropi i središnjoj Aziji (ECA). Više od polovine tih izdataka je dodijeljeno veteranima rata, što je regresivno u smislu namjene. Ipak, doseg prema ugroženim grupama, kao što su osobe s invaliditetom ili bez osnovnih primanja, prilično je ograničen. Oportunitetni troškovi javne potrošnje na, uglavnom, regresivne transfere su također visoki. Javni izdaci za nekontributivne novčane transfere zauzimaju veliki udio entitetskih budžeta (oko 40% u Federaciji BiH i 14% u Republici Srpskoj). Ovaj nivo potrošnje oduzima sredstva koja bi mogla biti dodijeljena javnim investicijama.

Po standardima zemalja srednjeg bruto dohotka u Evropi, djelovanje sistema zdravstvene zaštite u BiH je veoma loše. Targetiranje je slabo, a značajna je i količina novca koja se odljeva ka bogatim. Samo mali broj siromašnih uspije iskoristiti socijalnu zaštitu⁴⁹.

Sistem socijalne zaštite i socijalne pomoći u BiH je veoma fragmentaran i sastoji se od 13 gotovo samsostalnih sistema, s niskim nivoom koordinacije i saradnje među njima. Čak i unutar jednog sistema, dolazi do preklapanja funkcija, a i raspodjela odgovornosti je nejasna. To su samo neki od razloga koji onemogućavaju jednak pristup svim resursima i uslugama koje pruža sistem socijalne zaštite.

Institucije na državnom nivou ne participiraju u regulaciji ili pružanju socijalne zaštite i socijalne pomoći u BiH. Država je, u određenoj mjeri, uključena kada se radi o pitanjima izbjeglica, zdravstva i zapošljavanja putem Ministarstva za ljudska prava i izbjeglice BiH i Ministarstva

---

⁴⁹ World Bank Group – Bosnia and Herzegovina Partnership Country Program Snapshot April 2013.

civilnih poslova BiH. Međutim, uloga je institucija na državnom nivou, čak i na području koordinacije sistema i postavljanja osnovnih principa i standarda, minimalna ili nepostojeća.

Pomoć u okviru socijalne zaštite i politike socijalnih usluga definiše se na nivou entiteta (i kantonalnom nivou u Federaciji BiH), a odgovornost za njihovu implemtaciju je na nižim nivoima. Fragmentacija i decentralizacija sistema stvaraju velike teritorijalne razlike u raspoloživosti i dostupnosti socijalne pomoći i usluga. Zbog nedostatka finansijskih sredstava, niži administrativni nivoi i najsiromašnije zajednice, uglavnom, nisu u mogućnosti ispuniti svoje obaveze (pogotovo u Federaciji BiH)⁵⁰.

Svaki kanton ima svoje ministarstvo zaduženo za zaštitu ratnih invalida i članova njihovih porodica, izbjeglica i raseljenih lica, rada i zapošljavanja, zdravstvene i socijalne zaštite. Iako kantoni imaju zakonodavnu nadležnost za donošenje vlastitih propisa u području socijalne zaštite, nemaju svi Zakon o socijalnoj sigurnosti, niti su zakoni u svim kantonima usklađeni sa Zakonom o socijalnoj zaštiti u Federaciji BiH. U nekim slučajevima, čak i kad postoji kantonalni zakon o socijalnoj zaštiti, kanton nije usvojio neophodne podzakonske akte i time je spriječio punu provedbu zakona.

Nepostojanje pravnog okvira na nivou kantona, rezultira u isključivanju pojedinih ugroženih kategorija stanovništva. U ovim kantonima, civilne žrtave rata čak i ako imaju dokument koji potvrđuje njihovu nesposobnost, ne dobivaju nikakvu pomoć zbog nepostojanja zakona o socijalnoj zaštiti.

Nepostojanje ovog zakona također spriječava pristup nekim pogodnostima kao što su porodijski dopust, primanja za zdravstvenu zaštitu za vrijeme korištenja porodijskog dopusta, te pristup zdravstvenoj zaštiti nekim skupinama stanovništva koje su u stanju socijalne potrebe. Osim toga, jedna od najugroženijih skupina stanovništva jesu domaćinstva s uzdržavanom djecom (posebno

---

⁵⁰ European Social Watch –BiH 2010 Report.

domaćinstva s dvoje ili više djece) - u nekim kantonima u Federaciji BiH se ne pruža pomoć domaćinstvima u stanju socijalne potrebe⁵¹.

Zbog centraliziranog sistema socijalne zaštite u Republici Srpskoj, pristup nekim njenim aspektima je jednak za sve u ovom entitetu. Međutim, kada je riječ o uslugama Centra za socijalni rad Republike Srpske, slika je sasvim drugačija i postoje značajne teritorijalne razlike u raspoloživosti i dostupnosti socijalne pomoći i socijalnih usluga.

Sistem socijalne zaštite se temelji na osnovi sistema socijalnog osiguranja, finansiranju iz socijalnih doprinosa na plate (penziono i zdravstveno osiguranje, doprinos za nezaposlene, te porodične i dječije naknade u Republici Srpskoj) i sistema socijalne pomoći i usluga koje se finansiraju iz opštih prihoda vlade.

Kada je riječ o doprinosima kao sistemima socijalne zaštite, problemi se uglavnom odnose na adekvatnost i kvalitet pomoći. Kada govorimo o socijalnoj pomoći koja se finansira iz opštih budžeta, osnovni problem je neravnopravan pristup tim uslugama na cijelom teritoriju BiH.

Najznačajniji obilježja socijalne isključenosti u BiH su: (i) visoka stopa nezaposlenost, visoke stope neaktivnosti, velika zapošljavanja u neformalnom sektoru i nekvalitetni poslovi koji dovode do ekonomske isključenosti, a koja rezultira siromaštvom, (ii) velik udio stanovništva s nižim stepenom obrazovanja, što dovodi do neaktivnosti, dugotrajne nezaposlenosti ili zaposlenosti u neformalnom sektoru, što rezultira siromaštvom, (iii) nacionalne isključivosti i diskriminacije manjinskih skupina i povratničkih zajednica, i (iv) neadekvatan sistem socijalne zaštite s lošim targetiranjem siromašnih, te loša pokrivenost, što je rezultiralo razlikama u pristupu resursima i uslugama.

---

⁵¹ VESTA - Preporuke za unaprijeđenje položaja majki porodilja u BiH

Nedostatak finansijskih sredstava za pružanje socijalne pomoći i neučinkovitost u vezi s funkcionisanjem Centara za socijalni rad povećava socijalnu isključenost. Veliki udio stanovništva je ispod granice siromaštva. Stanovništvo u ruralnim područjima, koje pati od ograničenog pristupa tržištu rada, ograničenog pristupa resursima, neriješenog statusa poljoprivrednika, te ograničenog pristupa javnim uslugama, najviše je pogođena skupina stanovništva⁵².

Dakle, najviše pogođene skupine su domaćinstva iz ruralnih područja, domaćinstva čiji članovi imaju završeno osnovno obrazovanje ili ga nemaju nikako, domaćinstva koja čine starije osobe, domaćinstva s dvoje ili više uzdržavane djece, žene nositeljice domaćinstva i domaćinstva sa samohranim roditeljom, Romi, osobe s invaliditetom, etničke manjine, raseljene osobe i povratnici_e⁵³.

Ne postoji politika za socijalnu uključenost na bilo kojem nivou vlasti u BiH koja bi, na strukturiran način, riješavala uzroke siromaštva i socijalne isključenosti. Kao što je već spomenuto, sistem je slabo koordiniran, te nije sposoban odgovoriti na brojne izazove. Inherentni nedostaci sistema, institucionalni i regulatorni, u određenoj mjeri povećavaju socijalnu isključenost. Ovo rezultira mjerama koje su više reaktivne, nego proaktivne, te koje se bave samo posljedicama umjesto uzrocima siromaštva i socijalne isključenosti.

Pravni okvir za penzioni sistem je dobro definisan. Penzioni sistem je definisan preko penzionih zakona i srodnih propisa dva entiteta. Parametri penzionog sistema već suprilagođeni - pomicanjem doba za penzionisanje na 65 godina za oba spola (prije je bilo 55 za žene / 60 za muškarce) s vrlo kratkim prelaznim razdobljem, te definisanjem punog radnog staža kao referentnog razdoblja za izračun osnove za penziju (prije 10 godina za žene /15 za muškarce).

---

⁵² Social Protection and Social Inclusion in Western Balkans - European Commission Directorate-General for Employment, Social Affairs and Equal Opportunities.

⁵³ UNICEF - Izvještaj o socijalnoj zaštiti i inkluziji.

Što se tiče finansiranja, glavni izvori prihoda za penzioni sistem su prihodi od doprinosa - gotovo 100% od prihoda u Federaciji BiH, a 65% prihoda u Republici Srpskoj. Osim toga, penzioni fondovi u Republici Srpskoj dobivaju subvencije iz budžeta (35%), a penzioni fondovi također prikupljaju i do 2% od njihovog izvora prihoda izdavanjem potvrda i pružanjem ostalih usluga⁵⁴.

Glavni izdaci penzionog sistema su penzije (94%), administracija penzionog sistema (3% od ukupnih rashoda), zdravstveno osiguranje penzionera (2% od ukupnih rashoda) i ostali rashodi (1%). Penzioni sistem BiH daje penzije na osnovu starosti, invaliditeta i porodične penzije. Penzije na osnovu starosti čine 44% od ukupnog broja penzija, invalidske penzije čine 21%, a porodične penzije 35%. Procijenjeni omjer participacije je relativno nizak - 45%, omjer zaposlenih i penzionera je relativno nepovoljan - 1,29 radnika na 1 penzionera, što rezultira malim penzijama - neto omjer je 0,43.

Skupine koje su najviše isključene iz penzionog sistema su: (a) seosko stanovništvo i poljoprivrednici, pogotovo oni koji se bave naturalnom poljoprivredom, (b) samozaposleni i radnici samozaposlenih, (c) radnici na čekanju, i (d) tradicionalno isključene skupine poput romskog stanovništva itd. Glavni izazovi bosanskog penzionog sistema su adekvatnost, održivost i transparentnost⁵⁵.

SLOBODA MEDIJA

Sloboda medija je zagantovana Ustavom Bosne i Hercegovine, ali političari vrše značajan pritisak na novinare, a medijske kuće imaju tendenciju da budu usklađene s politikom stranaka. Svaki entitet ima svog javnog emitera i privatne medije. Zastrašivanje medija naročito je često u Republici Srpskoj.

---

⁵⁴ UNDP - Penziona reforma i sistemi socijalne zaštite u Bosni i Hercegovini.

⁵⁵ UNDP - Penziona reforma i sistemi socijalne zaštite u Bosni i Hercegovini.

Kleveta je dekriminalizovana 2003. godine, ali novinari se mogu suočiti sa civilnim kaznama u slučaju tužbi za klevetu, a teret dokazivanja u takvim slučajevima je na optuženiku. Opštinski su sudovi često pristrasni i sporovi mogu trajati godinama. Postupak dobivanja informacija pozivajući se na Zakon o slobodi informacija može biti veoma komplikovan, a isto tako, ovaj zakon ne uvažavaju sva tijela državne administracije. Ove komplikacije obeshrabruju novinare pri traženju službenih informacija⁵⁶.

Novinari i mediji se često suočavaju s pritiskom političkih stranaka u oba entiteta. Njihovi javni emiteri, Radio-televizija Federacije i Radio-televizija Republike Srpske, najveći javni emiteri u zemlji, često se ponašaju suparnički jedni prema drugima i generalno su organizovani po etničkim linijama. U junu 2012. godine, Zastupnički dom Parlamenta Federacije BiH je imenovao tri osobe za "privremeni upravni odbor" Federalne televizije, uprkos činjenici da zakonom takav odbor nije predviđen, te tome da bi godišnje samo jedan član upravnog odbora javne televizije trebao biti imenovan.

Javni RTV servis, Radio-televizije BiH (BHRT), se također suočava sa znatnim pritiskom bh. političkih stranaka i lidera, a nedavne interne promjene uveliko su potkopale uređivačku nezavisnost. 2011. godine, statut je izmijenjen kako bi četveročlanom upravnom odboru dao punu uredničku i administrativnu kontrolu nad programom, uključujući i nadležnost imenovanja urednika i odobravanja programa.

Linija za pomoć novinarima, koju vodi Udruženje/udruga "BH Novinari", zabilježila je 39 kršenja novinarskih prava između 1. januara i 10. septembra 2012. godine, a 2011. godine je primijećen i porast prijetnji i pritiska na novinare od strane političara. U junu je predsjednik Republike Srpske Milorad Dodik zatražio da Ljiljana Kovačević, dopisnica srpske novinske agencije Beta, napustiti konferenciju za novinare nazivajući je lažljivicom, te drugim pogrđnim imenima. Dva dana kasnije, Dodik je javno ustvrdio da je u Republici Srpskoj sloboda medija zagarantovana.

---

⁵⁶ Freedom House – 2012 Freedom of the Media Report.

Novinari u BiH i dalje doživljavaju fizičke napade. U julu je Štefica Galić, režiserka i urednica web portala Tačno.net, pretučena od strane grupe ljudi u Ljubuškom, gradu na jugozapadu Bosne i Hercegovine. Napad se dogodio dva dana nakon premijere njenog dokumentarnog filma „Neđo od Ljubuškog“, u kojem se govori o naporima njenog pokojnog supruga da pomogne bosanskim muslimanima da pobjegnu iz Ljubuškog za vrijeme rata. Uprkos apelu predstavnika OSCE-a na slobodu medija, te apela Sjedinjenih Američkih Država kao i Evropske unije da se ovaj slučaj pomno istraži, lokalna policija je ovaj incident okarakterisala kao manje važno narušavanje javnog reda i mira, te je navela kako je on dobio pretjeranu važnost u medijima⁵⁷.

Prema IREX-ovom Indeksu održivosti medija⁵⁸, u Bosni i Hercegovini postoji 9 dnevnih novina (od kojih je većina u privatnom vlasništvu), 101 sedmične i mjesečne novine i periodični časopisi, 147 radijskih stanica, 48 televizijskih stanica, te 6 novinskih agencija, od kojih su dvije u državnom, a četiri u privatnom vlasništvu. Javne televizije i radio stanice u oba entiteta su najuticajnije televizijske kuće u zemlji, iako postoji i nekoliko privatnih televizijskih stanica koje pokrivaju skoro čitavu zemlju.

Mediji u BiH su snažno podijeljeni po etničkoj liniji, a mnogi su otvoreno povezani s političkim strankama. Teška ekonomska situacija s kojima se suočava ovaj sektor, pogoršana nedavnim povlačenjem međunarodnih donacija za medijske kuće, rezultiralo je umanjenom neovisnošću medija od političkih i komercijalnih uticaja. Zbog smanjenih prihoda od oglašavanja i povezanosti najvažnijih oglašivača s političkim strankama, mnogi mediji praktikuju autocenzuru kako bi zaštitili komercijalne i političke interese svojih oglašivača o kojima su finansijski ovisni.

Korupcija i korištenje subvencija također utiču na sadržaj medija. U martu 2012. godine, Centar za humanu politiku, bh. organizacija koja ima ulogu watchdog-a, izvijestila je da su premijer Republike Srpske i neki članovi njegove vlade iz ureda javnog tužitelja odobrili isplatu nekoliko miliona konvertibilnih maraka iz državnog budžeta medijima u zamjenu za bolju pokrivenost. U novembru je hrvatski novinar Domagoj Margetić, koji je autor serije članaka o hrvatskom

---

⁵⁷ Censorship and manipulation of the media - Global Integrity Report Bosnia and Herzegovina.

⁵⁸ International Research & Exchanges Board

korupcijskom slučaju koji uključuju austrijsku Hypo Alpe-Adria-Banku, tvrdio da mu je Dodik prijetio i nudio novac u zamjenu za njegovu šutnju, kako Dodik i njegov sin ne bi bili dovedeni u vezu sa ovom bankovnom kontroverzom. 20. septembra 2013, godine dogodila su se dva napada na medije u BiH. Prednja vrata redakcije sedmičnika Slobodna Bosna su zapaljena, dok su se u isto vrijeme u Mostaru pojavili grafiti u kojima se prijeti lokalnom novinaru Nerminu Bisi. Ovakvi događaji su postali česta pojava u Bosni i Hercegovini.

POLITIČKA PARTICIPACIJA MANJINA

Ustav BiH dopušta samo Bošnjacima, Srbima i Hrvatima da budu izabrani za članove Predsjedništva i Doma naroda Parlamentarne skupštine BiH. Podnosioci zahtjeva, Rom i Jevrej, osporili su ove odredbe.

Sud je utvrdio da je uskraćivanje prava podnosiocima zahtjeva da budu birani u Dom naroda kršenje člana 14. Evropske konvencije (zabrana diskriminacije iz području prava Konvencije) zajedno s članom 3. Protokola broj 1 (slobodni izbori), sa 14 prema 3 glasa, a da je uskraćivanje njihovg prava da budu birani za Predsjedništvo kršenje člana 1. Protokola broj 12 (opšta zabrana diskriminacije), sa 16 prema 1 glasu.

U oktobru 2011. godine, Parlamentarna skupština BiH je započela sa procesima ustavnih reformi koje bi omogućile uključivanje i primjenu izbornih odredbi⁵⁹.

Kada je riječ o zastupljenosti manjina, Zakon o manjinama BiH iz 2003. godine propisuje da pripadnici manjina "imaju pravo na zastupljenost u državnim institucijama i javnim službama na svim nivoima u skladu s njihovom udjelom u ukupnom broju stanovništva na osnovu posljednjeg popisa stanovništva". Detalji vezani za mehanizme i kriterije za implementaciju ove odredbe

---

⁵⁹ Sejdić i Finci protiv Bosne i Hercegovine (zahtjev 27996/06 and 34836/06) Evropski sud za ljudska prava.

zakona i dalje ostaju regulisani izbornim zakonom BiH i statutima i odgovarajućim pravilima i propisima na entitetskim, kantonalnim i opštinskim nivoima.

Međutim, do toga nije došlo sve do izmjene i dopune Izbornog zakona iz 2001. godine koji se desio 2004. godine kada je uvedena odredba o osiguravanju mjesta u opštinskim vijećima za predstavnike manjina. Raspodjela mjesta je trebala biti provedena u skladu s brojčanim pragom od 3% na osnovu popisa stanovništva iz 1991. godine: barem jedno mjesto je trebalo biti osigurano za pripadnike manjina u onim opštinama gdje oni čine 3% od ukupnog broja stanovništva.

U opštinama u kojima živi više od 3% pripadnika manjina, osigurana im su barem dva mjesta. To u principu znači da je svaka opština sa velikim brojem osoba koje pripadaju manjinama dužna osigurati najmanje jedno mjesto za predstavnika manjina u svom vijeću ili skupštini. Međutim, imajući u vidu da je Zakon stupio na snagu nakon isteka roka za upis kandidata na lokalnim izborima 2004. godine, ovu novu odredbu nije bilo moguće sprovesti u praksi. Izmjenama i dopunama Zakona o izborima 2008. godine uvedena je druga, opšta odredba koja je na prvi pogled izgleda kao nepovoljna za manjine. Prema novom rješenju, barem jedno mjesto je rezervisano za pripadnike manjina u onim opštinama gdje manjine čine više od 3% stanovništva.

Zakoni za zaštitu manjina na različitim nivoima vlasti - državnoj, entitetskoj i zakoni Tuzlanskog kantona - uspostavili su vijeća za nacionalne manjine kao savjetodavna tijela za odgovarajuća zakonodava tijela zadužena za zaštitu nacionalnih manjina. Osim vijeća, 2002. Godine formiran je i Odbor za Rome pri Vijeću ministara koji djeluje na državnom nivou.

Mora se napomenuti da je bilo potrebno veoma dugo vremena da se ova tijela formiraju na svim nivoima vlasti nakon usvajanja zakona, uprkos rokovima koji su određeni zakonima. Vijeće nacionalnih manjina Republike Srpska se počelo sastajati 2007. godine, Vijeće nacionalnih manjina BiH osnovano je u aprilu 2008. godine, Vijeće nacionalnih manjina Federacije BiH je svoj prvi sastanak imalo u decembru 2009. godine. Vijeće nacionalnih manjina Tuzlanskog kantona je tek nedavno osnovano, u maju 2010. godine, ali još uvijek nije u funkciji.

Ovo su savjetodavna tijela.

Kantonalne skupštine nemaju nikakvih zahtjeva vezanih za nacionalne manjine, ali Federalni Dom naroda ima.

LJUDSKA PRAVA LGBT OSOBA⁶⁰

Bosna i Hercegovina je među posljednjim državama Balkana kada je u pitanju postojanje aktivnih organizacija za ljudska prava koje se bave pravima lezbejki, homoseksualaca, biseksualaca i transrodnih osoba. LGBT aktivizam u BiH je izašao na površinu u 2004. godini kroz rad prve registrirane LGBT organizacije Asocijacije Q. Danas postoje samo dvije registrovane organizacije, Sarajevski otvoreni centar i Asocijacija Okvir, koje rade na ovom pitanju u Sarajevu, i nekoliko aktivističkih inicijativa koje organizuju okupljanja u manjim gradovima.

Lezbejke, homoseksualci, biseksualci i transrodne osobe su izložene i žrtve neprestane diskriminacije, stigmatizacije i nasilja zbog svoje seksualne orijentacije i/ ili rodnog identiteta u patrijarhalnom i ksenofobičnom bh. društvu, što rezultira hitnom potrebom da se popravi ova situacija i poduzmu ozbiljne političke i zakonodavne mjere u borbi protiv homofobije i transfobije.

Nasilje nad LGBT osobama najčešće ostaje neprijavljeno, zbog nepovjerenja LGBT osoba u institucije vlasti i nedostatka uključenosti i predanosti institucija kako bi se osigurale odgovarajuće sankcije za kršenje ljudskih prava LGBT osoba. Nedostatak evidentiranih slučajeva i porast nasilja prema LGBT osobama ipak zabrinjava. Istraživanje u 2013. je pokazalo da 130 od ukupno 550 osoba se suočavaju s nasiljem zbog svoje seksualne orijentacije ili rodnog identiteta.

---

⁶⁰Izveštaj Sarajevskog otvorenog centra

Samo 17 od tih slučajeva je prijavljeno policiji, od kojih su tri obrađena na sudu. 68.9% ispitanika su obilježili fizičko nasilje kao najveću prijetnju i problem, a 68.7% su odabrali emocionalno i psihološko nasilje... 70% ispitanika su rekli da nemaju povjerenja u policiju.

Krivični zakoni Republike Srpske i Brčko Distrikta definišu mržnju (na osnovu seksualne orijentacije među drugim osnovama) kao motiv za izvršenje krivičnog djela i jasno navodi da je sud dužan da uzme u obzir namjeru kao otežavajuća okolnost. U Federaciji BiH do sada ne postoji takav zakon, ali je nedavno vlada FBiH poslala Parlamentu FBiH Nacrt zakona o izmjenama i dopunama Krivičnog zakona FBiH, koji regulira zločin iz mržnje i koji bi trebao biti usvojen u skraćenom postupku.

Predloženi propis izričito navodi seksualnu orijentaciju i rodni identitet kao zabranjene motive zločina iz mržnje. Republika Srpska je također pokrenula usvajanje izmjene i dopune Krivičnog zakona RS koje uključuju seksualnu orijentaciju i rodni identitet kao motiv zločina iz mržnje.

Kao primjer rasprostranjenog nasilja nad LGBT osobama Sarajevski otvoreni centar je dokumentovao slučaj mladića u decembru 2012., kojeg su, kako su svjedoci tvrdili, teško pretukli dva muškarca zbog njegove seksualne orijentacije. Žrtva je odveden u bolnicu, a policija i tužilaštvo su počeli istragu o slučaju. Međutim nijedan od počinitelja nije uhapšen i do sada u javnosti nema informacija o toku i ishodu istrage. Napad se dogodio u Mostaru, Hercegovačko-neretvanski kanton.

Sarajevski otvoreni centar je također počeo raditi s policijom i ministarstvima unutrašnjih poslova, kako bi se poboljšao odnos LGBT osoba i vladinih institucija, senzibiliziranjem policajaca i državnih službenika, kao i povećavanjem povjerenja LGBT osoba u ove institucije. Ministarstva unutrašnjih poslova (MUP) Kantona Sarajevo, Kantona 10/Livno, Tuzlanskog kantona i Unsko-sanskog kantona su dogovorili da sarađuju sa Sarajevskim otvorenim centrom kako bi se osiguralo da LGBT osobe nisu diskriminirani kada prijavljuju slučajeve nasilja policiji i

postavljeni su plakati u svim policijskim stanicama u njihovoj nadležnosti poručivši da su LGBT osobe dobrodošle i da je policija tu da štiti sve građane bez obzira na njihovu seksualnu orijentaciju i rodni identitet.

Na početku 2013. MUP Kantona Sarajevo je aktivno tražio daljnje načine saradnje kako bi se osigurala potpuna zaštita LGBT osoba i danas sarađuju kako bi se organizovala obuka senzibilizacije policajaca u septembru 2013.

Sloboda okupljanja i sloboda govora su garantovane Ustavom i u skladu sa različitim međunarodnim ugovorima i zakonskim normama, čime u teoriji LGBT osobe posjeduju ta prava i treba im omogućiti da ih ostvare učinkovito. Međutim, savjetnik Ministarstva za ljudska prava i izbjeglice, na sastanku s predstavnicima Sarajevskog otvorenog centra u 2012., nije pokazao spremnost da osigura slobodu okupljanja LGBT osoba. Sarajevski otvoreni centar je organizovao razne javne događaje (na primjer trodnevni LGBT Film Festival) bez ikakvih problema, ali ovi događaji su organizovani bez ili sa vrlo ograničenom podrškom policije. Budući da do sada nije bilo pokušaja organiziranja velikih javnih okupljanja LGBT osoba, još uvijek ostaje da se vidi da li su vlasti BiH u stanju i voljni zaštititi LGBT osobe kod ostvarivanja prava na slobodu okupljanja organiziranjem parade ponosa ili sličnog događaja na javnom prostoru.

Sloboda udruživanja je uglavnom poštovana. LGBT organizacije za ljudska prava su u mogućnosti da rade sa domaćim institucijama za ljudska prava kao što je ured ombudsmana, koje su voljne da rade na podizanju svijesti javnosti i institucija o potrebi odgovarajućih propisa i uspostavljanja odgovarajuće procedure za prijavljivanje zločina iz mržnje i diskriminacije, kao i mehanizme zaštite ljudskih prava LGBT osoba.

Istospolni parovi nemaju mogućnost da legalizuju svoje partnerstvo. U porodičnim zakonima u oba entiteta i Brčko Distriktu se daje priznanje za nevjenčane heteroseksualne parove, međutim

takvo priznanje nije prošireno na istospolne parove u BiH. O obezbjeđivanju bilo kakve pravne regulative se nikada nije raspravljalo ni u parlamenatima ni u vladama.

Homoseksualnost se ne smatra bolešću ni u jednom entitetu u BiH. Ministar zdravstva Republike Srpske tvrdi da su zdravstveni i socijalni radnici ohrabreni da stvore otvoreno i sigurno okruženje za LGBT osobe. The United Nations Development Programme je pokrenuo program prevencije HIV / AIDS-a, pružajući također usluge za MSM (muškarci koji spavaju sa muškarcima) stanovništvo.

Iako su zdravstveni zvaničnici izjavili da je diskriminacija na osnovu seksualne orijentacije nepostojeća, dokazi pokazuju drugačije. U 2012., nekoliko LGBT studenata_ica Univerziteta u Sarajevu su primijetili da upitnik za donatore krvi navodi "svakoj osobi koja je ikada imala kontakt sa homoseksualcima je zabranjeno donirati krv" te su počeli da upozoravaju ostale studente_ice o diskriminaciji i zahtjevali da razgovaraju sa osobom zaduženom za evidentnu diskriminaciju u upitniku i kršenje Zakona o zabrani diskriminacije u BiH. Zdravstveni tehničar i jedan univerzitetski zaposlenik su ismijavali studente i fizički nasrnuli na jednog studenta. Studenti su se obratili uredu ombudsmana i policiji. Ovaj slučaj nikad nije procesuiran, a kasnije je na fakultetu započeo novi slučaj protiv studenata zbog remećenja javnog reda i mira. Saradnjom nekoliko aktivista za ljudska prava, Zavod za transfuziju krvi FBiH je izbrisao diskriminatorna pitanja. Zavod za transfuziju krvi Republike Srpske je također promijenio svoje upitnike, ali čak i nova verzija sadrži diskriminatorne fraze usmjerene prema homoseksualcima. Transrodne osobe trpe dodatnu diskriminaciju kroz postupak za promjenu identitetskog broja i oznake spola u dokumentima za transrodnu osobu, koja je promijenila spol u BiH, zavisno od entitetskih zakona i institucija.

U Brčko Distriktu postojeći Zakon o matičnim knjigama ne predviđa promjenu spola kao jednu od okolnosti koje se moraju dodatno napisati u matičnu knjigu, a jedini mogući postupak mijenjanja oznake spola u dokumentima je da se prvobitna oznaka spola tretira kao greška pri

pisanju kada je osoba rođena te se može ispraviti. Na taj način mogućnost zamjene dokumenata za transrodna lica, usklađivanje dokumenata i pojave i mogućnosti da žive kao osoba od željenog spola zavisi od volje i znanja zaposlenih u organima zaduženim za promjenu identitetskih brojeva i matične knjige što stvara ozbiljnu nestabilnost i nesigurnost u društvenom i pravnom položaju transrodnih osoba koje žive tamo.

U zakonima o matičnim knjigama u Republici Srpskoj i Federaciji BiH promjena spola je regulisana kao jedan od razloga dodatnog registra u matičnim knjigama čime je lakše mijenjati druge dokumente u skladu s tim. Međutim, ovi postupci su različiti u oba entiteta...

Zbog malo ili nimalo znanja zaposlenih u opštinskim kancelarijama ili ministarstvima unutrašnjih poslova (koji se razlikuju od organa koji je zadužen za odobravanje promjene oznake spola) ovi postupci nisu regulisani ili definirani, niti adekvatno uspostavljeni u okviru institucija. Dodatne teškoće se pojavljuju kada je osoba u jednoj administrativnoj jedinici i pokušava promijeniti oznaku spola i dokumenata u drugoj.

Štaviše transrodne osobe nemaju pristup odgovarajućim uslugama promjene spola. Zdravstvena osiguranja ni Federacije BiH, niti Republike Srpske ili Brčko Distrikta ne pokriva troškove promjene spola. Trans osobe koje žele da se podvrgnu tretmanu promjene spola su time prisiljeni da traže tretmane u inostranstvu i na vlastiti trošak.

Sarajevski otvoreni centar je među preporukama za državu također predložio da BiH garantuje i osigura puno pravno priznavanje promjene spola osobe na brz, transparentan i dostupan način, kao i da se počne raditi na osiguravanju djelotvornog pristupa odgovarajućim uslugama promjene spola za transrodne osobe u BiH u budućnosti.

Napredak nije postignut ni u odnosu sa Ministarstvom za ljudska prava, iako je ta institucija krajnje odgovorna za implementaciju zakona anti-diskriminacije. Još uvijek ne postoji na

državnom nivou baza podataka o slučajevima diskriminacije, niti je pokrenuta javna kampanja o postojećim pravnim sredstvima koja bi došla do svijesti građana BiH, stoga nije ni čudo da je broj prijavljenih slučajeva diskriminacije i dalje nizak. Na državnom nivou Ministarstvo za ljudska prava je odbilo da odgovori na pisma od organizacija civilnog društva, ali i ambasada koji se odnose na prava LGBT osoba povodom Međunarodnog dana borbe protiv homofobije u maju 2013.

Obrazovanje Zakon o ravnopravnosti spolova (2003) je uveo po prvi put izričitu zabranu diskriminacije na osnovu seksualne orijentacije; indirektno na osnovu rodnog identiteta u smislu osiguravanja prava na obrazovanje LGBT osobama, i uvodi obaveze koje se odnose na predstavljanje tema vezanih za seksualnu orijentaciju i rodni identitet u nastavne planove i programe u promociji principa jednakosti. Isti cilj postoji u Zakonu o zabrani diskriminacije (2009), u kojem se izričito zabranjuje svaka diskriminacija na osnovu rodnog identiteta.

Međutim nikakva inicijativa nije poduzeta od strane vladinih institucija, niti ministarstva obrazovanja kako bi se osiguralo da se diskriminatorni tekstovi i insinucije uklone iz udžbenika, ili istraživanje homofobije, transfobije i bifobije u školama. Nije organizovana ni edukacija nastavnika u školama i fakultetima o tome kako se boriti protiv homo / bi / transfobije niti kako da učine obrazovnu sredinu inkluzivnu za svoje LGBT učenike_ce.

U 2008, Asocijacija Q je u analizi udžbenika otkrila da je vrlo nizak nivo informacija dostupan za učenike i da u nastavnim planovima oba entiteta i Brčko Distriktu su naglašene predrasude i stereotipi prema ženama i LGBT osobama i promovišu heteronormativne vrijednosti.

Drugo istraživanje iz 2012, koje je sproveo Udruženje Kosmos cilja na homofobiju u BiH i stavove srednjoškolaca prema LGBT osobama, otkrilo je da 19, 58% učenika opravdava verbalno nasilje prema LGBT osobama i 18, 90% smatra fizičko nasilje prema LGBT osobama prihvatljivim. 51, 02% učenika smatra da je homoseksualnost bolest i 54, 89% od njih ga smatra neprirodnim.

Ostali odgovori su pokazali da čak 35% učenika se ne bi družilo sa homoseksualnim osobama i 73, 12% misli da homoseksualnost treba biti skrivena i u privatnosti.

Ostali zaključci naglašavaju učestale stereotipe i otkrivaju sveukupno neprijateljsko okruženje prema LGBT osobama u srednjoškolskom okruženju.

Sarajevski otvoreni centar je proveo istraživanje zajednice i procjene potreba u 2013., te smo dobili informaciju da je 20,5% LGBT osoba diskriminirano na fakultetu i 41% ih je iskusilo diskriminaciju u školama.

Zapošljavanje - u BiH, kao i u mnogim drugim zemljama u tranziciji, Zakon o zabrani diskriminacije relativno dobro reguliše i zabranjuje diskriminaciju, no uz te propise ne ide adekvatna implementacija. Jedan od razloga neimplementacije ovog zakona se može objasniti strahom LGBT osoba da prijavljuju diskriminaciju na poslu i slučajeve mobinga. Ovaj razlog je i dominantan u BiH, posebno ako govorimo o visokoj stopi nezaposlenosti i skoro stalnoj političkoj i ekonomskoj krizi koja pogađa sve građane, uključujući LGBT osobe. Mogućnost narušavanja prava na rad, i ostalih prava povezanih za rad, čini da LGBT osobe nemaju povjerenja i manje su sklone da javno izraze svoju seksualnu orijentaciju i rodni identitet.

Iako ne postoji evidencija ili dokazi o diskriminaciji na radnom mjestu u BiH, koji se izričito tiču LGBT osoba, ovaj nedostatak službenih podataka ne znači da ti slučajevi ne postoje. Vlada sa svoje strane nije učinila ništa u borbi protiv diskriminacije u bilo kojoj oblasti i to se ogleda i na zapošljavanje i na diskriminaciju na radnom mjestu. Nijedno konkretno istraživanje u BiH nije sprovedeno ciljajući na zaposlenike_ice različitih seksualnih orijentacija i rodnog identiteta, niti o statusu LGBT zaposlenika_ca, niti su izdate preporuke i vodiči za nadležna ministarstva ili institucije.

Sarajevski otvoreni centar je dokumentovao slučaj diskriminacije na radnom mjestu, kada je mladić verbalno napadnut, ismijavan i ponižavan, a onda i otpušten sa posla nakon što je njegov poslodavac saznao da je homoseksualac. Međutim, ovaj slučaj nije prijavljen zvaničnicima.

Prema našem istraživanju iz 2013., 21, 5% LGBT osoba je diskriminisano na radnom mjestu i 2, 6% u institucijama za zapošljavanje.

PRAVA ŽENA⁶¹

Bosna i Hercegovina se značajno poboljšala u ovom polju tokom posljednjih deset godina uspostavljanjem okvira državnih institucija, usvajanjem Zakona o ravnopravnosti spolova u 2003. i njegovih amandmana u 2009., kao i Zakon o zabrani diskriminacije u 2009., ali neuspjeh vladinih institucija ili izbjegavanje harmoniziranja zakona na državnom, entitetskim i kantonalnim nivoima kako bi se osigurala jednaka prava i tretiranje žena pred zakonom izaziva zabrinutost.

Značajan napredak je napravljen sa usvajanjem Gender Akcionog plana u 2006. koji je trebao voditi ka stvarnom poboljšanju statusa žena u Bosni i Hercegovini, ali je jasno vidljivo da mjere koje su preduzete od strane državnih stranaka u smislu usvajanja zakona i mjera, uspostavljanje institucionalnog okvira, kao i provođenje akcionih planova, nije popraćeno osnovnim napretkom u rekonstruisanju tradicionalnih i patrijarhalnih rodni uloga žena i muškaraca u bosanskohercegovačkom društvu.

---

⁶¹ Sarajevski otvoreni centar - Izvještaj o pravima žena, Edita Miftari.

Proces postratne tranzicije obično služi kao izgovor da se poštivanje ljudskih prava žena stavi na margine javnog diskursa. Stereotipni i tradicionalni stavovi, običaji i kulturne prakse su duboko ukorijenjene u kolektivnu svijest o ulozi žene u društvu, koja je primarno viđena kao majka, supruga i domaćica, kao da su im velikodušno dodjeljene uloge čuvarica porodice.

Takvo shvaćanje snažno utječe na stavove i djelovanje žena i muškaraca unutar državnih institucija na svim razinama u BiH koji ne podržavaju temeljne i sustavne promjene usmjerene na ostvarivanje ljudskih prava žena u praksi.

Postoje zakonske odredbe kojima se jamče prava žena i ravnopravnost spolova. Nastavila se provedba Akcionog plana u vezi sa Rezolucijom Vijeća sigurnosti UN-a 1325 o položaju žena, miru i sigurnosti, ali je potrebno podizanje svijesti i veća financijska sredstva. Učešće žena u politici je i dalje na niskom nivou. Kvota od 40% zastupljenosti žena u javnoj upravi, kako je propisano Zakonom o jednakosti spolova još nije dostignuta. Žene i dalje nemaju jednak pristup tržištu rada i njihovo sudjelovanje u radnoj snazi je još uvijek na niskom nivou.

Ograničen napredak je postignut u usklađivanju entitetskih i kantonalnih zakona sa Zakonom o jednakosti spolova na državnom nivou. Institucionalni mehanizmi za osiguranje ravnopravnosti spolova i dalje imaju ograničene resurse. Dostupnost statističkih podataka o ravnopravnosti spolova ostaje nedovoljna. Diskriminacija pri zapošljavanju u pogledu porodijskih prava ostaje široko rasprostranjena. Određeni napredak je postignut u borbi protiv nasilja nad ženama. U Republici Srpskoj nastavljena je provedba Strategije za borbu protiv nasilja u obitelji, a pokrenuta je obuka policije. U Federaciji BiH potrebno je donijeti izmjene i dopune Zakona za

borbu protiv nasilja u obitelji kako bi se poboljšala zaštita žrtava. Provedba strategije na državnom nivou je i dalje slaba. Finansiranje skloništa za žrtve je nedostatno.⁶²

Tržište rada i porodijska prava

Učešće žena u radnoj snazi je još uvijek na niskoj razini. Prema podacima iz Federalnog zavoda za zapošljavanje, nivo nezaposlenosti žena u FBiH je porastao za 3.09% u drugoj polovici 2012., tj. skoro 6,000 žena su ostale bez posla za samo šest mjeseci u FBiH⁶³. Krajem juna 2013., u FBiH je bilo registrovano 385,253 nezaposlenih osoba, i to predstavlja porast od 1,740 ili 0.45% u odnosu na prethodni mjesec⁶⁴.

Od tog broja, 198,185 (51.44%) su žene, od kojih 32.69% su nekvalificirane (NKV), a 7.81% su visoko obrazovane (VSS)⁶⁵. U drugom entitetu Bosne i Hercegovine, Republici Srpskoj, nivo nezaposlenosti žena se mjenjao u prvoj polovini 2012., ali se onda stabilizovao u drugoj polovini bilježeći 73,275 nezaposlenih žena⁶⁶. Taj broj je blago narastao u prvoj trećini 2013., ali se onda smanjio za 2.53% do jula 2013⁶⁷. Ista statistika pokazuje da je trenutno 72,106 nezaposlenih žena u RS, od kojih 22.23% nekvalificiranih (NKV) i 11.38% koje imaju visoko obrazovanje (VSS)⁶⁸.

---

⁶² Izvještaj o napretku Bosne i Hercegovine u 2012., *prilog uz* Saopštenje komisije Evropskom parlamentu i Vijeću; Strategija proširenja i ključni izazovi 2012.- 2013., Brisel, Poglavlje 2.2., 17-18 str.

⁶³ ⁶³ Federalni zavod za zapošljavanje Sarajevo, statistički podaci za period Januar 2012- Juni 2013, dostupno na : <http://www.fzzz.ba/statistika-graf/statistika-graf?Itemid=2>

⁶⁴ Federalni zavod za zapošljavanje Sarajevo, Statistički pregled- Juni 2013, dostupno na: http://www.fzzz.ba/statistika/pdf/2013/Bilten_FZZZ_06_2013.pdf

⁶⁵ Ibid.

⁶⁶ Zavod za zapošljavanje Republike Srpske, Statistički podaci za period Januar 2012- Juli 2013, dostupno na: <http://www.zzzrs.net/index.php/statistika>.

⁶⁷ Ibid.

⁶⁸ Ibid.

Preliminarni podaci dobiveni iz ankete o radnoj snazi u BiH u 2013. pokazuju da 898,596, tj 61,3% žena nisu aktivne na tržištu rada⁶⁹. Od tog broja, 58.8% žena su izjavile da su obeshrabrene za traženje posla iz više razloga⁷⁰. Organizacije civilnog društva u BiH pretpostavljaju da se ova kategorija sastoji od žena koje su izgubile posao tokom procesa privatizacije i da su starije od 40, stoga predstavljaju grupu ljudi koji se suočavaju sa velikim poteškoćama nalaska posla⁷¹.

Isti izvor naglašava da u ovu kategoriju spadaju žene iz ranjivih grupa, kao što su žene sa invaliditetom, Romkinje, žrtve nasilja itd., gdje je skoro nemoguće za ove žene da nađu posao zbog nedostatka kvalifikacija, poslovnih vještina i dugog odsustva sa tržišta rada⁷². S druge strane, zabrinjavajući je postotak (oko 70% žena) koje su neplaćene članice porodice/radnice, npr. žene koje rade u porodičnim firmama i na farmama⁷³.

Bosna i Hercegovina uistinu jeste usvojila mjere kojima bi osigurala rodnu ravnopravnost u zapošljavanju⁷⁴, te je i potreba za smanjenjem diskriminacije žena u ovom polju također prepoznata i planirana u drugim relevantnim stratezijskim dokumentima⁷⁵. No, ove mjere nisu vodile ka značajnijim promjenama, i implementacija prakse programa poticaja za nezaposlene ili samozaposlene iz ranjivih grupa pokazuju da žene nisu pravilno informisane o programima i preduslovima koje moraju ispuniti kako bi dobile ta sredstva.

---

⁶⁹ Agencija za statistiku BiH (2013) „Preliminarni podaci Ankete o radnoj snazi u BiH u 2013“ (sprovedeno u skladu sa ILO tehnologijom), dostupno na: <http://www.bhas.ba/saopstenja/2013/LFS%202013%20Preliminarni%20bos.pdf>

⁷⁰ Ibid.

⁷¹ Idžaković, F. (2013) „Economic Status of Women“. In: Miftari, E. ed. *Annex to the 3rd Alternative Report on the Implementation of CEDAW and Women's Human Rights in Bosnia and Herzegovina*, Sarajevo: Sarajevo Open Center, pp. 9-14.

⁷² Ibid.

⁷³ Ibid.

⁷⁴ Strategija zapošljavanja u Bosni i Hercegovini. 2010 –2014., Strategija zapošljavanja FBiH 2009-2013., Strategija zapošljavanja RS 2010-2015.

⁷⁵ Strategija razvoja BiH (2010), Strategija socijalnog uključivanja (2010)

I kada su zaposlene, žene se suočavaju sa diskriminacijom na više polja. Najviše zabrinjava problem kršenja radničkih prava trudnica, posebno u privatnom sektoru, posebno kada imaju ugovore o privremenom zapošljavanju koje često poslodavci ne produžuju kako bi izbjegli pravne obaveze prema budućim majkama. Ne postoje adekvatni podaci o ovim kršenjima jer su takvi slučajevi rijetko prijavljeni i otkriveni. Dakle, učestalost ovih incidenata ostaje tamni broj.

Još jedan oblik kršenja radničkih prava žena su povezana sa plaćenim porodiljskim koji je, u većini slučajeva, niži od dnevnice zarađene tokom rada. U budžetu stalno nedostaju sredstva za porodiljsku naknadu i u vrijeme kriza kada država smanjuje skupe sigurnosne transfere, prvi na meti je budžet za žene i marginalizovane grupe⁷⁶. Također, analiza utjecaja tekućih zakonskih rješenja kojima se uređuje naknada za vrijeme porodiljskog dopusta pokazuje da uživanje ovog prava zavisi od mjesta stanovanja, tj. mjesta gdje su doprinosi uplaćeni.

Velike su razlike u iznosu, zahtjevima i procedurama u određenim administrativnim jedinicama, što znači da postoji 12 različitih modela ostvarenja ovog prava. Stoga uplaćivanje doprinosa tokom porodiljskog dopusta nije harmonizirano, i postoje kantoni u kojima ovo pravo uopće nije zagarantovano.

Na primjer, plata za porodiljsko odsustvo za majke zaposlene u Kantonu Sarajevu iznosi 60% neto dnevnice, u Ze-Do Kantonu 80%, u Tuzlanskom Kantonu 90%, a ni u jednoj administrativnoj jedinici u BiH ili entitetu se ne isplaćuje 100% dnevnice⁷⁷. Pravo na naknadu tokom porodiljskog odsustva temeljeno na mjesto stanovanja nakon usvajanja Zakona o platama i naknadama u Institucijama BiH je dovedeno do značajnih razlika, ali samo za osobe zaposlene u institucijama države.

---

⁷⁶ Idžaković, F. (2013) „Economic Status of Women“. In: Miftari, E. ed. *Annex to the 3rd Alternative Report on the Implementation of CEDAW and Women's Human Rights in Bosnia and Herzegovina*, Sarajevo: Sarajevo Open Center, pp. 9-14.

⁷⁷ OSCE (2012) „Pravo na socijalnu zaštitu u Bosni i Hercegovini- Pitanja primjerenosti i jednakosti“, Sarajevo

Naknada za nezaposlene majke tokom trudnoće i nakon rođenja djeteta varira između 10% do 20% od prosječne neto plaće, ili se plaća kao jednokratna pomoć, ili se čak uopće ne uplaćuje⁷⁸.

Na primjer, u Ze-Do Kantonu, nezaposlene majke dobiju jednokratnu pomoć od 150 BAM⁷⁹. Federacija BiH priprema novi Zakon o zaštiti porodice sa djecom koji bi trebao izjednačiti porodijske naknade u entitetu jer draft ovog dokumenta propisuje plaćanje 60% od prosječne plate u Federaciji Bosne i Hercegovine, dok ostatak - do punog iznosa plate - treba biti isplaćeno od poslodavca⁸⁰. Ovo rješenje bi trebalo oprezno razmotriti kako bi se spriječile nove prepreke za žene na tržištu rada.

Političko učešće žena

Žene u Bosni i Hercegovini nisu jednake sa muškarcima u političkom životu. Općenito, u Bosni i Hercegovini je mali broj političkih liderki, kako na državnom tako i na lokalnom nivou. Rezultati prethodnih, i lokalnih i općih, izbora služe kao primjer. Prema procentualnom udjelu žena na ministarskim pozicijama i u parlamentima, BiH se može porediti sa državama kao npr. Saudijska Arabija i Kambodža, jer je Vijeće ministara isključivo sastavljen od muškaraca, dok je broj žena u Parlamentu neprimjetno bolji. U Predstavničkom Domu Parlamentarne skupštine BiH je devet zastupnica, od 42 člana⁸¹, i dvije žene (13.3%) u Domu naroda, od 15 članova⁸². Samo je jedna

---

⁷⁸ Ibid.

⁷⁹ Ibid.

⁸⁰ Idžaković, F. (2013) „Ekonomski status žena“. U: Miftari, E. ed. *Dodatak 3. Alternativnom izvještaju o implementaciji CEDAW konvencije i ženskim ljudskim pravima u Bosni i Hercegovini*, Sarajevo: Sarajevski Otvoreni Centar, 9-14. str.

⁸¹ Parlamentarna skupština BiH, Poslanici Predstavničkog doma, dostupno na:

<https://www.parlament.ba/sadrzaj/poslanici/p/Archive.aspx?m=2&langTag=bs-BA&pril=b>

⁸² Parlamentarna skupština BiH, delegati Doma naroda, dostupno na:

<https://www.parlament.ba/sadrzaj/poslanici/d/Archive.aspx?m=2&langTag=bs-BA&pril=b>

žena (5.8%) postavljena u Vladi Federacije BiH od 17 ministarskih pozicija⁸³. Predstavnički Dom Federalnog parlamenta se sastoji od 98 zastupnika, od kojih su 22 žene (22.4%)⁸⁴, a u Domu naroda je 14 (24.1%) žena od ukupno 58 mjesta⁸⁵. Pozitivni primjeri su imenovanje pet žena (31%) u Vladi Republike Srpske, te imenovanje prve žene na poziciju premijerke Republike Srpske u martu 2013⁸⁶. U Narodnoj skupštini RS se nalazi 18 (21.7%) zastupnica od ukupno 83 mjesta⁸⁷.

Ono što se dešava iza ovih brojeva jeste da politički lideri neprestano ignorišu žene stvarajući od njih najveću marginalizovanu grupu u bh. društvu. Ovo ima negativne implikacije na političke aktivnosti jer su žene kao manjina u stranačkim strukturama i političkim tijelima izabrane da bi poštovale stranačku disciplinu koja im ne dopušta da se zalažu za rodnu ravnopravnost iako bi mogle biti rodno osvještene.

Također, imenovanje žena na pozicije odlučivanja je često popraćeno sveprisutnim negativnim stavom i mobingom koji uzrokuje psihološku barijeru za žene odražavajući se na gubitak samopouzdanja, ali i gubitak liderskih ambicija i želje za napretkom u političkim krugovima⁸⁸.

S druge strane, kada su politički angažovane, žene su često predstavljene stereotipski od strane medija, i nevidljive su u predizbornim kampanjama iako su vrlo aktivne u izbornom procesu i bez

---

⁸³ Sastav Vlade Federacije BiH, dostupno na: <http://www.fbihvlada.gov.ba/bosanski/sastav%20vlade/index.php>

⁸⁴ Predstavnički dom parlamenta Federacije BiH, dostupno na: <http://predstavnickidom-pfbih.gov.ba/bs/page.php?id=8>

⁸⁵ Delegati u Domu naroda Federacije BiH, dostupno na: http://www.parlamentfbih.gov.ba/dom_naroda/bos/dom_naroda/organizacija/delegati.html

⁸⁶ Sastav Vlade Republike Srpske, dostupno na: <http://www.vladars.net/sr-SP-Cyrl/Vlada/ClanoviVlade/Pages/default.aspx>

⁸⁷ Poslanici Narodne skupštine Republike Srpske, dostupno na: <http://www.narodnaskupstinars.net/lat/sastav/poslanici>

⁸⁸ Vidović, G. (2013) „Žene u političkom i javnom životu“, U: Miftari, E. ed. *Dodatak 3. Alternativnom izvještaju o implementaciji CEDAW konvencije i ženskim ljudskim pravima u Bosni i Hercegovini*, Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar, 17-19. str

obzira što imaju promotivne kampanje koje su detaljno razrađene za civilni sektor i rodne mehanizme. Nerijetko su žene postavljene na pozicije na koje inače ne bi bile izabrane, obzirom da su političke stranke vrlo iskusne i upoznate sa metodama kako napraviti listu kandidata_kinja prateći sistem kvota sa minimalnim brojem žena⁸⁹.

To očigledno rezultira da građani_ke favoriziraju više muškarce od žena, što može biti zaključeno iz prethodnih općih izbora koji pokazuju da procenat učešća žena u zakonodavnim tijelima na svim nivoima ostaje nizak, isto kao i nakon prethodnih izbora. Ove činjenice pokazuju da su građani_ke Bosne i Hercegovine otporni_e na promjene stavova i razumjevanja društveno izgrađenih rodni uloga, nanoseći štetu i muškarcima i ženama.

Slijedi još jedan zabrinjavajući problem koji se odnosi na isključivanje žena iz svih ključnih reformi koje je Bosna i Hercegovina u posljednje vrijeme pokrenula, stoga su njihovi stavovi ostali nevidljivi jer su ovi procesi vođeni od strane zatvorenog kruga političkih lidera. Dodatna prepreka je činjenica da su žene manjina i u tijelima političkih stranaka gdje teško mogu postaviti pitanje rodne ravnopravnosti u fokus jer programi stranaka često ne uključuju principe rodne ravnopravnosti⁹⁰.

Ovo je posebno zabrinjavajuće jer su stranke kreatori politika i oni su odgovorni za očuvanje ili mijenjanje tradicionalnih stavova i stereotipa o političkom angažmanu žena, ali su zaduženi i za jačanje i edukaciju žena i pružanje podrške za izabrane žene, što bi moglo na svaki način povećati broj žena u političkom životu. Ipak, ovo ostaje izazov koji političke stranke u Bosni i Hercegovini još nisu spremne prihvatiti.

---

⁸⁹ Institucija ombudsmena/ombudsmana za ljudska prava Bosne i Hercegovine (2013) Obzervacije Jasminke Džumhur, Human Rights Ombudsman of Bosnia and Herzegovina on the Implementation of the UN Convention on the Elimination of all Forms of Discrimination Against Women (CEDAW) in Bosnia and Herzegovina, dostupno na: http://tbinternet.ohchr.org/Treaties/CEDAW/Shared%20Documents/BIH/INT_CEDAW_IFN_BIH_13699_E.pdf

⁹⁰ Ibid.

No, ipak postoji par pozitivnih promjena koje su se nedavno desile u političkom životu u BiH. U februaru 2013., zastupnice u Predstavničkom Domu Parlamenta FBiH su osnovale Klub parlamentarki koji trenutno djeluje kao neformalna grupa, ali je pokrenuta inicijativa da se usvoje amandmani u parlamentarne Statute, jer još uvijek nije moguće osnovati višepartijske klubove. Ovo je bio značajan korak za zastupnice, iako je izazvao burnu javnu reakciju od strane nekih političara.

Drugi korak je učinjen u pogledu harmonizacije sa Zakonom o ravnopravnosti spolova u BiH, usvajanjem Zakona o izmjenama i dopunama izbornog zakona u BiH koji se odnosi na odredbe koje regulišu rad tijela za provođenje izbora, kao i odredbe koje regulišu certifikaciju i predlaganje kandidata_kinja za izbore koje su izmijenjene u smislu uvođenja nužnosti postojanja 40% predstavnika iz manje predstavljenog spola⁹¹. Poseban napredak je učinjen u pogledu položaja žena na kandidatskim listama gdje je omjer od 30% povećan na 40%, tako da sada glasi "ravnopravna zastupljenost spolova postoji u slučaju kada je jedan od spolova zastupljen najmanje 40% od ukupnog broja kandidata na tom popisu"⁹².

Iako ovo predstavlja značajan napredak u pogledu učešća žena u političkom životu, ostaje da se vidi kako će biti provedeno od strane političkih stranaka na općim izborima 2014. S tim u vezi, pitanje zatvorenih i otvorenih lista ostaje otvoreno jer je to dvosjekli mač što znači da bi zatvorene liste osigurale veći broj izabranih žena, ali može predstavljati nove temelje za manipulaciju izbornim rezultatima gdje političke stranke postavljaju podobne kandidatkinje ali ne i nužno sposobne.

---

⁹¹ Zakon o izmjenama i dopunama izbornog zakona (Službeni glasnik BiH, broj 18/13), Član 1 i 2

⁹² Ibid., Član 3

Nasilje nad ženama i marginalizovanim ženama

Ne postoje adekvatni statistički podaci o nasilju nad ženama zbog nedostatka jedinstvene metodologije i baze podataka što vodi slabom planiranju, provođenju i budžetiranju odgovarajućih mjera. Žene žrtve nasilja često strahuju da prijave ovakve incidente, posebno ako je počinitelj član porodice.

Pored toga, žene žrtve nasilja nemaju povjerenja u državne institucije iz više razloga, ali najviše jer socijalni radnici ne koriste senzibilisani pristup žrtvama, procesuiranje i rješavanje slučajeva na sudu je sporo, i nasilnici često prijete i zastrašuju svoje žrtve. Dodatni problem je činjenica da fizičko nasilje sa vidljivim fizičkim povredama je prvenstveno prepoznato od vladinih institucija kao glavni i jedini oblik nasilja nad ženama, dok seksualno, psihološko i ekonomsko zlostavljanje žena je zanemareno i manje priznato u praksi.

Uprkos činjenici da novi zakon o zaštiti od porodičnog nasilja je usvojen u 2012 u oba bh.entiteta⁹³, neuspjevanje harmonizacije odredbi ovog zakona i pružanje pravne sigurnosti, nejednak tretman i nizak nivo primjene zakona koji tretiraju nasilje nad ženama od strane odgovornih zvaničnika je ključni problem u Bosni i Hercegovini. Još uvijek nedostaje sistematična koordinacija među relevantnim organima vlasti u slučajevima koji uključuju najteža krivična djela ili ubistva žena gdje su žene većinom žrtve a ponekad i počiniteljke nakon što su godinama bile podvrgnute nasilju⁹⁴.

---

⁹³ Zakon o zaštiti od nasilja u porodici RS (Službeni glasnik RS, broj 102/12), Zakon o zaštiti od nasilja u porodici FBiH (Službeni glasnik FBiH, Službeni glasnik, broj 20/13)

⁹⁴ Institucija ombudsmena/ombudsmana za ljudska prava Bosne i Hercegovine (2013) Obzeservation of Jasminke Džumhur, Human Rights Ombudsman of Bosnia and Herzegovina on the Implementation of the UN Convention on the Elimination of all Forms of Discrimination Against Women (CEDAW) in Bosnia and Herzegovina, dostupno na: http://tbinternet.ohchr.org/Treaties/CEDAW/Shared%20Documents/BIH/INT_CEDAW_IFN_BIH_13699_E.pdf

Nadalje, država ima vrlo slabu kaznenu politiku koja vodi ka nekažnjivom nasilju. U Republici Sprskoj, čin porodičnog nasilja je još uvijek tretiran i kao manji prekršaj i kao krivično djelo, dok u FBiH je tretiran kao krivično djelo. Ovo direktno utječe na svijest o porodičnom nasilju kao čin koji tek blago ugrožava društvo koje je mnogo blaže kažnjeno a i često ne bude procesuiran uopće⁹⁵.

Trenutne državne usluge su nedovoljne, slabo vođene i neadekvatne. Nevladine usluge kao što su besplatna pravna pomoć, psihološka podrška, skloništa i SOS linije su loše planirane ili ovise samo o ograničenim sredstvima iz inostranstva i nevladinih organizacija. Trenutno postoji deset skloništa za žene i djecu žrtve nasilja u porodici u oba entiteta u Bosni i Hercegovini, koji su pokrenuti od strane nevladinih organizacija i pružaju potrebnu psihološku, medicinsku i pravnu pomoć, podršku u rehabilitaciji i resocijalizaciji i podršku u smislu izrade izlazne strategije⁹⁶.

Međutim, podrška se jedino nudi žrtvama nasilja u porodici i trgovine ljudima, dok usluge za žrtve drugih oblika nasilja ne postoje. To je posljedica nepravilne dodjele obaveznih državnih fondova, kao i sporadičnom planiranju i raspodjeli tih sredstava od strane lokalnih zajednica i kantona, iako zakoni oba entiteta o zaštiti od nasilja u porodici propisuju obavezna finansijska sredstva za skloništa u iznosu od 70% iz entitetskih budžeta, a 30% iz lokalnih zajednica i kantona⁹⁷.

---

⁹⁵ Petrić, A. (2013) „Nasilje nad ženama“. U: Miftari, E. ed. . *Dodatak 3. Alternativnom izvještaju o implementaciji CEDAW konvencije i ženskim ljudskim pravima u Bosni i Hercegovini*, Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar, 23.str.

⁹⁶ Ibid.

⁹⁷ Zakon o zaštiti od nasilja u porodici RS (Službeni glasnik RS, broj 102/12), Zakon o zaštiti od nasilja u porodici FBiH (Službeni glasnik FBiH, Službeni glasnik, broj 20/13)

Na kraju, marginalizirane žene imaju veću vjerojatnost da postanu žrtve nasilja, osobito Romkinje, žene s invaliditetom, lezbejke, biseksualne i transrodne žene i seksualne radnice. Žene s invaliditetom imaju ograničene informacije, ograničen fizički pristup zdravstvenim ustanovama, ali i adekvatnoj opremi i educiranom medicinskom osoblju što ima štetne učinke na njihova seksualna i reproduktivna prava. Romkinje su manje obrazovane i zaposlene od ostalih žena u našoj zemlji, uglavnom zato što odrastaju u tradicionalnim romskim zajednicama, ali i zbog snažne diskriminacije s kojima se susreću u društvu.

Kao rezultat tradicionalne prakse i nedostatka de facto zaštite od strane države, Romkinje su često podvrgnuti ranim i plaćenim brakovima. Lezbejke, biseksualne i transrodne žene su obespravljene, nevidljive i žive u stalnom strahu suočavajući se sa zločinima iz mržnje, seksualne radnice su vrlo ranjive na HIV i druge spolno prenosive bolesti, uskraćeno im je osnovno pravo na zdravlje, izložene su maltretiranju i nasilju, dok je njihovo ponašanje i rad kazneno djelo.

OSTALA PITANJA

Popis stanovništva

Popis stanovništva, domaćinstava i stanova u BiH 2013. godine započeo je 1. oktobra i službeno je završio 15. oktobra u 21:00 sati. Prije i tokom popisa stanovništva, PopisMonitor (CensusMonitor), projekt građana za popis stanovništva, dobio je brojne i upite građana_ki BiH, ali i mnoge prijave o nepravilnostima na koje su građani_ke naišli pri ovom procesu.

PopisMonitor je započeo s info-kampanjom u septembru 2013. godine, s uličnim akcijama u 32 grada širom BiH, a u cilju informisanja građana_ki, te davanja boljeg uvida u proces popisa,

pružanja podrške u rješavanju problema na koje bi mogli naići, prepoznavanju ključnih problema procesa, te sprovođenja procjene integriteta popisa u smislu njegove kredibilitnosti i kvalitete prikupljenih podataka putem direktnog kontakta s građanima_kama.

Građanski monitoring popisa stanovništva 2013. godine je sproveden kroz kontinuiranu komunikaciju PopisMonitor-a sa građanima_kama, kako putem uličnih akcija, online platforme (web stranica popismonitor.ba, e-mail, društvene mreže), tako i putem tri telefonske linije uspostavljene isključivo za ovu namjenu. Do sada, web stranica popismonitor.ba imao preko 40.000 pojetilaca/posjetiteljki, dok su ulične akcije omogućile distribuciju više od 120.000 primjeraka informativnih materijala koje je kreirao tim PopisMonitor-a.

Više od 2.000 ljudi prati njihovu Facebook stranicu, dok je doseg stranice (broj ljudi koji su vidjeli stranicu) nešto manji od 150.000 osoba. Tokom trajanja popisa, tim PopisMonitor-a je imao oko stotinu pojavljivanja na raznim lokalnim, državnim i međunarodnim medijima. Na temelju tih podataka, procjenjuje se da je info-kampanja PopisMonitor-a imala doseg od oko 500.000 ljudi, odnosno 15% stanovništva BiH.

Tokom popisa, aktivisti_kinje PopisMonitor-a su odgovorili na više od 1.700 pitanja koje su primili putem online platforme, telefonske linije i za vrijeme uličnih akcija. Od ukupnog broja, 987 pitanja je primljeno tokom uličnih akcija, više od 600 je zaprimljeno preko telefona, a ostatak je putem online platforme. Upiti su se uglavnom odnosili na "osjetljiva pitanja" sa popisa (pitanja 24, 25 i 26 - nacionalni/etnički identitet, vjerski identitet i materinji jezik), popisivanje odsutnih osoba za vrijeme popisa stanovništva, prava i odgovornosti popisivača, o tome kakve su moguće kazne za građane_ke, sadržaj upitnika, način upotrebe ličnih podataka, te tajnost i povjerljivost ličnih podataka građana_ki.

Građani_ke su izrazili ozbiljnu zabrinutost oko toga da li će biti kažnjeni u slučaju da popisivači i lokalne komisije za popisivanje obave svoj posao kako treba i oni ostanu nepopisani ne

svojom krivicom. Mnogi od njih bili su također zabrinuti zbog načina na koji će njihovi lični podaci biti korišteni. Budući da javnost nije bila ispravno obaviještena o popisu stanovništva, mnogi građani_ke, posebno oni koji žive u BiH, izrazili su zabrinutost zbog mogućeg gubitka prebivališta, državljanstva, prava glasa, te lične imovine u BiH ili da će podnijeti neke druge pravne posljedice temeljene na podacima prikupljenim putem popisa stanovništva. To je direktno povezano sa propustom državnih institucija da ispravno i pravovremeno obavijeste javnost o činjenici da će se lični podaci isključivo koristiti u statističke svrhe i ne mogu biti povezani s bilo kojom drugom bazom podataka koju vodi država.

Zbog jako zakašnjele i neadekvatne info-kampanje Agencije za statistiku BiH i statističkih zavoda entiteta, veliki broj građana_ki nije ispravno informisano o procesu popisa stanovništva, što se vidi po preliminarnim rezultatima PopisMonitor-a. Službena informativna kampanja institucija zaduženih za vođenje cijelog procesa pokrenuta je samo nekoliko dana prije nego što je popis stanovništva počeo, dok najvažnije informacije nisu predstavljene kroz kampanju nije bio bitan, a web stranice Agencije nije optimizovana za prosječnog korisnika_cu interneta, tako da nije uspjela pružiti relevantne informacije na user-friendly način (na primjer, puno relevantnih podataka je dato samo u obliku velikih PDF dokumenata koje je teško pokrenuti, te je tako proces pronalaženja određene informacije bio zamoran i komplikovan).

Osim toga, pozivni centar Agencije je počeo sa radom samo 4 dana prije popisa, do kada su aktivisti i aktivistkinje PopisMonitor-a dnevno već zaprimali desetke upita građana_ki. Također, tokom dvije sedmice trajanja popisa, pozivni centar Agencije je bio dostupan isključivo radnim danima od 8:00 do 17:00 sati, iako je popis vršen svaki dan od 09:00 do 21:00. To znači da je za vrijeme popisa stanovništva, od ukupno 180 sati terenskih aktivnosti popisivača, pozivni centar bio dostupan građanima_kama samo 99 sati.

Ovi, ali i drugi propusti od strane institucija u procesu pružanja informacija građanima_kama o popisu stanovništva imalo je značajan uticaj na to što je PopisMonitor primio ogroman broj

upita. PopisMonitor je viđen kao referentno mjesto za strane državljane u nedostatku odgovarajuće informativne kampanje i nedovoljne dostupnosti službenih institucija prema građanima_kama. Organizatori_ke su bili iskreno zahvalani na povjerenju koje su dobili od građana_ki. Mnogi građani_ke nisu bili pravilno informisani o popisu ili su naišli na probleme pri popisivanju, a neki od njih su bili i direktno diskriminirani u ovom procesu jer državne institucije nisu uspjele zaštititi njihova prava i nisu se oglašavale uprkos pitanjima i/ili pritužbama.

Ilustrativan primjer stavova državnih institucija prema problemima zabilježenih tokom popisa mogu se naći u javnim izjavama dužnosnika Agencije za statistiku BiH za vrijeme trajanja popisa. Od prvog dana se ponavljalo da se proces odvija glatko i da nisu zabilježeni nikakvi veći problemi. Zadnji dan popisa direktor Agencije za statistiku BiH je tokom službene konferencije za novinare naveo da je Agencija - glavna institucija zadužena za popis stanovništva – registrovala samo tri slučaja kršenja Zakona o popisu stanovništva i načina popisivanja, te da je Agencija djelovala skladu s tim, sankcionisala odgovorne i ponovila postupak popisa u određenim popisnim jedinicama.

Oslanjajući se na prethodne navode u medijima, može se pretpostaviti da se ovo odnosilo na ponavljanje popisa u pet popisnih krugova u srebreničkoj regiji, gdje su prijavljena tri slučaja težih nepravilnosti pri popisu (popisivač koji je ispunjavao popisne obrasce u restoranu, kao i dva slučaja pokušaja prebacivanja popisnih obrazaca preko granice sa Srbijom, i to u oba smjera). Agencija uopšte nije imala komentar ili reakciju na nepravilnosti koje su bile prijavljene tokom 15 dana popisa. Isti je dan, glasnogovornica Agencije izjavila da "ni Agencija, ni Centralni popisni biro, nisu primili nikakve prijave o nepravilnosti pri popisu stanovništva".

Istovremeno, PopisMonitor je primio više od 850 navoda o različitim vrstama nepravilnosti iz 45 opština širom Bosne i Hercegovine, i to uglavnom iz Sarajeva, Tuzle, Banja Luke, Srebrenice, Prijedora, Gradiške, Trebinja i Mostara. Većina ovih prijava je došla telefonskim putem (458),

dok je online prijava putem web stranice popismonitor.ba primljeno njih 205. Ostatak prijava je došao putem e-maila i Facebook stranice.

Nakon što popis završio, PopisMonitor je nastavio da prima brojne prijave građana_ki koje popisivači nikada nisu posjetili, te su tako ostali nepopisani. Preko 50 takvih navoda su dobili iz 14 različitih opština, a neke od njih su stigle čak i iz većih urbanih sredina, kao što je Sarajevo, Tuzla, Zenica, Bihać i Banja Luka.

Gotovo polovina pitanja se odnosila na neprimjereno ponašanje popisivača (41.52%), koja pokrivaju različite proceduralne presteupe (popisivač nikada nije došao u određeno domaćinstvo, ostavljajući te građane_ke nepopisane; popisivač je dolazio kada su članovi_ce domaćinstva bili odsutni, ostavio im obavijest, ali se nikada nije pojavio u zakazano vrijeme; vođenje popisa na javnim mjestima umjesto u kućanstvima; ponašanje popisivača za vrijeme popisivanja itd.). Velik broj primljenih prijava (24.19%) odnosio se na nezakonitu obradu osjetljivih pitanja u popisnom obrascu, konkretno pitanje 24 – pitanje o etničkoj pridapnosti/nacionalnosti.

Proceduralni prekršaji u tom segmentu su bili različiti u svom obliku i intenzitetu, od popisivača koji su davali neprikladne komentare o izjašnjanju o nacionalnosti građana_ki, sugeriranja odgovora građanima_kama, pa do slučajeva u kojima je popisivač "preskočio" ovo pitanje i sam na njega odgovorio, ne pokazavši to anketiranoj osobi ili je ovo pitanje postavljeno, ali odgovor nije unijet u obrazac, a dešavalo se i to da je ovo pitanje ispunjeno od strane popisivača pri čemu je odbijeno da se pogrešno ispunjen obrazac odbaci, te zamjeni novim sa ispravnim odgovorom anketirane osobe.

13,72% prijava se odnosilo na provedba popisa od strane opštinskih komisija, odnosno na njihovo neprofesionalno upravljanje procesom popisa - komisije nisu radile u predviđeno vrijeme, neprikladno su se ponašale prema građanima_kama i popisivačima u slučajevima kada su pokušali da podnesu prijavu, imale su neravnoopravan tretman prema osobama na osnovu

njihove etničke pripadnosti, itd.). Građani_ke su također izvijestili o nepravilnostima u procesu zapošljavanja popisivača, povrede zaštite tajnosti ličnih podataka i, u određenoj mjeri, prisustvo neovlaštenih osoba tokom procesa popisivanja.

Popisivači su prvenstveno izvijestili o problemima pri potpisivanju ugovora i izjava o povjerljivosti i neprofesionalnom ponašanju opštinskih popisivačkih komisija, iako su mnogi od njih prijavili i nezadovoljstvo sa svojim instruktorima, koji su, u nekim od prijavljenih slučajeva, odbili obaviti potrebni terenski rad s popisivačima, nisu uveli popisivače u popisne krugove i upznali ih sa njima (što je veliki problem pri provođenju popisa u nepoznatim i udaljenim područjima), te su nepravilno obučili popisivače (neki od njih nisu ni imali obuku). U nekim slučajevima i sami popisivači su izvijestili o organizovanim pokušajima manipuliranja podacima iz popisa stanovništva od strane opštinskih komisija (na primjer, nedavno je objavljen slučaj u kojem je opštinska komisija izjavila da će domaćinstva koja su odbila sudjelovati u popisu stanovništva biti popisana od strane komisija koristeći se podacima iz policijskih baza podataka).

Oko 90% prijava je pristiglo iz raznih popisnih jedinica koje su se odnosile na probleme sistema popisivanja (što znači da priroda prijavljenih problema ukazuje na vrlo veliku vjerojatnost da je popisivač ponavljao istu nedopuštenu praksu u cijeloj jedinici koju je pokriva). Ovaj podatak pokazuje da je legitimitet i vjerodostojnost popisa ozbiljno ugrožena u više od 500 popisnih krugova, koji u prosjeku iznose 50.000 domaćinstva ili 100.000 popisanih.

Uzimajući u obzir da je online i offline kampanja PopisMonitor-a imala procijenjeni doseg od 500.000 ljudi, može se zaključiti da su značajani prestupi u postupku popisa stanovništva zabilježeni kod oko 20% od ukupnog broja osoba obuhvaćenih kampanjom. Budući da je uzorak od 500.000 ljudi i više nego reprezentativan za Bosnu i Hercegovinu, izazvana je opravdana sumnja da se oko 20% popisnih obrazaca za popis stanovništva BiH 2013. godine može smatrati nevažecim.

S obzirom na sve ove primjere i rezultate koje je PopisMonitor imao do sada, nemoguće je povjerovati navedenoj izjavi Zdenka Milinovića, direktora Agencije za statistiku BiH, o "samo tri zabilježena slučaja kršenja Zakona o popisu i načina njegove primjene". Osim toga, na istoj konferenciji za novinare, Milinović je također izjavio da je Agencija "slijedila sve potrebne elemente zaštite ličnih podataka svih građana". Ova izjava se čini manje vjerovatnom i od prethodne jer je bilo više slučajeva kršenja zakona i propisa već prvog dana popisa stanovništva, nakon što je otkriveno da lokalne popisne komisije nisu uzele u obzir, a kamoli osigurale, prostor za bezbjedno čuvanje popisnog materijala. Umjesto da materijal budu pohranjen na bezbjednom mjestu, kojem je pristup dopušten samo ograničenom broju osoblja, kao što je propisano zakonom, popisni obrasci su "pohranjivani" u privatnim domovima popisivača. Dakle, i prazni i popunjeni obrasci za popis su popisivači svakodnevno odnosili u svoje domove. To je u direktnoj suprotnosti s oba zakona o popisu stanovništva i Zakonom o zaštiti ličnih podataka jer su obrasci sa ličnim podacima bh. građana_ki držani bez nadzora i bili su dostupni desecima hiljada neovlašćenih osoba.

Ovome se može dodati i činjenica da većina popisivača nije ni potpisala izjave o povjerljivosti (a kamoli ugovore) prije nego što su počeli sa radom na popisu (nekima od njih nije ni ponuđeno potpisivanje ugovora do samog kraja procesa). Dakle, dolazi se do zapanjujućeg zaključka da je za većinu vremena trajanja procesa popisa stanovništva ni sami popisivači nisu bili zakonom obavezani štititi tajnost podataka građana_ki.

U svjetlu svih ovih činjenica, vijest o tome da je u Republici Srpskoj "nestalo" oko milion popisnih formulara ni ne čudi. "Nestanak" popisnih obrazaca je natjerao Agenciju da hitno odštampa 50.000 novih jer popisivači, koji su ostali bez potrebnog materijala, nisu mogli dovršiti rad u popisnim krugovima koje su pokrivali. Javnost do danas još nije obaviještena o tome šta se dogodilo s nestalim popisnim formularima i kako su oni jednostavno "nestali".

Što se tiče centralnog mjesta za skladištenje popisnog materijala, gdje bi na kraju cijelog procesa svi popisni obrasci trebali biti pohranjeni, prostor za njega je iznajmljen 9. oktobra, samo šest dana prije kraja popisa. Mirsada Adembegović, glasnogovornica Agencije za statistiku BiH, je 15. oktobra (zadnji dan popisa) objavila je da popisni materijal neće biti prebačen na centralno mjesto za skladištenje do iduće sedmice jer Agencija još nije zaposlila potrebno osoblje kako bi centralno mjesto za pohranu bilo u potpunosti funkcionalno (broj radnika je procijenjen na oko 300).

Također je dodala da bi formulari trebali biti prebačeni na centralno mjesto iz prostorija „opštinskih komisija za popis“ - iako obrasci tamo nikada i nisu bili pohranjeni. Ovome se može dodati i njena izjava drugog dana popisa kada je, suočena s javnim ogorčenjem činjenicom da se materijal za popis čuvama u domovima popisivača, lažno tvrdila da je ova praksa potvrđena samo u slučajevima kada su popisivači radili u udaljenim područjima, te da su se popisni obrasci u domovima popisivača zadržavali samo noću i da su nošeni opštinskim komisijama sljedećeg dana. Za ovu je tvrdnju dokazano da je lažna istog dana kada je iznijeta, ali Agencija nikad nije pružila izvinjenje građanima_kama kao ni objašnjenje za lažno informisanje javnosti o tako važnom pitanju.

Zakonske odredbe o zaštiti ličnih podataka nisu bile jedine koje su institucije zadužene za popisni proces prekršile. Nikome od popisivača koji su sprovodili popis nije ponuđen ugovor na potpis prije početka popisa, a mnogi takav ugovor nisu ni potpisali do samog kraja popisnog procesa. Prije nego se popis završio, PopisMonitor je zabilježio nagli porast broja prijava podnesenih od strane popisivača, koje su se uglavnom odnosile na njihov nelegalan radni status, a neki od njih su čak izjavili da im je sugerisano da odustanu od popisivanja zbog ovih problema, onda kada su sa njim već bili pri kraju.

Apsurdno je to da su državne institucije nelegalno zaposlile oko 20.000 osoba za potrebe popisa. Osim činjenice da su popisivači većinu vremena trajanja popisa nelegalno radili za državu, bilo je

očito i nezadovoljstvo procesom od strane popisivača i prije početka popisa. Samo šest dana prije njegovog početka, javnost je obaviještena da je oko 18% odabranih i već obučanih popisivača odustalo od popisivanja jer su bili nezadovoljni uslovima rada, niskim platama i neizvjesnošću vezanom za to hoće li njihove plate biti isplaćene. Kako je velik broj osoba odustalo od ovog posla i prije nego što je popis počeo, mnogi popisivači su bili angažirani samo nekoliko dana prije nego što je popis službeno započeo, sa malo ili nimalo obuke o popisnom procesu u tako kratkom vremenskom periodu.

Uzevši sve ovo u obzir, opravdano je pitati se da li će podaci sa popisa imati ikakvu vrijednost namijenjenoj svrsi. Popis je trebao biti najrelevantnije statističko istraživanje sprovedeno od strane države. Za Bosnu i Hercegovinu on ima poseban značaj, imajući na umu da naša zemlja, zbog političkih kontroverzi oko izrade i usvajanja Zakona o popisu stanovništva, domaćinstava i stanova u BiH, nije provela popis stanovništva od 1991. godine. Da je popis pravilno sproveden, pružio bi državi, po prvi put, pouzdane podatke za planiranje razvoja i kreiranje ekonomske, socijalne, zdravstvene i obrazovne politike. Umjesto toga dobili smo posve neregularan proces, ugrožen ozbiljnim kršenjima zakona i propisa od strane institucija čiji je posao bio da osiguraju poštivanje tih pravila.

Veliki su propusti u cijelom procesu, od slabo sprovedene informativne kampanje, potpune nebrige institucija za sve prijavljene prekršaje i manipulacije, propratili ovaj proces od prvog dana.

Nemoguće je opravdati činjenicu da su institucije zadužene za ovaj proces nisu obezbijedile osnovne uslove kako bi se on legalno i legitimno sproveo, kao i to da apsolutno nisu reagovala na prijave o nepravilnostima koje su izazivale zgražanje javnosti u posljednjih nekoliko mjeseci. S izuzetkom samo jednog zaposlenika, koji je javno iznio sve probleme vezane za ugrožavanje integriteta popisa, te potvrdio da popis stanovništva nije sproveden u skladu sa zakonom – i koji

je zbog toga povučen iz javnosti - Agencija je ostala pri stavu da je popis napredovao prema planu. Još je teže razumjeti i opravdati stav Operacije međunarodnog monitoringa.

Uprkos činjenici da je trebala biti nepristrasan i nezavisan posmatrač procesa, ipak je bila na strani Agencije i njenih apsurdnih tvrdnji da se popis odvija zadovoljavajuće, potpuno ignorišući evidentno i neopravdano kršenje zakona od strane samih institucija, kao i brojne nepravilnosti prijavljene s terena⁹⁸.

ZAKLJUČCI I PREPORUKE

Ovim izvještajem se pokazalo da je državni aparat Bosne i Hercegovine vrlo fragmentiran, velik i nelinearan. Mnogo toga mora biti urađeno i koncenzus mora biti postignut kako bi unaprijedio svoj rad.

Političko odlučivanje je statično i stagnira jer sistem zahtjeva da svi moraju biti uključeni u političke procese kako bi on mogao funkcionisati, ali ipak na kraju samo nekolicina političkih stranaka na sastancima iza zatvorenih vrata odlučuje o svemu. Ustav i većinu zakona su napisale (ili su finansirale njihovo pisanje) strane međunarodne organizacije. Oni trebaju pomoći BiH na njenom putu ka sigurnoj tranziciji. Sve bi međunarodne organizacije koje pružaju finansijsku pomoć kroz davanje kredita i grantova trebale postići koncenzus o tome šta žele postići u BiH, a potom djelovati u skladu s tim.

---

⁹⁸ <http://zastone.ba/en/civic-monitoring-reveals-numerous-irregularities-in-bihs-2013-census/>.

1. Nevladin sektor je fragmentaran i neorganizovan. Nevladine organizacije se uglavnom bave ljudskim pravima i poboljšanjem političkog sistema. Postoje istraživanja i zagovaranja od strane nevladinih organizacija, ali one ne sarađuju dovoljno, te je potrebna bolja struktura i saradnja kako bi ovaj sektor imao veći uticaj i bio funkcionalniji.

1a Preporuka: neformalnu Inicijativu za monitoring evropskih integracija Bosne i Hercegovine čine različite organizacije i ona predstavlja dobar primjer saradnje. Ova sinergija bi trebala biti povećana, a Inicijativa bolje razvijena u narednim godinama.

2. Evropska komisija i Delegacija Evropske unije u BiH pokazuju nedosljednu i neusklađenu politiku prema BiH. Delegacija Evropske unije u BiH nije uključila civilno društvo kao istinskog partnera u procesu integracije.

2a Preporuka: Evropska komisija bi trebala pokušati da definiše jedinstvenu politiku prema BiH. Delegacija Evropske unije u BiH treba značajno uključiti civilno društvo u proces evropskih integracija.

3. Većina nevladinih organizacija je zabrinuta složenošću političkog sistema i Ustava BiH, koji su napravljeni kako bi se zadovoljili kriteriji nacionalnosti, a ne građanskih prava. Mnoge su se bavile istraživanjem i objavljivanjem na ovu temu, međutim, puno manje su zagovarale i razgovarale sa vladom o rezultatima svojih istraživanja.

3a Preporuka: Rasprave o ustavnoj reformi se trebaju voditi u parlamentu i sa civilnim društvom, te one trebaju biti skoncentrisane na demokratsku reformu političkog sistema koji bi omogućavalo svim građanima_kama da sudjeluju u procesima donošenja odluka.

4. Odgovornost za ratne zločine je sfera ljudskih prava u kojoj je došlo do poboljšanja, ali to ipak nije dovoljno. ICTY je delegirao određenu nadležnost državnim i entitetskim sudovima, međutim, pravosudni sistem je preopterećen i nedostaje povjerenja u njega. Izvještaji o napretku EU-a uvijek pokazuju da postoje pomaci u rješavanju slučajeva ratnih zločina. U susjednim državama, rješavanje pitanja ratnih zločina je bio jedan od najvažnijih uslova za ulazak u Evropsku uniju. BiH se također mora vrlo brzo suočiti sa preostalim predmetima ratnih zločina.

4a Preporuka: Strukturni dijalog o reformi pravosuđa između BiH i EU-a bi trebao biti više usmjeren na problem ratnih zločina.

5. Poštivanje prava osoba s invaliditetom u BiH je na veoma niskom nivou. Sve međunarodne konvencije iz ovog područja su ratificirane, ali složenost stanja i nedostatak finansijskih sredstava kako bi bile pokrivena sve pogođene skupine obustavljaju njihovu provedbu na različitim nivoima.

Obično su organizacije ili porodice osoba s invaliditetom te koje se same organiziraju kako bi potrebe osoba s invaliditetom bile zadovoljene. U nekim kantonima, invalidi ne mogu biti osigurani upravo zato što su osobe s invaliditetom, te im je stoga onemogućen pristup zdravstvenoj zaštiti. Osobe s invaliditetom su, čini se, zanemarene od strane države. Sistem za pomoć osobama s invaliditetom treba pojednostaviti i uskladiti i ujediniti u cijeloj Bosni i Hercegovini.

5a Preporuka: Buduće ustavne reforme Federacije BiH trebaju osigurati jednaka socijalna prava za sve osobe s invaliditetom u Federaciji BiH. Hitno je potrebno da se uskladi socijalni sistem na državnom nivou kako bi se osigurao jednak tretman za sve osobe s invaliditetom.

6. Obrazovanje je i dalje odvojeno i različite etničke skupine pohađaju nastavu po različitim programima. Postoje "dvije škole pod jednim krovom", a to samo po sebi produbljava podjele.

Osim toga, kvaliteta obrazovanja je loša i dogmatska. Djeca se uče iz samo jednog ugla gledanja u školama u kojima ih programi i nastavnici truju nacionalističkom retorikom. Obrazovanje je fragmentirano. U Federaciji BiH, kantoni imaju autoritet nad obrazovanjem i različiti nivoi zagovaraju različite politike u obrazovanju.

6a Preporuka: Federacija BiH trebapoduzeti dodatne mjere kako bi se ujediniio obrazovni sistem i pružio multikulturalne nastavne planove i programe.

7. Romi su, prema nekim procjenama, najbrojnija manjina u BiH. Oni se suočavaju s brojnim problemima u vezi stanovanja, obrazovanja, zapošljavanja i zdravstvene zaštite. Postoje mnoge kampanje vlade, nevladinih organizacija, ali i međunarodnih donatora za pomoć Romima. Strategije su usvojene na većini nivoa, ali univerzalno rješenje za probleme romske populacije ostaje nepoznato. Ipak, diskriminacija prema romskoj populaciji je veoma česta, iako su svi pravni mehanizmi na mjestu kako bi im se omogućila integracija u društvo. Mnogo toga treba biti urađeno kako bi se romska djeca sklonila sa ulice.

7a Preporuka: BiH treba poduzeti dodatne mjere kako bi se romska populacija uključila u društveni i javni život i kako bi im bile pružene jednake mogućnosti.

8. Za socijalnu zaštitu u BiH se prema međunarodnim standardima izdvaja veoma mnogo. 4% BDP-a je posvećeno socijalnoj zaštiti. To je iz razloga što BiH, za razliku od drugih

zemalja, ima više skupina koje trebaju zaštitu, kao što su to, na primjer, ratni vojni invalidi. Međutim, sistem je fragmentiran, sa 13 zasebnih sistema koji spriječavaju jednaku zaštitu.

Nepostojanje propisa na kantonalnom nivou uzrokuje da određene skupine budu isključene iz programa zaštite.

8a Preporuka: socijalni sistem u BiH treba uskladiti i reformirati kako bi se osigurao jednak tretman svih građana_ki.

9. Većina medija je pristrasna i povezana s vladajućim političkim strankama. Novinari koji su nepristrasni bivaju fizički napadnuti i prijeti im se. Regulatorna agencija za komunikacije nema stvarnu moć da nametne sankcije.

9a Preporuka : BiH mora sankcionisati sve napade usmjerene na ograničavanje slobode medija i poduzeti mjere da osigura bezbjedno okruženje za reportere i novinare.

10. Političku participaciju manjina najbolje ilustrira slučaj Sejdić-Finci, koji bi trebao biti riješen u najkraćem mogućem roku. Glomazan i fragmentiran politički sistem proizvodi mnoge nedosljednosti kada je u pitanju participacija manjina.

Na primjer, kantonalne skupštine nemaju kvotu za manjine, ali kantoni mogu slati predstavnike nacionalnih manjina u federalne parlamentarne skupštine. Kvote postoje na opštinskom nivou, te imaju forum od tri predstavnika manjina. Osim slučaja Sejdić-Finci, više nedosljednosti i kršenja ljudskih prava manjina se može naći na različitim nivoima. To se dešava iz razloga što je politički aparat neučinkovit, pretjerano komplikovan i nevjerovatno složen.

10a Preporuka: BiH mora implementirati presudu Evropskog suda za ljudska prava u predmetu Sejdić-Finci protiv BiH, dakle ukinuti sve oblike etničke diskriminacije i dati pravo maninama na uživanje prava na političku participaciju na državnom nivou.

11. LGBT zajednica u BiH se još uvijek suočava s diskriminacijom u društvu i nemanom javnih institucija. Ipak, neki određeni napredak je postignut kada je riječ o reformi pravnog sistema. Međutim, puna implementacija antidiskriminacijskih odredbi još uvijek nedostaje.

11a Preporuka: BiH mora poduzeti dodatne mjere kako bi se osigurala puna provedba Zakona o zabrani diskriminacije i adekvatno sankcionisali svi oblici napada i nasilja protiv LGBT zajednice. Federacija BiH mora promijeniti svoj kazneni zakon s ciljem uključivanja zločina iz mržnje u pravni sistem.

12. Politička participacija žena je napredovala, ali nasilje nad ženama se još blago kažnjava. Zakoni su usuglašeni i glavni napredak je zabilježen u tom području. Politička participacija žena je u porastu, ali to povećanje je samo simbolično jer muškarci i dalje uglavnom vode politiku u BiH.

12a Preporuka: BiH mora provesti odredbe koje garantuju punu političku participaciju žena u političkom sistemu i poduzeti dodatne mjere u cilju sankcionisanja svih oblika nasilja nad ženama.

13. Popis stanovništva, koji je sproveden po prvi put od 1991. godine, demonstrirao je veliki broj kršenja zakona i procedura. Iz tog razloga se opravdano sumnja u validnost statističkih podataka.

13a Preporuka: Prikupljeni podaci trebaju biti temeljito revidirani kako bi stekli realnu sliku društva u BiH.

INICIJATIVU ZA MONITORING EVROPSKIH INTEGRACIJA ČINE SLJEDEĆE ORGANIZACIJE:

Fondacija CURE(www.fondacijacure.org) je feminističko-aktivistička organizacija koja djeluje za jednakost spolova i rodova zalagajući se za pozitivne društvene promjene putem obrazovnih, umjetničko-kulturnih i istraživačkih programa. Fondacija CURE teži da ravnopravnost spolova u BiH i svijetu bude priznata i zastupljena u svakom društvenom segmentu (kako privatnom, tako i javnom), da pozitivne društvene promjene budu ostvarene zajedničkim naporima i suradnjom svih pojedinaca/ki i organizacija koje rade na osiguravanju prakticiranja ljudskih prava, da se žene aktiviraju u razvoju društva kroz pozicije u procesima odlučivanja, kao i putem kreativnog izražavanja.

Sarajevski otvoreni centar (www.soc.ba) je nezavisna, nestranačka i neprofitna organizacija koja zagovara puno poštivanje ljudskih prava i smanjenje nivoa diskriminacije na osnovu spola, seksualne orijentacije i rodnog identiteta. Sarajevski otvoreni centar je organizacija koja osnažuje žene i LGBT (lezbejke, gejeve, biseksualne i transrodne) osobe kroz aktivnosti u zajednici, promoviše ljudska prava žena i LGBT osoba u društvu, te zagovara za promjene legislative i politika vlasti u Bosni i Hercegovini, te primjenu postojećih politika kod bh. vlasti i međunarodnih tijela.

Perpetuum mobile Banja Luka - Centar za razvoj mladih i zajednice (www.pm.rs.ba) radi na prevenciji nasilja u porodici i promicanju rodnih prava, kao i u području političkog zagovaranja.

HCABL - Helsinški parlamen tgrađanaBanja Luka (www.hcabl.org) postoji od 1996. godine, a njegova misija je podržati i poticati samostalnost i slobodu svih građana kroz uključivanje marginaliziranih društvenih skupina u demokratske procese, pogotovo žena i mladih.

Centar za ljudska prava Univerziteta u Sarajevu (www.hrc.unsa.ba) osnovan je s ciljem pružanja pomoći Univerzitetu da se kvalitetno i stručno organizuje za ostvarivanje međunarodno priznatih ljudskih prava.

Zašto ne? (www.zastone.ba) je organizacija koja postoji od 2001. godine i bavi se izgradnjom sigurnog, zdravog, aktivnog, učinkovitog i odgovornog društva u BiH u cjelini, kroz promicanje i uspostavljanje mehanizama političke odgovornosti, jačanje i izgradnju građanskog aktivizma i korištenje novih medija i tehnologija, a sve to zajedno s ostalim organizacijama civilnog društva, institucijama i pojedincima.

ACIPS - Asocijacija Alumni Centra za interdisciplinarnе postdiplomske studije (www.acips.ba) je nevladino udruženje eksperata u području evropskih integracijskih procesa, demokracije, ljudskih prava, upravljanja državom, humanitarnih poslova, studija roda i religijskih studija.

CPS - Centar za političke studije (www.cps.ba) je nezavisna i neprofitna think tank organizacija koja zagovara za aktivno sudjelovanje građana u političkom životu kroz istraživanje, obrazovanje i zagovaranje.

Green Council (www.green-council.org) je nedavno osnovana nevladina organizacija, s ciljem da bude središte motiviranih, obrazovanih i kvalificiranih pojedinaca za zajedničko razvijanje zelenih projekata za dobrobit društva. Ovi projekti će voditi pozitivnim promjenama, ne samo u našoj zemlji, nego i regiji u cjelini.

Vanjskopolitička inicijativa BH (www.vpi.ba) je osnovana 2004. godine od strane njenih članova koji sada tvore Skupštinu organizacije. To je neprofitna, nevladina organizacija koja je posvećena tome da unaprjeđuje i utiče na debatu i raspravu među akademikima, aktivistima te tvorcima politike i odluka u BiH.

Udruženje za zaštitu okoline "Zeleni Neretva" (www.zeleni-neretva.ba) iz Konjica je nevladina, nestranačka i neprofitabilna organizacija, pravno registrovana kao udruženje građana. Osnovni

ciljevi udruženja su zaštita okoline i podsticanje održivog razvoja. Ciljne grupe su: institucije vlasti, građanstvo i školska omladina.

Centar za socio-ekološki razvoj (CeSER) je neprofitno i nestranačka udruženje, osnovano 2013. godine, čiji su ciljevi zaštita i unapređenje okoliša, edukacija građana o važnosti zdravog okoliša, kao i javnog zagovaranja za promjenu navika u pogledu korištenja i očuvanja prirodnih resursa i tretman otpadnih materijala, uključivanje stanovništva i promicanje društvenih vrijednosti.

Centar za mlade "Kvart" osnovan je 2006. godine na inicijativu grupe mladih iz Prijedora. Iako je bio neaktivna do 2010. godine, nakon tog perioda organizacija se počinje ozbiljnije baviti reagovanjem na stanje ljudskih prava u zajednici, pitanjima mladih, aktivizmom i organizovanjem lokalne omladine.

ERC - Evropski istraživački centar (www.erc.ba) je bosanskohercegovački think tank fokusiran na proces evropskih integracija. Registrovan je u ljeto 2006. godine, i okuplja tim sa bogatim akademskim i profesionalnim iskustvom iz oblasti tranzicije i euro-atlantskih integracija. Kroz stručan i kritičan pristup EIC želi doprinijeti integraciji BiH u EU i poticati građane da preuzmu vlasništvo nad ovim procesom te reformama koje su neophodne na tom putu. U svom radu EIC se prije svega fokusira na izradu stručnih tekstova i preporuka, poticanje dijaloga između eksperata i vladinih institucija kao i na edukaciju građana i ključnih društvenih aktera.

KLJUČNI MEĐUNARODNI AKTERI

Delegacija Evropske unije u Bosni i Hercegovini i specijalni predstavnik Evropske unije (EUSR)

Delegacija Evropske unije u Bosni i Hercegovini osnovana je 10. jula 1996. godine, kao i Delegacije Evropske komisije. Nakon stupanja na snagu Lisabonog ugovora 1. decembra 2009. godine, njeno je ime promjenjeno u Delegacija Evropske unije u Bosni i Hercegovini.

Ured visokog predstavnika u Bosni i Hercegovini (OHR)

Pozicija visokog predstavnika je formirana Opštim okvirnim sporazumom za mir u Bosni i Hercegovini (Dejtonski mirovni sporazum) 14. decembra 1995. Godine kako bi se nadgledala provedba civilnih aspekata Mirovnog sporazuma. Sadašnji glavni cilj OHR-a je nastaviti održivo put BiH prema evropskim integracijama.

Organizacija za evropsku sigurnost i suradnju u Bosni i Hercegovini (OSCE)

Kao primarni instrument za rano upozoravanje, spriječavanje sukoba, upravljanje krizom i postkonfliktnu rehabilitaciju u Evropi, OSCE igra važnu ulogu u promicanju stabilne, mirne i demokratske Bosne i Hercegovine. OSCE je počeo s radom u BiH potpisivanjem Dejtonskog sporazuma 18. novembra 1995. godine.

NATO Štab Sarajevo

Primarna misija NATO štaba Sarajevo je reforma odbrane. NATO štab Sarajevo pomaže BiH u ispunjavanju uslova za članstvo u NATO-ovom programu Partnerstvo za mir te obavlja određene operativne poslove, uključujući i borbu protiv terorizma.

Razvojni program Ujedinjenih nacija (UNDP)

Jeste UN-ova globalna razvojna mreža. To je organizacija koja zagovara promjene i koja povezuje državama pruža znanje, iskustvo i sredstva koja su im potrebna u cilju pružanja pomoći i

unaprijeđenja života građana. UNDP djeluje u 177 država kojima pomaže da razviju sopstvena rješenja i odgovore na izazove sa kojima se susreću na putu razvoja na globalnom i državnom nivou.

Svjetska banka i Evropska banka za obnovu i razvoj

Su međunarodne kreditne institucije koje posuđuju novac Bosni i Hercegovini, uglavnom za razvoj infrastrukture. Oni su, kao i OSCE, prisutni u BiH od potpisivanja Dejtonskog mirovnog sporazuma, kao institucija koja bi trebala pomoći BiH u njenoj tranziciji.

Međunarodni monetarni fond

MMF je kreditna institucija koja je bila vrlo aktivna u posljednje vrijeme u BiH. Ima mali ured u Sarajevu, ali je bitna za funkcionisanje BiH. Nadzire fiskalnu stabilnost i daje zajmove kako bi se uravnotežiobudžet. U zadnje vrijeme, plate, penzije i druge novčane transakcije u velikoj mjeri zavise od kredita MMF-a.

BIBLIOGRAFIJA

James Sloan - The Dayton Peace Agreement: Human Rights Guarantees and their Implementation

<http://www.ombudsmen.gov.ba/Default.aspx?id=10&lang=BS>

<http://www.hrc.ba/commission/bos/default.htm>

http://www.mhrr.gov.ba/default.aspx?langTag=bs-BA&template_id=127&pageIndex=1

http://www.ohr.int/ohr-info/gen-info/default.asp?content_id=38519

<http://www.delbih.ec.europa.eu/Default.aspx?id=7&lang=EN>

EU Progress Report 2012 –BiH

<http://www.euractiv.rs/eu-i-zapadni-balkan/5869-bih-zaostaje-za-regionom-na-putu-ka-eu->

European Parliament resolution of 23 May 2013 on the 2012 Progress Report on Bosnia and Herzegovina (2012/2865(RSP))

<http://www.euractiv.rs/eu-i-zapadni-balkan/5869-bih-zaostaje-za-regionom-na-putu-ka-eu->

European Commission – June 2012 Joint Conclusions from the High Level Dialogue on the Accession Process with Bosnia and Hercegovina and the Road Map for BiH's EU membership application

http://ec.europa.eu/europeaid/how/finance/eidhr_en.htm

<http://www.delbih.ec.europa.eu/Default.aspx?id=0&lang=EN>

<http://www.ohr.int/>

<http://www.oscebih.org/>

<http://www.jfcnaples.nato.int/hqsarajevo.aspx>

http://www.ba.undp.org/bosnia_and_herzegovina/en/home.html

Initiative for Better and Humane Inclusion BiH 2012 Report – Why is NGO Potential Unreleased

http://www.ustavnareforma.ba/bs/o_projektu.html

Project Constitutional Reform: Christian Steiner, Nedim Ademović et al., Ustav Bosne i Hercegovine, Komentar, 2010

BiH Constitution

Law on Amendments to the Law on the Court of BiH; Law on Amendments to the Law of the Prosecutor's Office of BiH; Law on the Transfer of Cases from the ICTY to the Prosecutor's Office of BiH and the Admissibility of Evidence Collected by ICTY in Proceedings before the Courts in BiH; Law on Amendments to the Law on Protection of Witnesses under Threat and Vulnerable Witnesses; and Law on Amendments to the BiH Criminal Code

Ustav Federacije Bosne i Hercegovine

Ustav Republike Srpske

Public International Law & Policy Group: Constitutional reform diagrams: Modeling for clarity and comparison

Alumni of the Center for Interdisciplinary Postgraduate Studies – Our Attitude Towards the Constitution

Analitika Think Tank – New/Old Constitutional Engineering 2011

Sarajevo Open Center – Improvement of Democratic Performances of the Parliamentary Assembly of Bosnia and Herzegovina 2012

Association Croatian Student Political Forum - Column

Bosnia and Herzegovina – 2012 Public Administration Reform Strategy PARCO

Alumni Center of the Interdisciplinary Postgraduate Studies – Quo Vadis Public Administration

World Bank

Foreign Policy Research Group Index

Transparency International

Alumni Center of Interdisciplinary Postgraduate Studies – Quo Vadis Public Administration

Analitika - Ombudsman in the System of Protection Against Discrimination

Analitika – Judicial Protection Against Discrimination

www.antikorupcija.ba – anticorruption network

Human Rights Watch World Report 2013 Bosnia and Herzegovina

OSCE War Crimes Processing Report 2013

International Alliance for People With Disabilities

Informativni centar za osobe s invaliditetom Lotos Tuzla – An Analysis of the Current and the Future Model for Supporting People with Disabilities in BiH, 2012

Repossession and Sustainable Return Report BiH, 2012

UNHCR BiH – Regional Operations Profile South-Eastern Europe

OSCE 2011 Report - Torture, Ill-treatment and Disciplinary Proceedings in Prisons of Bosnia and Herzegovina An assessment of the human rights situation in penitentiary institutions in Bosnia and Herzegovina

Civil Rights Defenders - Report on Prisons 2013

Low-Beer, Ann - Politics, School Textbooks, and Cultural Identity: The Struggle in Bosnia and Hercegovina. Paradigm (2001).

United States Institute of Peace - The Current Status of Religious Coexistence and Education in Bosnia and Herzegovina.

Cerkez-Robinson, Aida – Bosnia's ethnic divisions are evident in schools. Seattle Times 22 August 2009: Web. 9 Jan 2010

OSCE – Report on Informal Roma Settlements in BiH

Council of Roma of the Federation of BiH – Comments on the Implementation of the Framework Convention of the Protection of National Minorities in BiG

Human Rights Watch - Second Class Citizens: Discrimination Against Roma, Jews, and Other National Minorities in Bosnia and Herzegovina

World Bank Group – Bosnia and Herzegovina Partnership Country Program Snapshot April 2013

European Social Watch – BiH 2010 Report

NGO VestaBiH - Recommendations for improvement of the position of newly delivered mothers in BiH

Social Protection and Social Inclusion in Western Balkans - European Commission Directorate–General for Employment, Social Affairs and Equal Opportunities

UNICEF BiH – Social Protection and Inclusion Report

UNDP BiH- Pension System Reform and Social Protection System in BiH

Freedom House – 2012 Freedom of the Media Report

Refworld - Freedom of the Press 2013 - Bosnia and Herzegovina

Censorship and manipulation of the media - Global Integrity Report Bosnia and Herzegovina

Sejdic and Finci v. Bosnia and Herzegovina (application nos. 27996/06 and 34836/06) European Court of Human Rights

Sarajevo Open Center 2013 Report on LGBT Rights

Sarajevo Open Center – Edina Miftari 2013 Report on Genders Rights

European Commission (2012) Bosnia and Herzegovina 2012 Progress Report accompanying the document Communication from the commission to the European Parliament and the Council; Enlargement Strategy and Main Challenges 2012-2013, Brussels, Chapter 2.2., 17-18 p.

Federal Employment Institute Sarajevo, Statistical data from January 2012 to June 2013, available at: <http://www.fzzz.ba/statistika-graf/statistika-graf?Itemid=2>

Federal Employment Institute Sarajevo, Statistical Review - June 2013, available at: http://www.fzzz.ba/statistika/pdf/2013/Bilten_FZZZ_06_2013.pdf

Employment Institute of the Republic of Srpska, Statistical data from January 2012 to July 2013, available at: <http://www.zzzrs.net/index.php/statistika/>

BiH Statistics Agency (2013) „Preliminary Data of Labor Force Survey in BiH 2013“ (conducted in line with the ILO methodology), available at:

<http://www.bhas.ba/saopstenja/2013/LFS%202013%20Preliminarni%20bos.pdf>

Idžaković, F. (2013) „Economic Status of Women“. In: Miftari, E. ed. Annex to the 3rd Alternative Report on the Implementation of CEDAW and Women's Human Rights in Bosnia and Herzegovina, Sarajevo: Sarajevo Open Center, pp. 9-14.

Employment Strategy in Bosnia and Herzegovina 2010-2014, Employment Strategy of the Federation of Bosnia and Herzegovina 2009-2013, Employment Strategy of the Republic of Srpska 2010-2015

Development Strategy of Bosnia and Herzegovina (2010), Strategy of Social Inclusion (2010)

OSCE (2012) „The Right to Social Protection in Bosnia and Herzegovina – Concerns on Adequacy and Equality“, Sarajevo

Parliamentary Assembly of Bosnia and Herzegovina, Representatives of the House of Representatives, available at: <https://www.parlament.ba/sadrzaj/poslanici/p/Archive.aspx?m=2&langTag=bs-BA&pril=b>

Government of the Federation of Bosnia and Herzegovina, Ministers, available at: <http://www.fbihvlada.gov.ba/bosanski/sastav%20vlade/index.php>

Federal Parliament, Representatives of the House of Representatives, available at: <http://predstavnickidom-pfbih.gov.ba/bs/page.php?id=8>

Federal Parliament, Delegates of the House of Peoples, available at: http://www.parlamentfbih.gov.ba/dom_naroda/bos/dom_naroda/organizacija/delegati.html

Government of the Republic of Srpska, Ministers, available at: <http://www.vladars.net/sr-SP-Cyrl/Vlada/ClanoviVlade/Pages/default.aspx>

National Assembly of the Republic of Srpska, Representatives in the National Assembly, available at: <http://www.narodnaskupstinars.net/lat/sastav/poslanici>

The Law on Amendments to the Election Law (Official Gazette of BiH, number 18/13), Article 1 and 2

The Law on Protection from Family Violence of the Republic of Srpska (Official Gazette of RS, number 102/12), the Law on Protection from Family Violence of the Federation of Bosnia and Herzegovina (Official Gazette of FBiH, number 20/13)

The Institution of Human Rights Ombudsman of Bosnia and Herzegovina (2013) Observations of Jasminka Džumhur, Human Rights Ombudsman of Bosnia and Herzegovina on the

Implementation of the UN Convention on the Elimination of all Forms of Discrimination Against Women (CEDAW) in Bosnia and Herzegovina, available at: http://tbinternet.ohchr.org/Treaties/CEDAW/Shared%20Documents/BIH/INT_CEDAW_IFN_BIH_13699_E.pdf

Petrić, A. (2013) „Violence against Women“. In: Miftari, E. ed. Annex to the 3rd Alternative Report on the Implementation of CEDAW and Women's Human Rights in Bosnia and Herzegovina, Sarajevo: Sarajevo Open Center, p. 23.

The Law on Protection from Family Violence of the Republic of Srpska (Official Gazette of RS, number 102/12), the Law on Protection from Family Violence of the Federation of Bosnia and Herzegovina (Official Gazette of FBiH, number 20/13)

<http://www.izbori.ba/Mandati27102008/ShowMunicipality.asp?MunicipalityCode=153&M=1>

<http://www.vecernji.ba/vijesti/raste-broj-hrvata-a-bosnjaci-sve-vise-sele-sarajevo-inozemstvo-clanak-405131>

<http://www.fzs.ba/Podaci/07.pdf>

<http://www.vecernji.ba/vijesti/raste-broj-hrvata-a-bosnjaci-sve-vise-sele-sarajevo-inozemstvo-clanak-405131>

Državna agencija za statistiku BiH